

ABDÜLHAMİD'İN FİLİSTİN ÇIĞLIĞI

DR. HÜSEYİN ÖZDEMİR

ABDÜLHAMİD'İN
FİLİSTİN ÇIĞLIĞI

Dr. Hüseyin ÖZDEMİR

Dr. Hüseyin ÖZDEMİR

01.05.1963 tarihinde Burdur’da doğdu. İlk ve orta tahsilini Burdur’da tamamladıktan sonra, 1981 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ne girdi. Lisans ve lisansüstü eğitimlerini tamamlamasını müteakip doktora çalışmalarını İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalında 2001 tarihinde bitirerek iktisat doktoru unvanı aldı.

Dr. Hüseyin Özdemir, 1987 yılında uzman yardımcısı olarak girdiği Başbakanlık Devlet Arşivlerindeki görevine aynı kurumun Yayın İşleri Koordinatörlüğü’nde devam etti. Son olarak da Osmanlı Devlet Arşivleri bünyesinde kurulan Orta Doğu Araştırmaları grup başkanlığı görevini yaptı. Bu komisyonda -Filistin, Cezayir, Fas gibi- Osmanlı döneminde Afrika coğrafyası üzerine çalıştı. Dr. Özdemir’in başında bulunduğu komisyon bu çalışmalarını “Osmanlı Belgelerinde Filistin / Palestine In Ottoman Documents İst. 2009” isimli hacimli bir kitapta yayımladı.

Hakemli ve popüler dergilerde Osmanlı bürokrasisi, Osmanlı belgeleri, Osmanlı sosyal hayatı, Osmanlı coğrafyası üzerine yazıları yayınlanan Dr. Özdemir, evli ve üç çocuk babasıdır.

Yayınlanmış Eserleri

Osmanlı Devleti’nde Bürokrasi İst. 2001

Osmanlı Yönetiminin Dinî Temelleri Kılıç Kalem ve İlim İst. 2006

Dersaadet Haremeyn’e Surre-i Hümayun (Komisyon) İst. 2008 kitabında “Surre Defterleri” kısmı

Tarihte Ramazan (Komisyon) İst. 2007 kitabında “Osmanlı’nın Manevi Surları” kısmı

ABDÜLHAMİD'İN
FİLİSTİN
ÇIĞLIĞI

DR. HÜSEYİN ÖZDEMİR

ABDÜLHAMİD'İN FİLİSTİN ÇIĞLIĞI

Copyright © Yitik Hazine Yayınları, 2010

Bu eserin tüm yayın hakları Işık Yayıncılık Tic. A.Ş.'ne aittir.

Eserde yer alan metin ve resimlerin Işık Yayıncılık Tic. A.Ş.'nin önceden yazılı izni olmaksızın, elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yasaktır.

Editör
Salih GÜLEN

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni
Bekir YILDIZ

ISBN
978-9944-766-18-0

Yayın Numarası
36

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan A. Ş.
TS EN ISO 9001:2000
Ser No: 300-01

Sarıçık Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir / İZMİR
Tel: (0232) 252 22 85
Şubat 2010

Genel Dağıtım
Gökkuşaklı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey / İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Yitik Hazine Yayınları
Kısıklı Mahallesi Meltem Sokak No: 5
34676 Üsküdar / İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20
www.hazineyayinlari.com

hazine@hazineyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	9
TAKDİM.....	13

BİRİNCİ BÖLÜM

FİLİSTİN'İN İDARÎ, DİNÎ VE SOSYAL TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

1. Dinler Tarihinin En Mühim Sayfası.....	19
2. Filistin'in İdarî ve Nüfus Yapısı.....	25
A. Filistin'in İdarî Teşkilatlanması.....	25
B. Filistin'in Nüfus Dağılımı.....	28
3. Filistin'in etnik ve dinî yapısı ile yönetimi.....	31
A- Filistin'de Etnik ve Dinî Topluluklar.....	31
B. Etnik Ve Dinî Mozayığın Hoşgörü İle Yönetimi.....	37
4. Sosyal Bir Unsur Olarak Urban.....	47
A. Urban Kültürü ve Osmanlı Yönetimi.....	47
B. İngilizler ve Urban.....	51

İKİNCİ BÖLÜM

FİLİSTİN'DE KUTSAL VE TARİHÎ MEKÂNLAR İLE BUNLARIN İDARESİ

1. Filistin'deki Mühim Dinî ve Tarihî Mekânlar.....	55
2. Kutsal ve Tarihî Yapıların Korunması ve Bakımı.....	69
A. Dinî Mabetlerin Sahibi: Vakıflar.....	69
B. Cami Kilise Medrese Çarşı Hamam Gibi Eserlerin Tamiri.....	71
C. Kudüs'deki Surların ve Burçların Tamiri.....	75
D. Kudüs'teki Birkelerin, Su Yollarının Yapımı ve Tamiri.....	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FİLİSTİN'E YAHUDİ YERLEŞİMİ, SEBEPLER VE AKTÖRLER

1. Filistin'e Yahudi Göçü.....	85
2. Yahudilere Toprak Satışı ve Kurulan Koloniler.....	89
3. Filistin'de Yahudi Devleti Kurulması İçin İlk Müteşebbisler.....	99
4. Herzl ve Siyonizm Faaliyetleri.....	109
5. İttihat Terakki ve Siyonistler.....	123
6. Yahudi Cemiyetleri ve Faaliyetleri.....	129

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BÜYÜK DEVLETLERİN HRİSTİYANLARA VE YAHUDİLERE HAMİLİK ROLÜ

1. Fransa.....	139
2. Rusya.....	144
3. Almanya.....	145
4. İngiltere.....	147

BEŞİNCİ BÖLÜM

FİLİSTİN'E YAHUDİ İSKÂNINA MANİ OLUNMASI İÇİN ALINAN TEDBİRLER

1. Sultan II. Abdülhamid Han Döneminde Alınan Tedbirler.....	157
2. İttihat Terakki Döneminde Alınan Kararlar.....	163
SONUÇ.....	169
KAYNAKLAR.....	177
A- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri.....	177
B- Tezler.....	181
C- Kitaplar ve makaleler.....	181

*“Emin olunuz, biz bu sahalardan çekilelim, burası daimi
karışıklık ve iğtişâş sahası hâline gelecektir.”*

Sultan II. Abdülhamid

ÖNSÖZ

Kudüs, gökyüzüne en yakın bir belde olarak tasvir edilir. Çünkü, Hz. İbrahim (a.s), Hz. Davud (a.s), Hz. Yahya (a.s), Hz. Zekeriya (a.s), Hz. Yusuf (a.s), Hz. İsa (a.s) gibi birçok peygamberin Allah'ın nuruna mazhar oldukları mukaddes bir yerdir Kudüs. Son Peygamber Hz. Muhammed (s.a.s.) de Mirac'a çıkarken Kudüs'te bulunan Mescid-ül Aksa'dan Allah'ın huzuruna çıkmıştır. Bu açıdan Kudüs, Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler için ortak mukaddes bir beldedir.

Yahudiler için Filistin, Tevrat'ta bahsedildiği üzere “Vaadedilmiş Topraklar” olup kâinatın merkezidir ve bu toprakların Allah tarafından İsrailoğulları'na verildiği iddia edilir. Hz. Musa tarafından Mısır'dan getirilen Yahudiler, Hz. Musa'dan sonra Yaşua döneminde Filistin'de devletlerini kurmayı başarmıştır. Ancak Yahudiler, önce Asur ve Babil Krallıkları sonra Roma İmparatoru tarafından buradan sürgün edilmiş ve göç ettikleri şehirlerde, gheftolarda dağınık olarak yaşamaya başlamışlardır. Kendilerini “Allah'ın seçkin kulları” olarak gören Yahudiler, millî ve dinî kimliklerini, ideallerini inatla yaşatmış ve vaadedilen topraklarda Kral Davud'un altı köşeli yıldızı altında toplanacaklarına inanmışlardır. Bu inancın tezahürü olarak Yahudilerin çok eski tarihlerden başlayan Kudüs'ü yurt edinme serüveni, Osmanlı döneminden de geçerek günümüze kadar gelmiştir.

İşte bu kitapta, Filistin bölgesinin özellikle de Kudüs'ün renkli tarihi, birçok peygamberin buradaki acı tatlı hayatı genel olarak hatırlatıldıktan sonra Yahudilerin Osmanlı döneminde Kudüs'e yerleşme mücadeleleri incelenmiştir.

Bu çalışmada şu iki önemli hususun anlaşılması temel hedef olmuştur.

Birincisi, Filistin toprakları ve özellikle Kudüs; Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler için ortak mukaddes bir belgedir. Müslümanlar için Kudüs, Kur'an'da adı geçen ve Mekke, Medine'den sonra kutsal kabul edilen üçüncü şehirdir. Hristiyanlar için de Kudüs, Hz. İsa'nın doğduğu, göğe yükseldiği, Meryem Ana'nın defnolunduğu ve mühim birçok Hristiyan mabedinin yapıldığı bir belgedir. Yahudiler için de "Vaadedilmiş Topraklar"dır.

Tarihî ve dinî noktadan bakıldığında Kudüs, aslında bütün insanların müşterek yaşama zorunluluğunu veya ihtiyacını ortaya koymaktadır. Hristiyanlar için kutsal olan Kutsal Mezar Kilisesi, iki caminin ortasında yer almaktadır. Yahudilerin Ağlama Duvarı'nda, Hz. Peygamber'in Mirac gecesinde "Burak" adlı atını bıraktığı yer bulunmaktadır. Onun için Kudüs'ün sadece Yahudilerin hâkimiyetine bırakılması mümkün değildir. Dünyanın barış ve huzuru bir açıdan Kudüs'ün adaletli bir şekilde statüsünün belirlenmesine bağlıdır.

Tarih, geçmişten geleceğe bir ışıktır, tecrübedir. Bu çalışma Hz. Ömer'in bütün din mensuplarının müşterek ve huzur içerisinde yaşamaları adına ortaya koyduğu adaletli sağlam prensiplerin nasıl bir barış ve huzur getirdiğinin yaşanmış misalini ortaya koymaktadır. Gerek Selahaddin Eyyubi gerekse son döneme kadar bütün Osmanlı padişahları, hoşgörü ve adalet esaslı bu prensipleri aynen uygulamışlardır. Müslümanların idaresinde Kudüs'te asırlarca bütün din ve mezhep mensupları huzur ve güven içerisinde yaşamıştır. Batılı araştırmacı Dror Ze'evi, Amnon Cohen'in araştırmalarına dayanarak yaptığı bir tespitte, *"İmparatorluğun diğer sancaklarında olduğu gibi Kudüs'te de Yahudi ve Hristiyan cemaatleri ekonomik sistemle bütünleşmişlerdi. Osmanlı'nın bu azınlıklara yaklaşımı, Müslüman nüfusa karşı davranışından çok da farklı değildi. Hristiyan ve Yahudilerin yeni kurulan yerel şer'i mahkemeye besledikleri güven ve zorunlu olmadıklarında bile "kadı"nın yargısına başvurmak istemeleri bunun bir göstergesidir."* demektedir.

Bu çalışmada üzerinde durulan ikinci önemli konu, Yahudilerin Filistin'e nasıl yerleştiğidir. Bunun iç ve dış sebepleri ve alınan tedbirler belgelerle ortaya konulmuştur. Sultan II. Abdülhamid Han'ın, *"Ecdâd-ı izâmımın kan karşılığında memalik-i şahanemize ithal ettiği bir*

karış toprağı diinya altınına vermem, veremem...” “... zira bu vatan bana değil, milletime aittir. Milletim bu vatanı kanlarıyla mahsûldar kılmışlardır. O bizden ayrılıp uzaklaşmadan tekrar kanlarımızla örteriz.” sözleriyle özellikle Filistin’e Yahudi yerleşimine karşı büyük hassasiyet göstermesine Yahudi göçünü ve toprak satışını yasaklamasına rağmen onun devrinde Yahudilerin mühim bir kısmı Filistin’e yerleşmiştir. Kanun ve kuralların uygulanmaz hâle gelmiş olmasından alınan tedbirlerin çare olmadığı, asıl çarenin ne olması gerektiği bu çalışmada üzerinde durulan en önemli husus olmuştur.

Maddi kayıpların arkasında her zaman ahlaki kayıpların yaşanmış olduğu birçok defa görülmüştür. Bir dönem yüzün üzerinde medresenin faaliyette bulunduğu Kudüs’te, artık bu ilim-irfan yuvalarından eser kalmamıştır. Dolayısıyla Kudüs fatihleri Hz. Ömer’in, Selâhaddin Eyyûbî’nin, Yavuz Selim’in torunları, yüce ve kutsal değerlerinden çok şeyi yitirmişlerdir. Salâbetin yerini hıyanet, ilmin yerini cehalet, diyanetin yerini atalet ve sefahat almıştır. Köylüler ecdadının şehit kanıyla sulanmış toprağını 3-5 kuruşa tamah edip satmışlar, memurlar rüşvet alıp bu satışa yardımcı olmuşlardır. Dolayısıyla şahıslardan ve hadiselerden daha ziyade neden ve niçinlerin araştırılması gerektiği belgelerin satır aralarından anlaşılmaktadır.

Elinizdeki bu çalışma Filistin’in neredeyse insanlık tarihine eşit olan ömrü üzerinde yapılmış mütevazı bir çalışmadır ve bir bakıma güzel başlayıp kötü biten bir romandır.

Dr. Hüseyin ÖZDEMİR

01.11.2009

Gülbahçesi-Başakşehir

TAKDİM

Filistin bölgesi, Asya ile Afrika arasında köprü konumundaki önemli coğrafi yapısı ile birlikte taşıdığı dinî manalar itibariyle Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar açısından mukaddes bir belgedir.

Firavun'un zulmünden kaçan İsrailoğulları, Hz. Musa'nın öncülüğünde Arz-ı mev'ûd'a doğru büyük bir göç başlatarak bölgenin büyük bir kısmını ele geçirmiştir. İlk İsrail kralı Saul'ün (Tâlût) yerine tahta geçen Hz. Dâvûd, Kudüs'ü fethederek burayı devletin başşehri yapmış ve burada otuz üç yıl hüküm sürmüştür. Hz. Musa, İsrailoğulları ile birlikte Filistin'de devlet kurmak amacıyla Sina'dan ayrılmış ve yolda vefat etmiştir. Yahudilere göre Filistin kendilerine "Vaadedilmiş Topraklar"dır.

Hristiyanlar açısından bu bölge, Hazreti İsa'nın doğduğu, göğe çıkarıldığı ve Hz. Meryem'in defn olduğu yerlerdir. Bu mevkillerde inşa edilen kiliseler ve diğer kutsal mekânlar Hristiyanlar için çok ehemmiyetlidir.

Müslümanların ilk kiblesi olan Mescid-i Aksa'dan dolayı Kudüs, Kur'ân'ın övgüsüne mazhar olmuştur. Kudüs Müslümanlar için Mekke ve Medine'den sonra üçüncü kutsal şehir kabul edilmektedir. Müslümanların ayrıca orada makamları ve hatıratları bulunan birçok peygambere saygısı ve sevgisi vardır. Bundan dolayı İslamiyet'in yayılma sürecinde bu topraklara ayrı bir ehemmiyet verilmiş ve Hz. Peygamber'in vefatını müteakip Filistin üzerine yapılan birçok sefer neticesinde bu bölge İslam topraklarına katılmış ve asırlarca Müslümanların idaresi altında bulunmuştur.

Dinî ve etnik açıdan mozaik bir yapıda olan Filistin, Hz. Ömer'in komutanı Amr b. As tarafından fethedildiği günden itibaren, İslam adalet ve hoşgörüsünün en iyi temsil edildiği yerlerden biri olmuştur. Barış anlaşmasını bizzat gelerek imzalayan Halife Hz. Ömer, meşhur ahitnamesiyle orada yaşayan gayrimüslimlerin zımmilik hükümleri gereğince her türlü zarar görmekten korunacağını, dinlerini serbestçe yaşayacaklarını ilan etmiştir.

Hz. Ömer'in bu ahitnamesi Müslüman idareciler için adeta bir yol haritası olmuştur. 1187 yılında uzun süren mücadelelerden sonra Kudüs'ü Haçlılardan tekrar geri alan Selâhaddin Eyyübi, İslam'ın adalet ve hoşgörüsünü aynen uygulamış, şehirde bulunan Haçlı Haçlılara, bilhassa kadınlara, çocuklara ve Hristiyan din adamlarına her türlü kolaylığı göstermiştir.

Osmanlı Devleti zamanında buradaki hoşgörü daha da gelişerek hayatın her alanına girmiştir.

Osmanlı padişahları, Hz. Ömer'in ahitnamesine bağlı kalarak bu çok farklı etnik ve dinî yapıli bölgeyi huzur içersinde idare etmiştir. Osmanlı Arşivi'ndeki Kamâme Kilisesi defterinde Hz. Ömer'den itibaren verilen bu ahitname, hatt-ı hümayûn ve fermanların kayıtları vardır.

1458 yılında Kudüs Rum Patriği Atnasiyos, fethi tebrik etmek için ruhbanlarıyla beraber İstanbul'a gelir ve Hz. Peygamber, Hz. Ömer ve daha sonraki sultanlar tarafından verilen hatt-ı hümayûnları göstererek Kudüs dâhilindeki Hristiyan mabetlerin kullanımı ve vergilerden muaf tutulmalarını Sultan Fatih'ten ister. Sultan Fatih de bir hatt-ı hümayûn ile kendilerine bu imtiyazları vererek *"bu hükmü feshedenlerin Allah'ın lanetine uğrayacağını..."* beyan eder.

Yavuz Sultan Selim'den itibaren Osmanlı padişahları aynı kanun üzere hareket ederek gayrimüslimlere dinlerini rahatça yaşayabilmeye imkan sağlayan bazı imtiyazlar vermişlerdir. Ancak bu imtiyazlar zamanla istismar ve su-i isti'mâlleri de beraberinde getirmiştir. XIX. yy.'dan itibaren Kudüs'te yaşayan Yahudiler ve çeşitli mezheplere bölünmüş Hristiyanlar, kurumlaşarak Batılı devletlerin de desteği ile Osmanlı

bütünlüğünü bozucu faaliyetlere girişmiştir. Bazı Yahudiler arasında Siyon'a, -vaadedilmiş topraklara- dönme inancı, siyasi Siyonizm hareketine dönüşmüş ve bunun için yoğun bir çaba sarf edilmiştir. Rusya'da ve Avrupa'da gelişen antisemitizm hareketi, özellikle 1880'lerden sonra Filistin topraklarına göçü hızlandırmıştır. Durumun vehametini gören Sultan II. Abdülhamid Han, Filistin'e hiçbir şekilde Yahudi yerleşimi olmaması için göçe mani olucu tedbirler almış, fakat Yahudi göçü önlenememiştir.

1908'de Meşrutiyet'in ilanıyla hürriyet ortamından yararlanmak isteyen Yahudilerin hızlı ve organizeli bir şekilde bölgede yeni koloniler oluşturmaya başlaması üzerine, İttihatçılar da Filistin'e Yahudi yerleşiminin önceden olduğu gibi yasaklanmasına karar vermiştir. Fakat Yahudiler çeşitli yollarla bu bölgeye yerleşmeye devam etmiştir. Bunun üzerine İttihatçılar daha sert kararlar almış ve 1. Dünya savaşı öncesi bazı Yahudileri Filistin dışına sürmüşlerdir.

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı-Alman ittifakı karşısında yeralan İngiltere'nin başını çektiği İtilaf Devletleri, Filistin'de Yahudi devletin kurulması için savaş ortamında açıktan uğraş vermiştir. 1917'de İngilizlerin Filistin'i işgale başlamasıyla birlikte, İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour'un, Siyonist Dernekleri Fedarasyonu adına Lord Rotschild'e yazdığı -Balfour Deklarasyonu diye anılan- mektupta İngiltere'nin Filistin'de Yahudi halkı için millî yurt kurulmasını uygun gördüğü bildirilmiş ve ABD gibi diğer büyük devletler de buna onay vermişlerdir.

1918 Eylül'ünde İngilizlerin tekrar hücumu geçerek Filistin'i tamamen işgal altına almalarıyla İngiliz mandası altındaki bölge, daha rahat bir şekilde Yahudilerin yerleşimine ve kontrolüne geçmeye başlamıştır. İngiltere, her ne kadar Yahudilerin Filistin'e yerleşmesine yardımcı olsa da Türkiye Musevileri, bunun geçici bir menfaat için yapıldığını ve uzun vadede İngilizlere güvenilemeyeceğini düşünerek, Lozan'da sulh müzakereleri devam ederken Meclis'te görüşülmek üzere bir teklif sunmuştur. Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Ali Fuad Paşa başkanlığındaki 161. oturumunda "*Filistin Musevi Devleti mandasının Türkiye*

Devleti'ne i'tâsı istirhamına dair sâbık Darülfünun müderrislerinden Mişon-Vantura Efendi ile iki arkadaşının mektubunda,.....beş asır evvel cihanın her tarafında envâ'-i tazyikata ma'rûz iken Türkiye'de hakikâ ve samimî bir melce bulduklarını hiçbir zaman unutamayacaklarından... Filistin de Türk hâkimiyeti zamanında olduğu gibi Araplar ve Museviler arasında ahenk ve vıfakı temin etmek üzere Filistin'deki mandanın Türkiye Devleti'ne i'tâsını teklif ve istirham"¹ etmişlerdir. Tabi ki Yahudilerin Filistin'e yerleşmelerine ve devlet kurma yolundaki atılmış adımlarına onay verme gibi anlamlara gelecek böyle bir teklife, vekiller sert bir biçimde karşı çıkmışlar ve bu teklif, Meclis'te kabul edilmemiştir.

1 T.B.M.M. Zabıt Cridesi, C. 26, T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1960, s.6-8

BİRİNCİ BÖLÜM

FİLİSTİN'İN İDARÎ, DİNÎ VE SOSYAL TARİHİNE
GENEL BİR BAKIŞ

1. Dinler Tarihinin En Mühim Sayfası

Filistin, Akdeniz'in güneydoğu ucunda, Suriye ile Mısır ve Akdeniz ile Şeria Nehri arasında kalan topraklardır. Asya ile Afrika arasında köprü konumunda bulunan bu tarihî bölge, adını M.Ö. XII. yüzyılda Kavimler göçü sırasında deniz yoluyla buraya gelen Filistlerden almıştır.

Tarih öncesi devirlerden itibaren çeşitli kavimler, göçlerle gelip buraya yerleşmiştir. Bu toprakların bilinen ilk sakinleri, Tevrat'a göre dünyanın en eski milleti olan, Arap tarihçileri ve bazı araştırmacılar tarafından Arapların atası olarak kabul edilen Amâlika kavmidir. Bu bölgede milâttan önceki devirlerde Sâmi kavimlerinden Ken'ânîliler ve sahil kesimlerinde de Fenikeliler ve Ârâmîler yaşamıştır. “*Kenan diyarı*” diye bilindiği bu dönemde tarım ve ticaretin öncülüğünde bir medeniyet gelişmiş ve ilk alfabe ortaya çıkmıştır. Zaman zaman Mısır işgali altında geçirilen bu dönemden sonra Milâttan önce 1200'lerde vuku bulan Kavimler Göçü sırasında “*Deniz kavimleri*”nden Filistler bölgeye gelmiş ve bugünkü Gazze Şeridi ve civarında beş büyük şehir kurarak burayı yurt edinmiştir.

İrkları tartışmalı olan Filistler, bir süre sonra yerli halkla karışarak benliklerini kaybetmiştir. Filistler'in Akdeniz kıyılarına yerleştiği yıllara yakın bir tarihte ise Mısır idaresi altındaki topraklarda yaşayan ve Firavun'un zulmünden kaçan İsrâiloğulları, Hz. Musa'nın öncülüğünde Arz-ı mev'ûd'a doğru büyük bir göç başlatmıştır. İsrâiloğulları bu toprakların ilk sahipleri olan Amâlikîlilerle, çeşitli Sâmi kavimleriyle ve Filistler'le savaşıp bölgenin büyük bir kısmını ele geçirmiş ve M.Ö. XI. yüzyılın sonlarında ilk İsrail devletini kurmuşlardır.²

2 M. Lutfullah Karaman, “Filistin”, *DİA*, c. XIII, s. 89-90

İlk İsrail kralı Saul'un (Tâlût) yerine tahta geçen Hz. Dâvûd, Kudüs'ü fethederek burayı devletin başşehri yapmış, bölgedeki bütün toplulukları hâkimiyeti altına almış ve otuz üç yıl hüküm sürmüştür. Ancak İsrail krallığı en parlak dönemini Hz. Süleyman'ın dönemi (m.ö. 972-932)'de yaşamıştır. Filistin ve çevresini Suriye'ye kadar idaresi altına alan Hz. Süleyman, Kudüs'te kendi adıyla anılan ilk Yahudi mabedini (Süleyman Mabedi) yapmıştır. Ancak onun vefatıyla birlik dağılmış ve devlet iki ayrı parçaya bölünerek kuzeyde İsrail, güneyde Yahuda krallıkları meydana gelmiştir. İsrail'in başşehri Sâmiriye (Samana), diğerindeki Kudüs (Jerusalem) olan bu iki devlet, fazla uzun yaşayamamış ve ilki milâttan önce 721'de Asurlular, ikincisi de milâttan önce 586'da Bâbil Hükümdarı Buhtunnasr tarafından yıkılmıştır. Asur ve Bâbilliler sadece bu krallıkları sona erdirmekle kalmayıp aynı zamanda halklarından binlercesini de Mezopotamya'ya sürmüşlerdir.

Filistin daha sonra Pers İmparatorluğu'nun eline geçmiştir. (m.ö 539) Bu dönemde İbrânîler belli bir ölçüde hürriyet kazanmış, Pers İmparatoru Kyros'un serbest bıraktığı Bâbil esaretindeki 40.000 kişi geri dönmüş ve Bâbillilerin yıktığı Kudüs'teki Süleyman Mabedi ile şehrin surları yeniden inşa edilmiştir. Daha sonra bölge, milâttan önce 334'ten itibaren Suriye ve Mısır'ı işgal eden Büyük İskender'in, onun ölümünden (m.ö. 323) sonra da Helenistik krallıklardan Mısır'daki Ptolemaioslar ile Suriye'deki Selevkosların eline geçmiştir.³

Filistin toprakları milattan önce 63'te Romalıların istilâsına uğramış ve uzunca sürecek bu hâkimiyet sırasında zaman zaman Yahudi ayaklanmalarına sahne olmuştur. Bu ayaklanmalar esnasında özellikle üçüncü ayaklanma neticesinde Yahudiler Kudüs'ten sürülmüştür. M.S. 125 tarihinden sonra Romalılar, Kudüs'ü bir Roma şehri kimliğiyle yeniden imar etmiş ve adını Aelia (Ar. İliya) Capitolina koyarak Filistin'in başşehri yapmışlardır. Roma döneminde Filistin'in Nasıra kasabasında doğan Hz. İsmâ'nın Hristiyanlığı tebliğ etmesinden ve özellikle İmparator Konstantinos'un 312'de bu dini kabul etmesinden sonra Kudüs bir defa daha kutsallık kazanmış ve buraya dinî gayeler için kullanılacak binalar yapılmaya başlanmıştır. Saint Sepulcre (Merkad-i İsmâ) adındaki ilk büyük kilise Konstantinos tarafından yaptırılmıştır.

3 Karaman, A.g.m, s. 90

Peygamberlerin son halkası, İslam peygamberi Hz. Muhammed'in Mirac'a çıkarken Kudüs'te bulunan Mescid-ül Aksa'dan Allah'ın huzuruna çıkması yani Mirac'a yükselmesi dolayısıyla Kudüs, Müslümanlarca da ayrıca büyük ehemmiyet kazanmıştır. İslamiyet'in yayılma sürecinde, Hz. Peygamber'in vefatını müteakip Halife Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer (r.a.) devirlerinde Müslümanlar, Filistin üzerine birçok sefer tertip etmişlerdir. Remle ile Beytülcibrîn arasındaki Ecnâdeyn mevkiindeki savaşla bölgenin kapıları Müslümanlara açılmış ve hemen arkasından Sebasteie, Nablus, Lid, Yübnâ, Amvâs gibi şehirler fethedilmiştir. Özellikle Bizanslıların yenilgiye uğratıldığı Yermük Savaşı'nın (15/636) Filistin'in tarihinde mühim bir yeri vardır. Müslümanlar bu zaferle birlikte bölgede daha sağlam bir şekilde tutunmuş ve Kudüs'e kadar ulaşarak şehri kuşatmışlardır. Ecnadeyn (634) ve Yermük (636) savaşlarında Filistin'in büyük bir kısmı Müslümanların idaresi altına girmiş, Kudüs ise (637) yılında savaş yapmadan Müslüman toprağı olmuştur. Muaviye'nin askerî harekâtı ile de Filistin'in tamamı birçok sahabenin kanı pahasına İslam toprağı hâline gelmiştir.

Emevîler devrinde çok sayıda Arap kabilesi Filistin'de iskân edilmiştir. Halife Abdülmelik b. Mervân ve oğlu Velîd, buraya -özellikle Kudüs'e- büyük ehemmiyet vermiştir.

Abbasîler devrinde Filistin, merkezi Remle olmak üzere Suriye ile birlikte bir eyalet hâline getirilmiştir. Hârûn Reşid'in vefatından (809) sonra (Emin döneminde) bazı karışıklıklar çıkmış, bölge Tolunoğulları'nın (868-905), sonra tekrar Abbasilerin ve en sonunda İhşidîlerin (935-969) nüfuzu altına girmiştir. Fâtımîler Mısır'a hâkim olduktan kısa bir süre sonra Filistin'i de zapt etmişlerdir (969).⁴

Kudüs, Fâtımîlerlerden sonra çeyrek asır boyunca Selçuklu-Türkmen hâkimiyetinde kalmıştır. Selçukluların Batı'ya akınları sırasında önde gelen kumandanlarından olan Atsız b. Uvak 463 (1071) yılında Kudüs'e girmiş, Fatımi valisini görevden uzaklaştırarak şehre hâkim olmuş ve Abbasî Halifesi Kâim-Biemrillâh ile Selçuklu Sultanı Alparslan adına hutbe okutmuştur. Daha sonra Filistin'deki topraklar tekrar Fâtımî hâkimiyetine geçmiş, ancak Atsız daha sonra yeni bir ordu hazırlayıp başta Kudüs olmak üzere kaybettiği bütün şehir ve kaleleri geri almıştır.

4 Karaman, A.g.m, s.91

Bu sırada Sultan Melikşah'ın kardeşi Tutuş, Suriye-Filistin Selçuklu Devleti'ni kurmuş (1079) ise de sonra Kudüs tekrar 1098'de Fatımîler tarafından zapt edilmiştir. Fakat Kudüs'teki Fâtimî hakimiyeti uzun sürmemiştir. Bu dönem Avrupa'nın en sıkıntılı zamanıdır. Yıllardan beri süregelen açlık, yoksulluk ve toprak azlığı gibi meseleler Avrupa halkında büyük huzursuzluklara sebep olmuş, bu durum Papalığın kurduğu otoriteyi sarsacak bir hâle gelmiştir. Bunun üzerine Papalık, hem bu duruma bir çare ve hem de artan gücünü Avrupa dışında zengin Müslüman topraklara hâkim olmak adına, Hristiyanları kutsal toprakları kurtarma propagandası ile Doğu'ya esas olarak da Kudüs ve çevresine yönlendirmiştir. Zira İncil'de Doğu toprakları “... sokaklarında süt ve bal akan”⁵ topraklardır.

Bu ve benzeri propagandalarla Avrupa'da kısa zamanda binlerce insan Papanın etrafında toplanarak Haçlı Haçlı seferleri başlatmışlardır (1098). Boyunlarında haç işareti taşıdıkları için “Haçlılar” denen bu zümreler geçtikleri yerleri tahrip ederek insanları vahşice öldürmüşlerdir. Kudüs de bundan nasibini almış, 1099'da Haçlı işgaline uğrayan Kudüs'de binlerce Müslüman katledilmiştir. Selâhaddîn-i Eyyubî'nin 1187'de Kudüs'ü fethine kadar devam eden Haçlı hâkimiyeti sırasında Filistin'de büyük karışıklıklar olmuştur.

Kudüs'teki karışık duruma ve huzursuzluğa Selâhaddîn Eyyübî son vermiştir. Halep ve Musul'u hâkimiyeti altına alarak ülkesinde huzur ve birliği temin eden Selâhaddîn Eyyübî, Haçlıların Müslümanların ticaret kervanlarına saldırması ve huzuru bozması üzerine, Haçlılar üzerine sefer başlatmıştır. 1187 yılında yapılan Hittin Muharebesi'nde Haçlıları büyük bir bozguna uğratmış ve 2 Ekim 1187 tarihinde Kudüs şehri bir Mirâç kandilinde tekrar Müslümanların eline geçmiştir.⁶

Selâhaddîn Eyyübî şehri aldıktan sonra şehirde bulunan Haçlılara ve özellikle de kadınlara, çocuklara ve din adamlarına çok iyi davranmıştır. Onlara her türlü kolaylığı göstermiş, hatta birçoklarını fidye almadan gidecekleri yere göndermiştir. Gayr-i müslimlere Hz. Ömer zamanından beri verile gelen hakları aynen verdiği gibi eskiden sürülmüş bir kısım Yahudilerin geri dönmesine de izin vermiştir.

⁵ İncil, Mısır'dan Çıkış, 13:5

⁶ Ramazan Şeşen, “Eyyübîler” Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, c.VI.s. 330-331

Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin vefatının (1193) ardından birçok karışıklığa sahne olan Kudüs, 1229'da yapılan bir anlaşma ile yeniden Batılıların yönetimine geçmiştir. Ancak bu durum uzun sürmemiş ve on beş yıl sonra tekrar Müslümanların eline geçmiştir. Filistin toprakları Memluklar tarafından, özellikle Sultan Baybars'ın çabalarıyla Haçlıların elinden parça parça geri alınarak Filistin, Gazze, Lid, Kakun, Kudüs, Halil ve Nablus olmak üzere Dimaşk'a bağlı altı bölge olarak teşkilatlandırılmıştır.

İslam hoşgörüsü Memlûkler döneminde de iyi temsil edilmiş, Filistin'de Müslüman nüfusun en yoğun olduğu dönem olmasına rağmen Hristiyanların bölgeye girmelerine izin verilmiş ve Avrupa'dan özellikle de İspanya'dan kaçarak gelen Yahudilere de sığınma hakkı tanınmıştır. Dönemin bir diğer özelliği Abbasilerle filizlenmiş olan vakıf sisteminin daha da gelişip yayılmasıdır. Özellikle Kudüs'te devlet görevlilerinin girişimiyle dinî ve sosyal maksatlı birçok vakıf kurulmuştur.

Filistin, Yavuz Sultan Selim zamanında Mercidâbık Muharebesi'nden (1516) sonra Osmanlı idaresine girmiş; Kanunî Sultan Süleyman zamanında çevresiyle birlikte bölgenin fethi tamamlanmış ve birçok imar faaliyeti yapılmıştır. Bölgede gözle görülür izler bırakan Osmanlılar, bazen idarî değişikliklere de yol açabilecek birtakım iç ve dış badireler atlattıklarına rağmen I. Dünya Savaşı'nın bitimine kadar Filistin ve çevresini ellerinde tutmuşlardır.

Osmanlı döneminde Arz-ı Filistin denilen bölge idarî bakımdan Şam Eyaleti'ne bağlı Kudüs, Gazze, Nablus ve Safed sancaklarına ayrılmıştır. Bunların dışında doğrudan eyalet merkezine bağlı emirlikler de vardır.

Merkezî idarenin zayıf olduğu zamanlarda genellikle Akkâ'yı merkez edinen emirler bazen ayaklanmış ve idareyi ellerine almışlardır. Bunların en ünlüleri Ma'noğlu Fahreddin ile (ö. 1635) Zahir el-Ömer'dir (ö. 1782)

Napolyon Bonapart, 1799'da Mısır'ı aldıktan sonra Filistin'e sefer düzenlemişse de başarılı olamamıştır. Zira Cezzar Ahmed Paşa çok başarılı bir savunma yapmıştır.

1832 yılında Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından ele geçirilen Filistin bölgesi, 1840'ta tekrar Osmanlı idaresine girmiştir. 1887'de Kudüs, merkeze bağlı bir mutasarrıflık hâline getirilmiş; bir yıl sonra da Beyrut vilâyeti oluşturulunca Nablus ve Akkâ bu vilâyetin sınırları içine alınmıştır. Böylece Filistin iki bölüme ayrılmış, kuzeyi Beyrut valiliğince idare edilirken, kutsal toprakların güney kısmı Kudüs Mutasarrıflığı'nın idaresine bırakılmıştır. Bu ayırıma göre Kudüs Sancağı'na bağlı önemli şehirler: Kudüs, Yafa, Gazze ve Halilürrahman; Akkâ Sancağı'na bağlı olanlar: Akkâ, Hayfa, Safed, Nasıra ve Taberiye; Nablus Sancağı'na bağlı olanlar ise Nablus, Benîsâb, Cemmâîn ve Cenîn olmuştur. Böylece Ürdün Nehri (Şeria) sınır kabul edildiğinde bu taksimat içinde kalan "Osmanlı Filistin'i" küçük farklarla daha sonraki İngiliz mandası döneminde de devam etmiştir.⁷

7 M.Lutfullah Karaman, A.g.m, s. 92

2. Filistin'in İdarî ve Nüfus Yapısı

A. Filistin'in İdarî Teşkilatlanması

Suriye ve Filistin bölgesinin Osmanlı Devleti'ne bağlandıktan sonra eski idarî yapısı hemen hemen aynı şekilde bırakılmış ve Filistin bölgesi Şam Eyaleti'ne bağlı olarak üç kısma ayrılmıştır. Bunlar Kudüs-Gazze, Nablus-Safed ve Salt-Aclun sancaklarıdır. İlk aşamada Kudüs'ün yönetimi Evrenosoğlu'na, Safed'in yönetimi de Muntasıroğlu'na verilmiştir. 25 Eylül 1517'de ise Kudüs, Gazze ve Safed'in yönetimi daha önce Memlukların Şam naibi olan Canberdi Gazali'ye tevcih edilmiştir. Fakat Canberdi Gazali, Kanuni Sultan Süleyman zamanında Suriye'de ve Mısır'da eski Memluk yönetimini tekrar kurabilmek için mücadele ettiği için yakalanarak idam edilmiştir. Bunun üzerine buranın idarî yapısı değişmiş, Şam Eyaleti'nin yönetimi Anadolu Beylerbeyi Ayaş Paşa'ya bırakılırken Safed, Gazze ve Kudüs sancakları da Şam Sancağı'ndan ayrılarak her biri Şam Eyaleti içerisinde müstakil sancak hâline getirilmiş ve Kudüs sancakbeyliğine de Kara Hasan Bey tayin edilmiştir.

1614 yılında Safed-Sayda-Beyrut Eyaleti ismiyle yeni bir eyalet oluşturulmuş, Şam Eyaleti içerisinde yer alan Nablus, Cebel-i Aclun, Tedmür, Kerek-i Şevbek sancakları bu eyalete dâhil edilmiştir. Bu yeni taksimattan sonra Filistin bölgesini oluşturan topraklar, iki ayrı eyalet içerisinde yer almıştır. Şam Eyaleti'ne tasarruf eden paşalar, eyaletin yanı sıra çoğu kez eyalete bağlı Kudüs-i Şerif, Laccun ve Gazze ile Safed-Sayda-Beyrut Eyaleti'ne bağlı Nablus ve Cebel-i Aclun gibi sancaklardan ikisine, üçüne de tasarruf etmişlerdir. Özellikle Kudüs-i Şerif, Nablus ve Gazze sancakları, Şam Eyaleti mülhakatı içerisinde gösterilmiştir. XVII. yüzyılın ortalarından itibaren Safed-Sayda-Beyrut Eyaleti'nin ismi Sayda Eyaleti olarak değiştirilmiştir.

Filistin bölgesinin idarî yapısı XIX. yüzyılda fazla değişmemiştir. Burası 1831-1840 yılları arasında Kavalahıların, 1840 yılında yeniden Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine geçmiş daha sonra bölge tamamen Sayda Eyaleti'ne bağlanmıştır. 1865 yılında Suriye Vilayeti'nin oluşturulmasıyla birlikte Kudüs, Nablus ve Akka sancakları Suriye Vilayeti'ne dâhil edilmiştir. Kırım Savaşı sırasında Kudüs, “*Kutsal Yerler Meselesi*” sebebiyle idarî olarak doğrudan İstanbul'a bağlanmış, fakat bu durum kısa sürmüş tekrar Suriye Vilayeti idaresi içerisinde yer almıştır. 1887 yılında Beyrut Vilayeti'nin teşkilinden sonra Nablus ve Akka sancaklarının idaresi yeni kurulan bu vilayete aktarılırken, Batılı devletlerin müdahalelerinin engellenebilmesi için Kudüs, yeniden İstanbul'a bağlanmış ve Kudüs Mutasarrıflığı adını almıştır. Bu idarî yapı, bölgenin Osmanlı Devleti hâkimiyetinden çıkışına kadar devam etmiştir.⁸

Filistin bölgesinde ilk belediye örgütü ise 1860'lı yıllarda Kudüs'te kurulmuştur. Bölgedeki ilk belediyenin Kudüs'te kurulmuş olması, Kudüs'ün Tanzimat'ın idarî düzenlemeleri neticesinde mühim bir idarî merkez hâline gelmiş olmasıyla doğrudan ilişkilidir.

Daha sonra Filistin bölgesinde ikinci belediye örgütü 1868 tarihinde Nablus'ta kurulmuştur. Nablus, belediyenin kurulduğu yılda sınırları Cebel-i Nablus ve Belka bölgesini kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu dönemde Filistin'in en önemli liman kentlerinden biri hâline gelen Yafa'da belediye 1872 yılında kurulmuştur. Yine bir liman kenti olarak Akka'nın yerini almakta olan Hayfa'da, Nasıra, Taberiye ve Safed'de ise belediyeler, 1877 Vilayet Belediye Kanunu'nun ilanından sonra oluşturulmuştur.

1877 yılındaki Vilayet Belediye Kanunu'na göre belediyelerin görevi; inşaat işlerini denetlemek, yol, kaldırım ve lağım inşa etmek, tehlikeli binaları yıkmak, umumî ve hususî suyuollarının inşasını ve tamiratını yapmak, kamu yararı için istimlâkte bulunmak, belediyeye ait emlakları ve gelirleri idare etmek, şehri aydınlatmak, temizlik işlerini yürütmek, nüfus yazımları yapmak, pazaryerleri kurmak, ölçüleri ayarlamak, ekmeğe narh koymak, kamu sağlığını korumak için denetim yapmak ve

8 Işık Işıl Bostancı; XIX.Yüzyılda Filistin (İdari ve Sosyal-Ekonomik Vaziyet), Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 2006 s.124-125

Braun G., Hogenberg F., Civitates Orbis Terrarum, Köln - Cologne, Vol. I-VI, 1572-1617, Hierosolyma Urbis Sancta, in Vol. II, no. 54

Jerusalem as seen from the top of the Mount of Olives

G. Braun and G. Hogenberg printed, as part of a large book, a rather realistic map of Jerusalem as seen from the top of the Mount of Olives. On its top is a quotation from the book of Ezekiel: 'I set Jerusalem in the midst of nations, with countries round about her' (Ezekiel 5:5). This phrase reflects the Christian

concept of Jerusalem as the center of the world. On its lower part are two decorated frames with superlatives about the city and a legend. Between them are several human figures, dressed in oriental costume. In the center, the city is depicted, surrounded by an oval wall with gates. The Church of the Holy

Sepulcher is clearly seen, with its facade rotated as if it were facing east. In the western wall, the Citadel is depicted in a somewhat European design, but below it appears a realistic image of the Tower of David-Jerusalem's real citadel-with its three square towers visible above other buildings.

Kudüs gravürü

tedbir almak, itfaiye teşkilatı oluşturmak, hastane, gurabahane, ıslah-hane ve sanat okulları açmak gibi hizmetleri yapmak idi.

Kudüs'ün ilk belediye başkanı, tanınmış ulema ailelerinden biri olan Davudilere mensup Abdurrahman Efendi'dir. Bir yıl sonra, onun yerini, Halidî ailesinden Yusuf Ziya almıştır. Yusuf Ziya Halidî'nin 9 yıl süren belediye başkanlığı döneminde, şehir yollarının düzeltilmesi, Sultan Havuzu'ndan şehre su nakli, Kudüs ve Yafa arasında yol inşaatı gibi şehrin gelişimi için önemli projeler gerçekleştirilmiştir. İlk Osmanlı Parlamentosu'na Kudüs mebusu olarak girmesinden sonra ise onun yerine Ömer Hüseyinî atanmıştır.

Kudüs bölgesinde XIX. yüzyılın sonlarına kadar Müslüman nüfus oranı olarak çok yüksek olması belediye seçimlerine de yansımıştır. 1870 yılındaki Kudüs belediye meclisinde beş Müslüman, bir Yahudi ve bir Hristiyan yer almıştır. Aynı şekilde, son belediye meclisi de altı Müslüman, iki Hristiyan ve iki Yahudi'den oluşmuştur.⁹

9 Bostancı, A.g.e, s..69-70

B. Filistin'in Nüfus Dağılımı

Kudüs Sancağı'nda 1488 yılında Yahudiler yetmiş aile kadardır. XVI. yüzyıl sonlarına doğru tapu tahrir kayıtlarına göre Kudüs'teki yetmişkin erkek Yahudilerin sayısı 115; toplam Yahudi sayısı ise 500-600 civarındadır.¹⁰ 1492'de İspanyol katliamından kaçan İspanyol Yahudilerinin Filistin'de yerleşmelerine Osmanlı yetkilileri tarafından izin verilmesi ile birlikte bu sayı daha da artmıştır.

Bazı araştırmacılara göre 16. yy'da Filistin'in tahmini nüfusu çoğu köylerde olmak üzere 200 000 kadardı. En büyük üç şehir olan Gazze, Safed ve Kudüs'ün her birinin nüfusu tahmini 5000-6000 arasında değişmekteydi. İspanya'dan gelen Yahudiler ve bölgesel ticaretin canlanma göstermesiyle artma eğiliminde olan nüfus, aynı yüzyıl içinde ve 17. yy. da gerileme eğilimine girmiştir.¹¹

XIX. yüzyılın başlarında düzenli nüfus sayımı ve tahrir yapılmadığından bu dönemdeki nüfus hakkında kesin rakamlar verilememekle beraber, buraları ziyaret eden seyyahların verdiği bilgilere göre tahmini bir veri sağlanabilmektedir. Mesela; 1806 yılında Kudüs'ü ziyaret eden Seetzen, 4.000'i Müslüman olmak üzere toplam nüfusun 8.750 olduğunu ifade etmiştir. 1838 yılında Kudüs'e gelen Robinson ise diğer Batılı seyyahların belirttiği rakamların çok üzerinde bir rakam belirterek Kudüs'ün toplam nüfusunun 15.000-30.000 arasında ve çoğunluğunun Müslüman olduğunu söylemiştir. 1840'lı yıllarda bölgeyi ziyaret etmiş olan Tobler, Kudüs'ün nüfusunun 4500'ünün Müslüman, 3558'inin Hristiyan ve geri kalanı da Yahudi olmak üzere toplam 10.000 civarında olduğunu belirtmiştir. 1845 yılında Kudüs'te konsolos olarak bulunan Schultz da Tobler'le hemen hemen aynı bilgileri vermiştir. 1859 yılında F. Bremmer, 12.286'sı Müslüman, 7.488'i Hristiyan ve 3.580'i Yahudi olmak üzere Kudüs'ün toplam nüfusunun 23.354 kişi olduğunu ifade etmiş, ancak bu malumatlar, Batılı araştırmacılar tarafından abartılı bulunmuştur. Verilen tahmini nüfusların sadece kaza merkezine mi yoksa sancağın toplam nüfusuna mı ait olduğu hakkında da bir açıklık getirilmemiştir.¹²

1893 yılına gelindiğinde ise bütün Kudüs Mutasarrıflığı'nın nüfusu, dinî mensubiyetlerine göre şöyledir:

10 Feyza Betül Köse, Osmanlı Yönetiminde Kudüs, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum-2003, s. 95

11 Dror Ze'evi, Kudüs, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul-2000, s. 3

12 Bostancı, A.g.e, s.136

Cemaat Adı	Kişi Sayısı
İslam	213.310
Rum	16.706
Yahudi	8.110
Latin	6.849
Ermeni	939
Protestan	654
Bulgar	422
Süryani	10
Toplam	247.000

Yaklaşık on yıllık bir zaman içerisinde Kudüs'ün kazalarıyla birlikte toplam nüfusu 234.770'den 247.000'e yükselmiştir. Ancak 1882'den sonra Osmanlı Devleti'nin aldığı bütün tedbirlere rağmen Filistin bölgesine yoğunlaşan Yahudi göçünden kaynaklanan Yahudi nüfustaki artış Osmanlı Devleti'nin nüfus kayıtlarında belirtilmemiştir. Bunun sebebi, bölgeye kaçak olarak yapılan yerleşmeleridir. 1892-1893 yılı için Mc Carthy, Kudüs genelindeki Yahudi nüfusunu 11.001 kişi, toplam nüfusu da 275.115 kişi olarak göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin resmî kayıtlarıyla bu rakam arasında 28.115 kişilik fark göze çarpmaktadır.¹³

1917 tarihinde Yafa'nın nüfus ve hane sayılarında da şöyle bir tablo görülmektedir.¹⁴

Toplam	Erkek nüfus	Kadın nüfus	Hâne mikdarı	Yafa Kasabası
19.535	9.974	9.561	3.622	Yafa Kasabası İslâm
4.252	2.199	2.053	678	“ Rum
105	48	57	22	“ Ermeni
666	338	328	102	“ Latin
532	274	258	104	“ Katolik
214	120	94	55	“ Marunî
92	48	44	20	“ Protestan
19	8	11	1	“ Süryanî
18	9	9	4	“ Kıbtî-i gayrimüslim
3.703	1.768	1.935	1.343	“Musevî

¹³ Bostancı, A.g.e, s. 140

¹⁴ BOA. DH. UMVM, 145/49

Filistin'in genel nüfusu içersinde Yahudilerin sayısı ise 1914 yılında-ki 85.000 iken, 1. Dünya Savaşı sırasında 65.000'e düşmüştür.1922'de Filistin nüfusu 668.258 olup Yahudiler ise, 83.790 kişidir.¹⁵

Verilen rakamlara ihtiyatla bakmak lazımdır. Çünkü Osmanlı Devleti, 1880'lere kadar sadece kendi tebaası olan gayrimüslimleri mukayyet tutmuş, diğer devletlerin tebaası durumundaki gayrimüslimleri kayıt altına almamıştır. Ayrıca Yahudi nüfusunu yüksek göstermek adına bazı rakamlar da abartılmıştır.

15 Hasan A. Salch, Filistin Nüfusu, Amman: Dar Al-Shurok, 1985 s.248; nakleden Riyad Mishal, Kuruluşundan Bugüne Ürdün ve İsrail'in Nüfusunun Gelişimi ve Yapısal Analizi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi,1997, İstanbul, s. 53-55

3. Filistin'in Etnik ve Dinî Yapısı İle Yönetimi

A- Filistin'de Etnik ve Dinî Topluluklar

Filistin'in sosyal yapısı adeta bir mozaik andırmaktadır. Özellikle dinî inanç ve mezhep farklılıkları nüfus yapısını da etkilemektedir. Dolayısıyla bölgede sıkça görülen kargaşa ve istikrarsızlığın ana kaynağı birçok farklı din ve milliyetten oluşan bu mozaik yapıdır. Osmanlı arşiv kayıtları arasında bulunan, tarihsiz (muhtemelen 1915-1920 arası) bir belge de Kudüs-i Şerif Sancağı dâhilinde bulunan milletlerin dinî ve etnik yapısı hakkında genel bilgi vermektedir. Belge sadeleştirilmiş biçimiyle şöyledir:

Musevîler: Musevîlerin inançlarını Hazreti Musa'dan aldıkları bilirse de bu inançlarında, Talmud kitabının ve diğer inanç ve geleneklerin tesiri büyüktür. Bunların 'Adrian (Edrien)' zamanından beri kovulmuş oldukları Filistin topraklarında dokuz asır evvel ancak iki üç yüz kadar nüfus bulunuyordu. Bu tarihten sonra yavaş yavaş adetleri artmaya başlamıştır ve şimdi yalnız Kudüs şehrinde elli bin kadar nüfusları vardır. Bütün Filistin'de ise yüz bine yakın Musevî tahmin olunur. Buralara dünyanın her tarafından Yahudi gelmiştir. Irk itibarıyla birbirleriyle çok bağlıdırlar fakat muhtelif cins ve tarikatlara bölünmüşlerdir. İki büyük nesilden müterekkibtirler. Şu iki neslin birincisi Almanya, Rusya, Polonya ve Romanya taraflarından gelenler ki bunlara 'Eskena'ji' ve ikincisi İspanya'dan kovulmuş olanlar Portekiz, Marakeş, Cezayir ve hatta Yemen ve İran ve Buhara gibi mahallerden gelenler ki bunlara 'Sefaradim' adı verilmiştir. Bu ikinci kısım arasında 'Baruşim' ve İsrailîlerin bir felsefi tarikatlarına mensup 'Hasdim' tabir olunan tarikatları vardır. Bu tarikatın Kudüs'teki az miktardaki fertleri, Alyans İsrailiyat yardım cemiyetinin yardımları ile geçinir ve ibadetle vakit geçirirler. Yahudiler çok sayıda tarikata sahiptir. Her birinin ayrı ayrı

Kudüs Yahudileri ayinde

havra, mektep vb. kuruluşları vardır. Esas mezhepte ittifak ettiklerinden Sefaradîlerden bir hahambaşının idaresi altındadırlar.

Müslümanların uyması gereken bazı kaidelerden muaf tutulmaları ve dinlerinden kaynaklanan kurallara göre yönetilebilmeleri için Yahudilerin farklı kıyafet giymeleri usulü benimsenmiştir.

Rum Ortodokslar: Rumların kilisesi, Hazreti İsa havarilerinin inanç esaslarına göre bina edilmiş bir dinî müessese olduğundan, Doğu'daki Hristiyan milletlerin bütün kiliselerinden üstündür. Gerçi Haçlıların istilası zamanında bu üstünlük azaldıysa da iki üç asırdan beri yine esas hâlini bulmuştur. Roma Kilisesi ile olan ayrılık noktalarının başlıcası Papalığın riyasetini tanımamak ve inanç esaslarında bir iki noktada birleşmemekten ibarettir. Kudüs'te nüfusları otuz bin civarındadır. Kudüs ve çevresi Rum Ortodoksları için padişah beratı ile tayin edilmiş bir patrikleri ve ruhanilerden oluşmuş Siyond namıyla bir meclisleri vardır.

Ermeniler: Ermeniler 'Grigoryosu'l-Münevver' ismiyle bilinen bir başpapazın tarikatına tâbi olduklarından Rum Kilisesi ile Roma Katolik Kilisesinin inançları arasında büyük ihtilafları vardır. Kudüs'teki

kiliseleri hemen hemen on beş asırlıktır. Yeni araştırmalara göre livâ dâhilinde toplam nüfusları bin beş yüze yakındır. Berat ile seçilmiş bir patrik ve yine ruhani heyetlerden oluşmuş bir meclis tarafından idare olunurlar.

Süryaniler: Süryanîlerin mezhebi buralardaki diğer Hristiyan mezhepleri arasında en kıdemlisi sayılmak icap eder ise de kiliselerde geçirilen yenilikler ve değişiklikler sebebiyle şimdi ikinci derecede sayılırlar. İtikat noktasında Ermeni kiliselerinin akidelerine tabidirler. Yakub en-Nusaybî isminde bir başpapazın yolunda gitmeleri yüzünden 'Yakubî Süryaniler' unvanıyla da bilinirler. Buralarda nüfus 327 civarındadır. Mardin'deki patrikleri tarafından atanmış ve Osmanlı Devleti tarafından tanınmış Kudüs'te bir piskoposları vardır.

Kiptîler: Kiptîler Mısır'ın kadim kilisesi idaresinde bulunan Rumları çekemediklerinden on üç asır evvel bu kilisenin bazı mühim fikirlerine muhalif görünerek ondan ayrılmış ve şuan müstakil bir mezhep sahibi olmuşlardır. Kudüs'te yüz yirmi beş nüfustan ibaret bir cemaatleri ve başlarında vaktiyle Mısır'dan gelmiş bir piskoposları vardır.

Habeşîler: Habeşîler mezheplerinin kurallarını Kiptîlerden almışlardır. Hatta Habeşistan'da bulunan büyük ruhani reisleri bile Mısır'daki Kiptî Patriği tarafından "Kıptiyyü'l- Cins" olarak seçilip tayin edilmektedir. Eski zamanlardan beri Kudüs'ü ziyaret için takım takım gelip dönmekte iseler de daimî surette içlerinden hemen yüz kişiye yakın insan Kudüs'te kalmaktadır. Kendilerine ait kilise ve manastırları ile başka yapıları mevcuttur.

Ruslar: Ruslar mezhep olarak Rum Kilisesi'ne tâbi iseler de Kudüs'te Rumlardan ayrı ve müstakil birçok kilise ve kurumları vardır. Buralarda Rus ruhani memurları Rum Ortodoks mezhebindeki yerlilerin Rus Kilisesi'ne katılmaları için çalışmayı vazifeden sayarlar.

Protestanlar: Protestan mezhebi Katolik Kilisesi'nden ayrılmış ve Luther isminde biri tarafından kurulmuş ise de sonralarda birçok tarikatlara bölünmüştür. Bu mezhebin buralara yayılmasına hizmet eden Alman, İngiliz ve Amerikan misyonerleridir. Geçen asrın ortalarından beri Filistin'de birçok eğitim ve hayır kuruluşu meydana getirmişlerdir. Esasen bu misyonerler Yahudileri Protestanlığa davet fikrini takip

etmişlerse de Yahudilerden bu mezhebe geçenlerin adedi pek azdır. Onun için Hristiyan mezhepleri taraftarlarını Protestanlık'a döndürmeye ve bu uğurda hayli okul ve başka müesseseler vücuda getirmeye başlamışlardır. Buralarda en ziyade yayılan Protestan tarikatları; Kilisayı Ulvî ve Evancelik kiliseleri ile Tampliyelerdir. Bir de ikinci derecede Edvenist ve Kveger (?) isimlerinde iki ecnebi tebaa tarikatı vardır ki bunlar dindışı bazı hususi cahiliye geleneklerine bağlıdır. Hükümet tarafından resmen tanınmışlardır.

Latinler: Latin mezhebi Roma Kilisesi'nin akidesini tanıyan mezheptir. Haçlılar zamanından beri buralarda mevcut olup yabancı devletler tebaası ruhani memurlarının idaresi altındadırlar. Dinî hususlar ve Katolik ziyaretgâhlarla ilgili konularda vazife yapagelmışlerdir. Kudüs'te ikamet eder ve patrik unvanını taşır büyük bir ruhani memurları vardır. Gerçi patrikliği Osmanlı Hükümeti tarafından tasdik edilmiş değilse de Osmanlı tebaası olan Latin mezhebi müritleri idare ettiğinden olmalıdır ki yarı resmî bir surette tanınmaktadırlar.¹⁶

Kudüs'te Müslümanlar, Hristiyanlar ve Museviler ayrı mahallelerde, farklı dinî ve sosyal yaşantılarını muhafaza ederek yaşamaktaydı.

Müslüman mahallesi eski şehrin kuzeydoğusunda kurulmuştu ve en büyük mahalle özelliğini taşımaktaydı. Bu mahalle Harem-i Şerif boyunca gelişmiş ve kuzeyden-batıdan açılan yolları denetim altında tutmaktaydı. Nüfus Harem-i Şerif'in kuzey ve batı duvarları boyunca camilere, dinî eğitim merkezlerine ve en önemli kamu binalarına çıkan kapıların en yakınlarında yoğunlaşmıştı. Buradan uzaklaştıkça da nüfus seyrekleşmekteydi.

Şehrin kuzeybatısının bir kısmını Hristiyan mahallesi kaplamaktaydı. Hristiyanlarca kutsal sayılan Merkad-i İsâ Manastırı çevresinden Hristiyanlar ev satın almışlar ya da buralarda inşa etmişlerdi. XVI. yüzyıl ortalarında Fransisken Manastırı Sion Tepesi'nden bu bölgeye taşındığında bir başka ruhanî merkez oluşmuştu ve Hristiyanları bir araya getirmişti. Eski şehirdeki Hristiyanlara ait bu mahallede eski ya da yeni birçok dinî kurumlar ve kutsal yerler vardı. Sadece Yunanlıların 15 kadar kilisesi, 18 manastırı ve yerli hacıları ağırlamak işlevini gören

16 BOA. DH.EUM. 4. Şb. 22/40

Latin Patrikhanesi İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 90504-23

birçok hanları vardı. Ortodoks Suriyelilerin ise yalnızca eski bir kilisesi ve yanında küçük bir manastırı vardı.

En yoksul Hristiyan cemaatleri arasında sayılan Kiptîlerin bütün maddi imkânsızlıklarına rağmen Saint-Georges Manastırı ve bir hanları bulunmaktaydı. Buna karşılık Latin Patrikliği'nin geniş binaları Yafa Kapısı'nın kuzeyinde 1868 yılından itibaren mevcuttu. İki Fransız kadın tarikatı ve Notre Dame de Sion ve Saint-Joseph rahibeleri 1850'li yılların başında Hristiyan mahallesine yerleşip manastır ve okullar açmışlardı. Katolik ve Ortodoksların faaliyetlerine karşılık Protestan olan Anglikan ve Alman Luteryanlar ortak piskoposlukları çerçevesinde birlikte kurumlar kurmuşlar, dinî ve mimari eserler inşa etmişlerdi.

Kentin güneybatısında bulunan Ermeni mahallesi Sion Dağı'nda bulunmaktaydı. Kutsal toprakların ve Kıbrıs Ermeni Patriği'nin ikamet ettiği bir duvarla çevrili ve geceleri kapanan geniş bir alanda bulunan Aziz Yakup Manastırı ve Kilisesi bu mahallenin odak noktasıydı.

Eski kentin güneydoğusundaki Yahudi mahallesi ile Ağlama Duvarı arasında Mağrip semti bulunmaktaydı. Yahudiler Ağlama Duvarı'na yakın oturmayı seçtiklerinden dolayı Kudüs'ün eş-Şeref, el-Mesleh ve er-Riše gibi güney mahallelerinde oturmaktaydılar. Onların bu bölgede ikamet etmeleri XIII. yüzyıla kadar geriye gitmekteydi. Ağlama Duvarı'nın en yakınındaki bu dar alan, kuzey ve doğuda Harem-i Şerif ve Müslüman mahalleleri, batı ve kuzeybatıda ise Ermeni ve Hristiyan mahalleleri ile çevriliydi.¹⁷

Bu mahallelerin ayrı olması, katı kurallarla yapılmış herhangi bir resmî bölünme değildi. Tamamen kendiliğinden oluşan ve herkesin tanıdığı bir çeşit meşru bölünme idi. Her din mensubu istediği yerde kendine yer alabilir ve orada oturabilirdi. Mesela XIX. yüzyıl sonunda eski şehirdeki Müslüman mahallesinin içerisinde on kadar sinagog ve eğitim mahalleri ve bir İbranî matbaası yer almaktaydı.

Tıpkı bunun gibi Hristiyan mahallesinde 1850'li yıllarda özellikle Davud Sokağı, Kamame Kilisesi ve Muristan arasında Müslüman aileleri bulunmaktaydı ve Hz. İsa'nın kabrinin yakınında XV. Yüzyıldan kalma iki caminin minareleri yükselmekteydi.

Şehrin 1187 yılında Selâhaddîn Eyyûbî tarafından fethinden beri Hz. İsa'nın kabrinin dıştan korunması Müslümanlara ait olup, anahtarları şehrin iki Müslüman ailesine teslim edilmişti. Müslümanların varlığını kabul eden Hristiyanlar, buna karşılık her türden Yahudi sızmasına mukavemet etmekteydi. Yahudiler bu bölgeye özellikle de Kamâme Kilisesi civarına gitmekten kaçınıyorlardı.

XIX. yüzyıl boyunca çeşitli sebeplerle bilhassa Avrupa'dan gelen göçler bölge nüfusunda büyük artışa yol açtığı gibi eski şehrin gelişmesinde mühim bir rol oynamıştı. Daha önce Kudüs'te daha çok sur içinde olan iskân 1850 yıllarından itibaren sur dışına da taşmaya başlamıştı.

Filistin'in aşına simalarından olan Britanyalı Yahudi Sir Moses Montefiero, Yeni Orleanslı Yahudi zengin Judah Touro'nun yaptığı bağışlarla Kudüs'ün yerli Yahudileri için, surların dışında ilk yerleşim semtini

17 Köse, A.g.c, s. 103-104

kurma girişiminde bulunmuş ve 1855 senesinde Osmanlı Padişahı'ndan Sion Dağı yamaçlarında bir mülk arazisi satın almak için özel bir فرمان almıştı. Ancak Yahudilerin Ağlama Duvarı'ndan, sinagoglardan ve öğrenim merkezlerinden uzaklaşmak istememeleri sebebiyle burada oturacak istekli sayısı çok az olmuştu.

1860 yılından itibaren Kudüs surlarının dışında birçok Yahudi mahallesi kurulmuştur. Bunların ilki Mişkenot Şaanim'dir. 1881 yılına kadar Yahudiler adına yapılan bina ve inşaatlar şunlardır: 1866'da Mahaneth İsrail, 1869'da Nahalat Şiva, 1873'te Beit David, 1874'te Mea Şearim, 1875-76'da Even İsrail ve Mişkenot İsrail, 1879'da Kiryat Neemanah ve 1880'de Beit Yaakov'dur. Nebi Samuel yolu üzerinde ve Şam Kapısı yakınında inşa edilen Mea Şearim ve Kiryat Neemanah dışında geri kalan mahalleler Yafa yolunun etrafında bulunmaktaydı.¹⁸

B. Etnik Ve Dinî Mozayığın Hoşgörü İle Yönetimi

Hazreti Ömer tarafından fethedildiği ilk günden itibaren Müslümanların, Kudüs'deki gayrimüslimlere gösterdikleri hoşgörü ve adaletli idare, İslam tarihinin en güzel sayfalarını oluşturmıştır.

Filistin ve çevresinin fethine memur edilen Amr b. As, aynı zamanda buradaki fetih hareketlerini de yürütüyordu. Amr'ın komutasında Kudüs'ü kuşatan Müslümanlar, uzayan kuşatmanın şehir halkının ve askerlerin kurtuluş ümidini kesmesinden sonra burayı kan dökmeden teslim almışlardır. Fakat halk, barış anlaşmasının bizzat Halife Hazreti Ömer tarafından imzalanmasını şart koşmuştu. Amr b.As'ın durumu Hazreti Ömer'e iletmesi üzerine, Hazreti Ömer de bunu kabul etmiştir. Daha sonra elçiler gelip barış istediklerini açıklamışlar ve Hazreti Ömer de onlara meşhur ahidnamesini okumuştur.

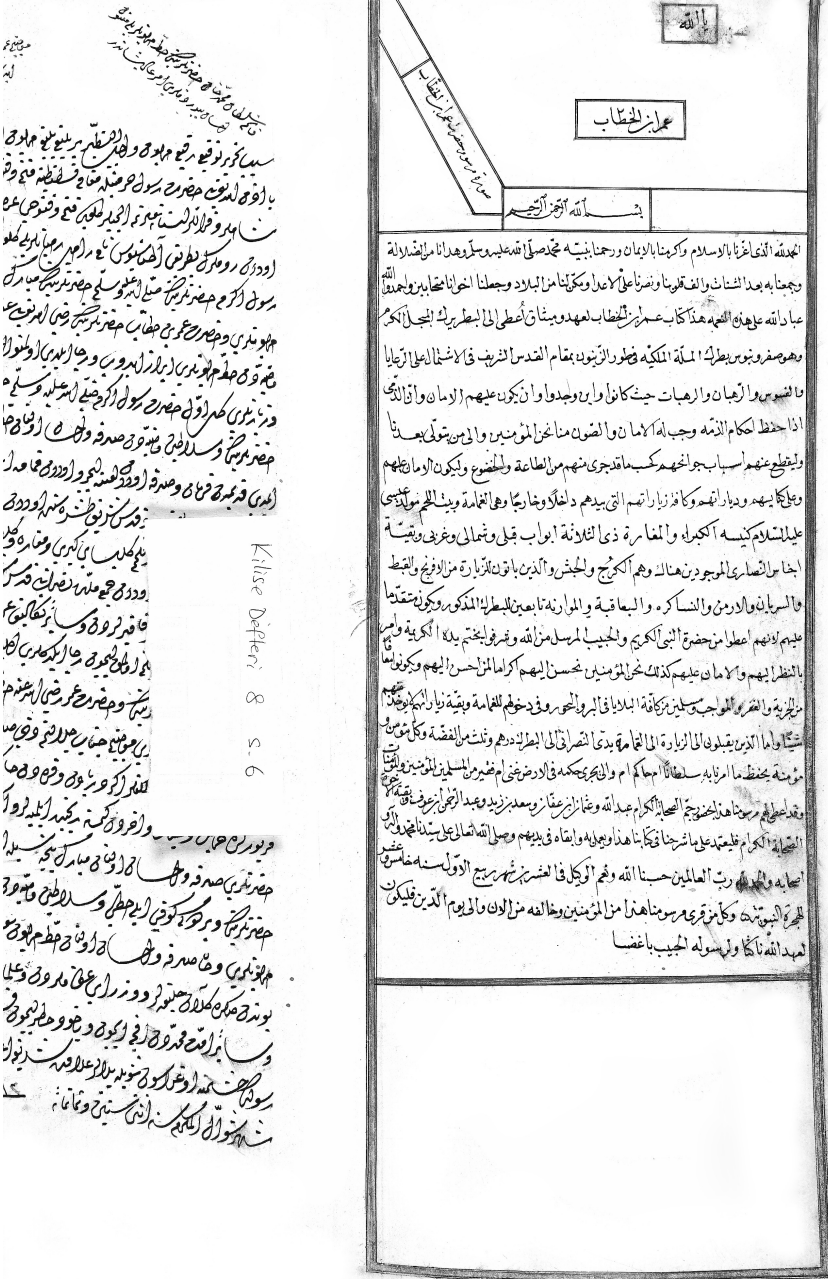
Bizi İslâm'la yüceltene, imanla üstün kılana, Peygamberi Muhammed'i (s.a.s.) göndererek bize rahmetini gösterene, bizi dalaletten hidayete çıkarana ve ayrılıklardan sonra hidayette birleştirene, bizim

18 Köse, A.g.c, s. 105-107

Ya Allah

Ömer bin Hattab

Bismillahirrahmanirrahim

Hiz. Ömer'in ahitnamesi. Ömer İbnü'l-Hattab'dan Patrik Safronbos'a verilmiş ahd u misak

kalplerimizi birbirine ısındırana, düşmanlarımıza karşı bize yardım edene, bizi bu beldelelerde oturtup birbirini seven dostlar ve kardeşler kılan (Allah'a) hamdolsun.

“Ey Allah'ın kulları! Bu nimetten dolayı O'na hamd edin.

Bu ahidnâme, Ömer İbnü'l-Hattab'dan değerli Patrik Safronbos'a verilmiş ahd u misaktır. O kendisi, bulundukları yerlerdeki keşişler, rahipler, rahibeler, raiyyeti olan Kudüs-i Şerif'teki Tur ez-Zeytun'da bulunanların patriğidir. Üzerlerinde aman bulunur ve zımmîlik hükümlerine de uyarlarsa, biz bütün müminler ve bizden sonrakiler, daha evvel olduğu gibi, onları zarar görmekten korusunlar. Şu kadar ki; onlar da itaat ve saygı üzere bulunmalıdırlar.

Müminlerden her kim ki bizim bu amanımız okunur da ona aykırı hareket ederse, şu andan kıyamete kadar Allah'ın ahidini bozmuş, Resulünü de hoş karşılamamış olur.”

Fi Rebiülevvel Hicrî 15.¹⁹

H. 15 yılında yapılan bu antlaşmadan hemen sonra Hz. Ömer Kudüs'e gidip oradaki Kamâme Kilisesi'ne girmişti. Bu sırada namaz vakti gelmişti. Patriğe namaz kılabilceği bir yer sorunca, patrik; “*Kilisenin herhangi bir yerinde kılabilirsiniz*” demiştir. Hz. Ömer, kilisenin içinde namaz kılmak istememiş. Kapıya yakın bir yerde namazını kıldıktan sonra patriğe dönerek “*Eğer ben içerde kılsaydım, öteki Müslümanlar da orada kılarlar, orayı mescid hâline getirirlerdi.*” demiştir. Bunun üzerine antlaşmaya, Müslümanların namaz için kilisede toplanmaması ve orada ezan okunmaması da ilave edilmiştir. Sonra Hz. Ömer, patrikten mescid yapılacak bir yer göstermesini istemiştir. O da Allah'ın Hz. Yakub'a hitap ettiği tepeyi göstermiştir. Hz. Ömer, oradaki kumları bizzat elleri ile temizlemeye başlayınca bunu gören diğer Müslümanlar da hemen çalışmaya başlamışlar ve kısa zamanda orayı mescit yapmaya hazır hâle hâle getirmişlerdir. Halife, buraya bir mescit yapılmasını emrettikten sonra Şam bölgesindeki valiliklerin sınırlarını ve idarecilerini yeniden belirlemiş ve Medine'ye dönmüştür.²⁰

19 BOA. A. DVN. KLS. d.08, s. 5

20 Doğuştan Günümüze İslam Tarihi, C.II, Çağ Yay., İstanbul-1986, s.93-94

Aynı şekilde Selâhaddîn Eyyûbi de 1187 tarihinde Kudüs'ü uzun süren mücadelelerden sonra Haçlıların elinden aldığı anda, şehirde bulunan Haçlılara ve bilhassa kadınlara, çocuklara ve Hristiyan din adamlarına her türlü kolaylığı göstermiştir. Birçoklarını fidye almadan gidecekleri yere göndermiştir. Bu konuda Haçlı tarihçileri bile Selahaddin Eyyubi'yi çok takdir edip övgülerde bulunmuşlardır.²¹

Kudüs'te gayrimüslimlere önceki Müslüman yöneticiler tarafından gösterilen hoşgörü Osmanlı Devleti zamanında da devam etmiştir. Osmanlıların başta Yahudi ve Hristiyanlar olmak üzere, bütün farklı dinlerden insanları barış içinde bir arada yaşatabilmek için, el-Halil kapısında "Lailahe illallah İbrahim Halilullah" yazılı levhası bugün hâlâ Kudüs şehrinin ana giriş kapısı olan el-Halil kapısı üzerinde durmaktadır. Çünkü Hz. İbrahim üç dinin kabul ettiği ortak peygamberdir.²²

İslâm'ın adalet ve hoşgörü ilkeleri Müslümanların kurdukları devletlerde bir anayasa gibi kabul edilip uygulanmıştır. Osmanlı padişahları da Hz. Ömer'in ahitnamesine bağlı kalarak bu çok farklı etnik ve dinî yapıları bölgeyi huzur içerisinde idare etmişlerdir. Osmanlı Arşivi'ndeki Kamâme Kilisesi defterinde Hz. Ömer'den itibaren verilen bu ahitname, hatt-ı hümayûn ve ferman kayıtları vardır. Mesela,

1458 yılında Kudüs Rum Patriği Atnasiyos, İstanbul'un fethini tebrik etmek için ruhbanlarıyla beraber İstanbul'a gelmiştir ve Hz. Peygamber, Hz. Ömer ve daha önceki sultanlar tarafından verilen hatt-ı hümayûnları göstererek Kudüs'teki Hristiyan mabetlerin kullanımı ve vergilerden muaf tutulmaları konusunda ricada bulunmuştur. Bunun üzerine Fatih Sultan Mehmed, Rum Patriği'ne; "*daha önce Hazreti Resûl-i Ekrem (s.a.s.) hazretlerinin ve Hazreti Ömer (r.a.) hazretlerinin ve önceki sultanların ihsanı olan hatt-ı hümayûnlar gereğince hareket olunması, aynı şekilde ibadetlerinde serbest ve ibadethanelerinin tasarrufunda hür ve vergiden de muaf olunmaları, can ve mallarının emniyet içinde olunması*" hususlarını belirtir bir hatt-ı hümayûn vermiştir.²³

21 A.g.e, C. VI. s, 331

22 Kerim BALCI; "Mutlu Günlerini Arayan Şehir: Kudüs", Vizyon dergisi, Mart 2009, s. 239

23 BOA. A. DVN. KLS. d. 08/s.6

Sultan Yavuz'un 1517 tarihli fermanının giriş kısmı da şöyledir: “*Fatih-i Kudüs-i Şerif merhum Sultan Selim Han hazretlerinin hatt-ı hümayînu ile mu'anven ihsân buyurdıkları emr-i âlişandır.*”

[illegible]

Emr-i şerifimin icabına göre hareket oluna ve her kim buna aykırı hareket ederse ve onu bozarsa Allahu Teâlâ'nın hışmına uğrasın.

Allah'ın izni ile Kudüs-i Şerif-i Beytullah'a gelip Saferü'l-hayr'ın yirmi beşinci gününde fetih-yâb olunup Rum keferesine patrik olan Atalya nâm rahib cümle râhiban ile teba gelip itaat ve rica ve temennâ kılmuşlardır. Kadimden vâki olan kilise ve manastırları ve ziyaretleri içeri ve taşrada kadimden ne minvâl üzere idare ve tasarruf edegelmişler ise o minvâl üzere adı geçen patrik dahi idare ve tasarruf eyleye ve Hz. Ömer radiyallahu anı hazretlerinden olan ahidnâme-i hümmâyûn ve önceki sultanların emirleri icabınca idare ve tasarruf eylemek için buyurdum ki hükm-i şerifim mûcebince idare ve tasarruf eyleye....” Sonuç kısmı da şöyle biter: “..her kim fesih muradları olur ise Allahu Teâlâ'nın hışmına ve gazabına uğrasın. Böylece emr-i hümmâyûnumu yukarda zikri geçenlerin ellerinde ibka ediyorum. Herkes itimad etsin. 1517, Kudüs-i Şerif²⁴

Kamâme Kilisesi başta olmak üzere Filistin'deki birçok gayrimüslim mabedlerinin mensupları, Osmanlı idaresi altında asırlarca Müslümanlarla birlikte yaşamının tarihte güzel bir misalini oluşturmuşlardır. Bu aynı zamanda İslam'ın hoşgörü ve adalet anlayışının Hristiyan mezhepleri mensuplarının da beraberce ibadet etmelerine imkan sağlamıştır.

17. yy. da Kudüs hakkında araştırmalar yapmış olan Dror Ze'evi, Amnon Cohen'in araştırmalarına dayanarak şu tespiti yapmıştır: “İmparatorluğun diğer sancaklarında olduğu gibi Kudüs'te de Yahudi ve Hristiyan cemaatleri ekonomik sistemle bütünleşmişlerdi. Osmanlı'nın bu azınlıklara yaklaşımı, Müslüman nüfusa karşı davranışından çok da farklı değildi. Hristiyan ve Yahudilerin yeni kurulan yerel şer'i mahkemeye besledikleri güven ve zorunlu olmadıklarında bile “kadi”nın yargısına başvurmak istemeleri bunun bir göstergesidir.”²⁵

İslamın adalet ve hoşgörüsü gayrimüslimlere ibadet özgürlüğü yanında, Musevî ve İsevîlere ait tarihî kutsal mekânların çevresine bina yapılmasına da müsaade etmemiş, onların dinî mabetlerini, sosyal ve kültürel haklarını korumuştur. Birçok arşiv belgesinde Osmanlının hiç ayırım yapmadan nasıl adaletle yönettiğini görmek mümkündür.

24 BOA. A. DVN. KLS. d. 08

25 Dror Ze'evi, Kudüs, s. 4

Mesela, Beyrut Valiliği'ne gönderilen emirde, Safed, Hayfa ve Taberiya kazalarında bulunup Musevîler ile İsevîler nezdinde kutsal yerlerden sayılan mekân, mabet, kale gibi yerler âsâr-ı atikadan sayılıp devlete aidiyeti tabii bulunduğundan buralara gereken özenin gösterilmesi, hususan yabancıların buralarda yapmak istedikleri hile ve desiselere engel olunması ve buraların Musevî ve İsevîler tarafından gayet mutena ve kutsal yerler olması hasebiyle olduğu gibi muhafazasına çalışılması ve Asar-ı Atika Nizâmnamesi'ne göre etrafında başka binalar yapılmasına meydan verilmemesi hususlarına dikkat edilmesi istenmektedir. 13 Ekim 1898.²⁶

Bir başka belgede de Kudüs'te bulunan Amerikalı Evangelik Cemiyeti mensuplarından vefat edenler için Tur köyünde özel bir kabristan kurulmasına müsaade verilmesinden bahsedilmektedir. Belgede *“Kudüs'te ikamet eden Amerika ve diğer devletler tebaasından oluşmuş Evangelik adındaki cemiyetten ölenlerin, inançlarının farklılığı hasebiyle diğer milletlerin mezarlıklarında defnedilmeyeceğinden Tur köyünde gösterecekleri arazinin kabristan yapılmasına ruhsat verilmesi hakkında Kudüs Mutasarrıflığı'ndan gelen müracaat Şura-yı Devletçe tedkik edilerek gereğinin yapılmasına”* karar verildiği görülmektedir 24 Mayıs 1900.²⁷

Bir başka belgede Beriyyetü's-Şam Ve Nablus'ta Bulunan Samirîlere iyi davranılması için Sayda valisine merkezden emir gönderilmiş. Şöyle ki:

Beriyyetü's-Şam ve Nablus'da meskûn Sâmirî taifesi hakkında dahi Osmanlı Devleti'nin diğer tebaları gibi iyi muamelede bulunmak lazım gelirken bilakis mahalli memurlar tarafından haklarında reva görülmez muamelede bulunulduğu rivayet olunmaktadır.

Cenâb-ı Hakk ömür ü şevketini artırsın! Padişahımız veli-nimetimiz efendimiz hazretlerinin bütün tebaası hakkında olan merhamet, lütuf ve ihsanından bunların hissemend edilmemesi padişahımızın rızasına aykırı bir hareket olduğundan bu hususta gereken neyse yapılsın.²⁸

Bir başka belgede de *“paskalyanın yaklaşması cihetiyle Kudüs-i Şerif'e çok insan geleceğinden temizlik ve sağlık hususlarında gerekenin yapılması*

26 BOA. DH. MKT, 2116/103

27 BOA. DH. MKT, 2350/46

28 BOA. HR. MKT, 97/48

için şimdilik iki tabip ile iki temizlik memurunun gönderileceği” Şam’da bulunan Hıfzı’s sıhha Müfettişi Mirlivâ Bonkofski Paşa tarafından belirtilmektedir 8 Mart 1903.²⁹

Bir başka belgede, “Beytü’l-Lahm Kilisesi’nde Kânûn-ı evvel’in on birinci gününü ve on ikinci gecesi sabaha kadar Latinler tarafından icra olunan Milad Yortuları ayını padişahımız sayesinde güzel bir şekilde icra olunmuştur. Bu vesile ile padişahımıza dualar ve teşekkürler edilmiştir” denilerek Beytullahm’da yapılan milat yortusu ayinlerinin huzurla icra olunduğu bildirilmektedir 27 Aralık 1904.³⁰

Fakat Osmanlı’nın Filistin topraklarında asırlarca devam ettirdiği bu huzur ve güven, Haçlı zihniyetinin intikamı sonucu bozulmuş, titizlikle koruduğu bütün dinlerin ortak tarihî mirası maalesef I. Dünya Savaşı sırasında bombalanmıştır. Sekiz düşman tayyaresi tarafından Ordu-yu Hümayûn Karargahı’na, bazen dinî müesseselerin bulunduğu yerlere atılan yirmiden fazla bomba çok büyük bir hasar vermemiş ise de bu durum bütün din mensuplarını hüzne boğmuştur..

“Ahalinin, farklı mezheblere aid ibadethanelerinin ve dinî müesseselerinin muhafazası için hükümetçe gösterilen titizliğe zıtlık teşkil eden bu tecavüzü nefretle karşıladıklarını arz eylerim. 26 Haziran 1917 Mutasarrıf İzzet.³¹

Gerek Selçuklu gerekse Osmanlı yönetimleri zamanında burada yaşayan insanlar hiçbir sınıflamaya tabi tutulmadan insanca yaşamaları için gerek duyulan bütün kültürel ve dinî haklar tanınmış ve inanç hürriyeti için gerekli zemin oluşturulmuştur. Bunu gerek insanların giyiminde gerekse mimari yapıda görmek mümkündür. Kubbe, minare, soğan biçimindeki karakteristik Moskova çan kulelerinin yanı sıra, sokaklarda dinî giysiler ilginç bir şekilde yan yana gelmiştir. Dominikan mensuplarının açık renkli, Fransiskan tarikatı mensuplarının kahverengi, Etyopyalı ve Rumların koyu renkli kıyafetleri, ulemanın renkli kıyafet ve türbanları yahut kökenlerinin giysilerine sadık hahamlarla dindar Yahudilerin, Sefaradların pırıltılı kaftanları, Aşkenazların mantoları, siyah pantolon ve kürklü şapkaları Kudüs’ten başka hiçbir yerde böylesine bir arada sergilenmemekteydi.³²

29 BOA, A,MKT,MHM, 584/17

30 BOA.DH.MKT, 918/75

31 BOA. DH. EUM, 4.Şb.11/32

32 Köse, A.g.c, s. 58

Filistin yerel kıyafetleri

Fakat Osmanlı'nın son dönemlerinde dört büyük Hristiyan mezhebinin temsilcisi konumundaki büyük devletler, Kamâme kilisesinin tamiri veya kendi mezheplerinden olanların himayesi adına Osmanlı yönetimine müdahaleleri ve kendi aralarında güç mücadelesine girişmeleri bu ahenk ve huzuru bozmuştur. Sultan Abdülhamid, Sadrazam Said Paşa'ya bu hususta şunları söylemiştir:

“ – Merak etmeyiniz Paşa, dedi. Ne Kamâme Kilisesi ne Hristiyanlık'a ait diğer bir mevzu üzerinde bizimle fiili bir mücadeleye girerler. Çünkü biz, üzerinde hiçbir iddiamız olmayan Kamâme Kilisesi'nde tarafsız bir bekçi vaziyetindeyiz. Sadece jandarmalık yapıyoruz. Onlar bizim gibi külfetsiz ve meşakkati bize, nimeti kendilerine ait muhafız nereden bulacaklar? Emin olunuz, biz bu sahalardan çekilelim, burası daimi karışıklık ve ıhtışâs sahası hâline gelecektir. Endişe etmeyiniz. Onlar, azamî menfaat patırdısı yapıyorlar. Asıl mücadele kendi aralarındadır.”³³

33 Cemal Kutay; Tarih Konuşuyor, C.VI, Sayı 35, Aralık 1966, s. 2912 – 2917

4. Sosyal Bir Unsur Olarak Urban

A. Urban Kùltürü ve Osmanlı Yönetimi

İslam tarihinde Urban adıyla anılan ve asırlar boyunca çölde yaşamakta olan bu kabileler, cahiliye toplumunun âdetlerini ve yaşama tarzını korumaktaydı. Çölde kendilerine lazım olacak pek basit aletleri develerine yükler koyun keçi cinsinden birkaç hayvanla, su bulabilecekleri vahalar arasında dolaşırlardı. Bu kabileler arasında son derece kibar ve dürüst boylar olduğu gibi, hiçbir ahlakî kural tanımayan, öteden beri düşmanlık besledikleri kabileye karşı baskın ve soygun dahil her türlü cinayeti işleyen boylar da vardı.

Emniyet tam olarak sağlanamayacağı için bedeviler çadırlarını hiçbir zaman su mahallinin yanına kurmazlardı. Göçebe hâlinde çadırlarda yaşayan bedeviler, ancak sürülerine su ve yem bulmak gerektiğı zaman yerlerini değıştirirlerdi.

Bunlar daha çok Akdeniz sahilinde Ariş kasabası ve Mısır ile Filistin yolu üzerinde Kalatünnahil denilen bölgelerde kabileler hâlinde yaşardı. Belka ve Kudüs sancaklarıyla Sulta ve Ma'an etrafında da Mısır sınırına kadar birçok urban aşireti bulunmaktaydı. Bir arşiv belgesinde ayrıntılı olarak bedevilerin miktarı silahlı güçleriyle alakalı bilgi verilmektedir. Genel toplam olarak 20.585 hanede 59.860 nüfus olarak belirtilmiş olan urban taifesinin 4.602 atlı ve 7.650 de piyade güçleri vardır.³⁴

Filistin bölgesinin Osmanlı egemenliğine geçmesinden itibaren bedevilerin bir kısmı her zamanki gibi köylere saldırmak ve yağmalamak gibi âdetlerini devam ettirirken, diğeri bir kısmı mahalli yöneticilerin silahlı kuvvetlerinde asker olarak vazife alıyordu. Hatta sonradan sancak

34 BOA. Y.A, RES. 24/38

Nakil devesi (1915) Kong. Ktp. LC-DIG-ppmsca-13709-00014

olan Laccun, Turabay ailesine emanet edilmişti. 1584'te Resü'l-ayn'a kıyı yolunun güvenliğinin sağlanması karşılığında Bedevi Şeyhi Ebu'l Üveys'e verilen arazi 20.000 akçelik zeamet olarak genişletilmişti. Bilindiği gibi eyalet yönetimi hac güzergâhında muhafız olarak bedevilerden yararlanmaktaydı. Ayrıca at, sığır koyun yetiştiriciliği ve taşımacılıkta deve temini gibi hizmetleriyle bedevilerin ekonomiye katkıları vardı.³⁵

Osmanlı merkezi idaresinin eyalet yönetimleri üzerinde tesirinin azaldığı veya umumi manada Osmanlı Devleti'nin gerilediği, ekonomik sıkıntıların her tarafta had safhaya vardığı dönemlerde eli silahlı urban olarak bilinen bedeviler, devamlı huzur ve güvenliği tehdit eden unsur hâline gelmişti. Birçok arşiv belgesi urban ile yapılan mücadeleleri anlatmaktadır. Mesela Şam Beylerbeyine gönderilen bir hükümde, "Halilürrahman ahalisinin Kayst ve Yemenî adında iki kabileden oluştuğu, aralarında eskiden beri süregelen anlaşmazlık sebebiyle devamlı kavga hâlinde oldukları ve bu yüzden Müslümanların korkudan cuma namazı

35 Dror Zc'vi, Kudüs, s.108,112,118.

dahi kılamadıkları, bu fitnenin kaynağı olan Berekât adlı kişinin hakkından gelmezse halkın yurtlarını terk etme niyetinde oldukları bildirildiğinden, durum arz edildiği gibi ise adı geçen Berekât ile fitne ve fesad çıkarmakta elebaşı oldukları sâbit olan diğer kişilerin yakalanarak haklarından gelinmesi”³⁶ istenmekteydi.

Merkezi yönetim bu konuda sadece hüküm çıkarmakla, sancak beylerine emir vermekle kalmamış meselenin halli için mahalli idarecileri destekleyip bu husustaki başarılarını taltif etmiştir. Mesela 1605 yılında büyük olaylar çıkmış ve bu olayları çıkaran eşkıya Leccun, Safed ve Aclun sancak beyleri tarafından etkisiz hâle hâle getirilmişti. Bunun üzerine bu sancak beyleri padişah tarafından taltif edilmişti.³⁷ Bir başka belgede, Kudüs'te Haziran 1859 tarihinde urban ile köylüler arasında büyük olaylar meydana gelmiş, Kudüs Mutasarrıfı Süreyya Paşa'nın gayretleriyle hadiseler yatışmış ve ahali huzura kavuşturulmuştu. Bunun üzerine Süreyya Paşa, padişah tarafından taltif edilmişti.³⁸

Hac yolu Filistin topraklarından Urban adıyla anılan bu bedevi kabilelerin yaşadıkları bölgeden geçerd. Bu onlar için bir şanstı aslında. Yıllık olarak devletten hac kabilelerine saldırmamak adına “urban surresi” adıyla bir nevi haraç alırlardı. Devlet, urban surresi vermemişse veya yeterli görülmemişse urban eşkıyası, hac kabilelerine kanlı baskınlar yapar binlerce hacıyı şehit eder para ve eşyalarını gasp ederdi. Hac mevsimi bittikten sonra kendilerine düşman bildikleri diğer bir iki kabileye düzenledikleri ve gazve adını verdikleri baskınlarla vakit geçirirlerdi. Kabilenin erkekleri için bu akınlar büyük bir şeref vesilesi sayılırdı.

Güvenlik ve asayiş açısından urban taifesi Osmanlı Devleti'ni çok uğraştırmıştır. Bunun için devlet, asayişin bozulduğu noktalarda değişik zamanlarda karakollar yapmıştır. Mesela 15 Mart 1906 tarihli bir belgede; Kudüs Sancağı'nda padişah arazisine dâhil yerlerden olan Refah, Ümmülkilab ve Gisi arazilerini keşfe gönderilen bir jandarma müfrezesine Remilan aşireti taciz etmiş, yapılan araştırmalar neticesinde sınırı tecavüz eden ve iki yüz elli çadırdan ibaret olan bu aşiret mensupları eski yerlerine iade edilmişti. Ancak eşkıya hareketlerinin çok olması

36 BOA., Mühimme Defterleri, 5, No: 248

37 BOA. A. DVN. MHM, 75/548

38 BOA. İ. DH, 442/29174

hasebiyle Kudüs Mutasarrıflığı buralara da karakollar yapılmasını ve asker sayısının artırılmasını istemekteydi.³⁹

Osmanlı yöneticileri sosyal ve idarî bakımdan urban konusunda özel uygulamalar yapmaktaydı. Mesela Kudüs Sancağı'nda bulunan urban arasında meydana gelen anlaşmazlıklar umumiyetle ya kendi aralarında seçtikleri hakemler vasıtasıyla yahut sulh yoluyla çözülmüş, mahkeme yoluna gidilmemişti.⁴⁰

Osmanlı yönetiminin Filistin'de bulunan urban taifesi için yaptığı en mühim hizmetlerden biri de eğitim, ekonomik ve sosyal açıdan onların ilerleme sağlaması için çaba göstermesidir. Urbanın yerleşik hayata geçmesi için arazi verilmiş, tarım ve hayvancılığı geliştirilmesine çalışılmıştır.

1891 yılında Osmanlı hükümeti tarafından her kabilenin arazisinin sınırlarının belirlenmesi ve tapuya kayıt olunması için Defter-i Hakani memuruyla memleket eşrafından beş kişinin Gazze kazasına gönderilmesi ve orada bulunan askerî heyetin de münasip görmesiyle on milyon dönümü aşkın araziden beş milyon dönümünün önceki tasarruf sahipleri ve urban arasında bölünerek bu şekilde arazilerin tapuya geçirilmesi padişah iradesi ile kararlaştırılmıştı.⁴¹ Urbanı yerleşik hayata geçirme çabalarının bir sebebi de onların İngilizlerin tesiri altına girmelerine mani olmaktı.

Tarım ve hayvancılığı geliştirme çabaları da Osmanlı Devleti'nin ekonomik buhran günlerinde Filistin bölgesinde yaşayan urban ile birlikte bütün halka yapmaya çalıştığı mühim hizmetlerdendi.

Mesela; Osmanlı yönetimi, Arap atlarının ıslah edilerek çoğaltılması için urban arasında ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde at yarışları düzenleyerek at yetiştiriciliğini teşvik ediyordu.⁴²

Kudüs ve civarında zaman zaman kuraklık meydana geldiğinden ahali mahsulât konusunda zor durumda kalıyordu. Bundan dolayı devlet, kuraklıktan ve çekirge istilasından fazla etkilenmeyen, patates yetiştiriciliğini teşvik etmiş ve bu maksatla bu mahsulü beş sene müddetle öşürden muaf tutmuştur.⁴³

39 BOA. İ. HUS 139-1324 M/54

40 BOA. HR. SYS, 41/3

41 BOA. İ. MMS, 122/5229

42 BOA. DH. MKT, 1030/33

43 BOA. DH. MKT, 207/1

Osmanlı yönetimi, Filistin bölgesindeki urban unsurunu yerleşik hayata geçirmek ve onları mali bakımdan geliştirmek adına başta arazi vermek gibi birçok ekonomik ve sosyal desteği sağlamıştır. Fakat urban taifesi çoğu zaman güvenlik açısından devleti zorlamış, hele I. Dünya Savaşı sırasında bazıları İngiliz emellerine alet olmuşlardır.

B. İngilizler ve Urban

Urban toplulukları geri kalmışlıklarından dolayı siyasi hadiselerde kullanılmaya çok müsait bir vaziyetteydi. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde İngilizler, bedevi şeyhleri ile oldukça iyi ilişkiler kurmuşlardı. İngiltere, Süveyş Kanalı ve civarını nüfuzu altına almak için her sene değişik zamanlarda hususi heyetler göndererek yöredeki urban, ahali ve meşayihe yüklü miktarda hediye ve bağışlar dağıtarak onları kazanmaya çalışıyordu.⁴⁴ Arkeolojik araştırmalar yapan bilimsel heyet süsü verilmiş askerî ajanlar, Sina Çölü'nün ve Filistin kıtasının pafta pafta haritalarını çıkarmakta, kabilelere yüklü miktarda para dağıtmakta ve bedevi şeyhlere emekli maaşı vermektedir. Bu şekilde bedevi şeyhleri kontrolü altında tutuyorlardı.

Urbanı yerleşik hayata geçirme çabalarının bir sebebi de onların İngilizlerin tesiri altına girmeleriydi. Osmanlı'nın en gaili son zamanlarında Mısır'ın Akdeniz sahil sınırının başlangıcı olan Ariş'den Akabe-i Mısıriyye ve oradan Kızıldeniz sahiline kadar uzanan huduttan Nablus ve Salt kasabaları hududuna kadar olan geniş arazide, Osmanlı Devleti tarafından hiçbir memur atanmamasından dolayı idare neredeyse bütünüyle urban reislerinin eline geçmişti. Mısır meselesinden dolayı sınır üzerinde yabancıların urbanla temasa geçmesinden dolayı, oraların nizam altına alınmasının ehemmiyeti büsbütün artmıştı.⁴⁵

Devlet, İngilizlerin faaliyetleri karşısında hızlı tedbirler almış ve bazı başarılar da elde etmişti. 1883'de bölgeyi ziyaret eden İngiliz Larence Oliphant, bir bedevi reisi ile görüşmüş, bedevi reisi, Oliphant'a, eskiden istedikleri her şeyi yapabildiklerini ve 3.000-4.000 kişilik bir topluluğu idare edebilecek durumda olduklarını, ancak şimdi baskı altında ve çaresiz hâle geldiklerini, en küçük devlet görevlisinin talimatlarına uyum zorunda olduklarını ifade etmiştir. Bölgeyi gözlemleyen seyyahların

44 BOA. Y. PRK. UM, 23/66

45 BOA.Y.a. RES, 24/38

ortak görüşü ise, 1872 ve 1890 yılları arasında bedevi tehdidinin hemen hemen ortadan kalktığı ve Osmanlı Devleti'nin sözünün giderek daha fazla geçtiği yönündeydi. Saldırgan bedeviler kontrol altında tutulmuş, en isyankâr aşiretlerden bile vergi alınmış ve bu aşiretler devlete teslim olmaya zorlanmıştı. 1891 yılında Usis Khaine tarafından Kudüs yolunda eskiden var olan muhafızların artık bulunmadığı ve gecenin daha geç saatlerinde bile bu yolların tehlikeli olmadığı gözlemlenmiştir. Uzun süreden beri süregelen sosyal güvenlik eksikliği, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek ortadan kaldırılmış ve Filistin bölgesinde güvenlik sağlanmıştı.⁴⁶

Ancak İngilizler her fırsatta urban ile ilişkileri geliştirmeye devam ediyordu. Cihan Harbi öncesinde bir yandan Urban kabileleri ile ilişkilerini geliştirirken diğer yandan siyasi sebeplerle Osmanlı başkentinde zorunlu ikamete tabi tutulan Şerif Hüseyin ile işbirliğinin yollarını aramaktaydı. İngiliz siyaseti öteden beri hilafeti, Osmanlı Hanedanı'ndan alıp Arabistan ya da Mısır'da kendi siyasetine alet edebileceği bir ailenin eline vermek için fırsat kolluyordu. Şerif Hüseyin'in Arap ülkesine kral olma sevdası, İngiliz siyaseti ve tarihin karanlıklarına terk edilmiş birkaç Urban kabileleri ile bir araya gelince adına bilinçli olarak "Arap isyanı" denilen bir proje ortaya çıkmıştı.

Cihan Harbi'nin birinci sorumlu tarafı olan İngiliz siyaseti harbin öncesinde ve sonrasında bu projenin ateşli savunucu oldu. Osmanlı ordusunun karşısına çıkaracağı bedevileri harpten önce Hilafeti Araplara verileceği gibi fikirlerle kandırıyordu. Harbin sonrası için de Müslüman unsurlar arasındaki ayrılıkçı düşünceleri beslemek için Arapların isyancı gösterilmesi lazımdı. Buna modern Türk efkârındaki tarihî değerleri reddeden yaklaşım da eklenince Araplar kesin olarak isyancı olmalıydı. Ne var ki tarihî veriler bu iddiaların hiçbirisine haklılık kazandıracak yeterlilikte değildi.⁴⁷ *"Zira tarih hiçbir zaman tophuca Arapların ve Türklerin düşman olarak birbiri ile savaşuklarını kayd etmemişti. Bilakis dış düşmana karşı ortaklaşa dövüşmüşlerdi"*.⁴⁸

46 Bostancı, A.g.c, s. 189

47 Ramazan Balcı, Osmanlı'yı Yıkan Cephe Filistin, Nesil Yay, İstanbul-2006, s. 72-75

48 Prof. Dr. Kemal Karpat; *"Türk-Arap ilişkilerine Toplu Bir Bakış"* Türk-Arap ilişkileri: Geçmişte, Bugün ve Gelecekte, 1. Uluslararası Konferansı Bildirileri, 18-22 Haziran 1979, Hacettepe Üniversitesi, Ankara

İKİNCİ BÖLÜM

FİLİSTİN'DE KUTSAL VE TARİHÎ MEKÂNLAR İLE BUNLARIN İDARESİ

1. Filistin’deki Mühim Dinî ve Tarihî Mekânlar

Hız. Zekeriya mabedi, Hız. Süleyman Mabedi, Hız. İsa’nın doğduğu ve göğe yükseldiği yerler, Mescid-i Aksa, Kubbetü’s sahra gibi en önemli kutsal ve tarihî mekânlar Filistin bölgesindedir. Bütün dinlerin ortak tarihî mirası, insanlık ve medeniyet tarihinin en ehemmiyetli izleri burada bulunmaktadır. Kudüs’te Hristiyan ve Yahudiler için mukaddes kabul edilen mekânların çoğu, Müslümanlar için de mukaddesdir. Çünkü geçmiş peygamberlerin hatıratları Müslümanlar için de kutsaldır.

Filistin’de Müslümanlar için en ehemmiyetli mekânlar şunlardır:

1) Mescid-i Aksâ veya Beyt’ül Makdis: Kur’an-ı Kerim’de zikredilen ve Hız. Süleyman’ın eski mabedinin yerine inşâ olunan camidir. Kudüs’te İslam mahallesinde yer almaktadır. Hız. Ömer, Kudüs’ün anahtarını teslim aldığında kendisi de bizzat çalışarak Mescid-i Aksâ’nın (Süleyman Mabedi) Hristiyanlık döneminde molozlar altında kalmış olan yerini temizletip Sahra’nın güneyindeki düzlükte cemaate namaz kıldırılmış, daha sonra da buraya bir mescid yaptırmıştı. Hız. Peygamber (s.a.s) ibadet ve ziyaret maksadıyla gidilmesi gereken üç mescidden birinin Mescid-i Aksa (diğerleri Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebvî) olduğunu, bu mescidlerde kılınan namazın, kişinin evde tek başına kılacağı namazlardan elli bin kat daha faziletli olduğunu bildirmiştir.⁴⁹ Ayrıca Müslümanların ilk kıblesi olma özelliğini de taşır. Mescid-i Aksâ’nın Müslümanların ilk kıblesi olma özelliği on altı-on yedi ay kadar sürmüştür. Mescid-i Aksâ’da bulunan *Süleyman Mabedi*, Tevrat’a göre, Kudüs’teki ilk Yahudi tapınağıdır. Bu nedenle *İlk Tapınak* olarak da bilinir.

49 Buhari, “Fazilü’s salat fi Mescidi Mekke ve’l Medine”, 1,6; İbn Mace, “İkâme”, 198.

المسجد الأقصى

Mescid-i Aksa, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 90482-16

El-Aksa

Asıl adı Ârâmîce Beth makdeša, İbrânîce Beth hamikdaş ve Arapça Beytül-makdis olup “Mukaddes Ev” demektir. İlk kuruluşundan beri taşıdığı bu ad sonradan şehrin tamamını kapsamına almıştır. Şehir için Müslümanların benimsediği Kudüs adı da aynı kökten gelmekte ve aslında şehri değil, mabedi ifade etmektedir.

İslâm âlimleri, Kur’ân-ı Kerim’de el-Mescidü’l Aksâ adıyla anılan ve çevresinin mübarek kılındığı belirtilen yerin Hz. Süleyman tarafından yaptırılan Beytül Makdis olduğu konusunda ittifak hâlinindedir. Arapça “aksâ” “uzak” anlamındadır ve mabedin Mekke’ye uzaklığından dolayı bu ad verilmiştir. Bir hadise göre ise burası, Mescid-i Harâm’dan sonra içinde insanların Allah’a ibadet etmeleri amacıyla yapılan en eski ikinci mâbeddir. Ayrıca Hz. Peygamber’in, Mescid-i Haram’dan çevresi mübarek kılınan Mescid-i Aksâ’ya gece götürülmesi yani “İsrâ” ve ardından mî’rac mucizesinin gerçekleşmesi Mescid-i Aksâ’nın kıymetini çok arttırmıştır.

Bugün Kâbe’ye çevresiyle birlikte Mescid-i Harâm denildiği gibi Mescid-i Aksâ’ya da çevresiyle birlikte *Harem-i şerif* denilmektedir. Bununla eski Kudüs’teki kuzeyi 321 m., güneyi 283 m., doğusu 474 m. ve batısı 490 m. uzunlukta olan ve yer yer 30-40 m. yüksekliğe ulaşan surlarla çevrili bulunan, içinde Kubbetü’s sahra’nın da yer aldığı mukaddes mekân kastedilir. Mescid-i Aksâ’nın yerinin tespiti ve planlanması Hz. Dâvûd tarafından yapılmıştır. Ancak, Hz. Dâvûd oğlu Süleyman’a, Allah (c.c.) mabedi kendisinin inşa etmesini emrettiğini ifade ederek mâbed yapımıyla ilgili bütün malzemeleri ve elemanları ona teslim etmiştir. Mâbed için gerekli taş ve kereste Lübnan dağlarından karşılanmış, Sûr Kralı Hiram, bunları Hz. Süleyman’ın yolladığı işçilere ve kendi adamlarına inşaatta kullanılacak şekilde hazırlatıp Kudüs’e göndermiştir.⁵⁰

Çok değerli eşya ile dolu olan Beytül-makdis, Hz. Süleyman’dan sonra zaman zaman istilâcıların yağma ve yıkımlarına mâruz kalmıştır. En büyük yıkım, Bâbil Hükümdarı II. Buhtunnasr’ın (Nebukadnezar) Kudüs’ü üçüncü işgali sırasında olmuştur. Şehri tamamen tahrip eden Buhtunnasr, yıkılan mabedin kapı ve duvarlarından söktüğü altın

50 Nebi Bozkurt, “Mescid-i Aksa”, İ.A, C. XXIX., s. 268-271

kabartmalarla diğer kıymetli eşyayı şehirden topladığı ganimetlerle ve halkın büyük bir kısmıyla beraber Bâbil'e götürmüştür.

Günümüzde Yahudilerin ilk Süleyman Mâbedi'nin bir bölümü olduğu düşüncesiyle önünde dua ettikleri ağlama duvarı bu mabedin çevre duvarının batıya düşen kısmının kalıntısıdır. Kur'an'da bahsi geçen, Hz. Zekeriyâ'nın ve Meryem'in ibadete çekildikleri odalar da bu bina da bulunmaktadır.⁵¹

2) Beytül-Harem: Kubbetü's-Sahrâ ile Mescid-i Aksa arasında kalan bölge ve binalardır.

3) Kubbetü's- Sahrâ: Beytül-Haram civarında Sahratullah veya Hacer-i Sahra denilen bir taş üzerine yapılan kubbedir ki sonradan cami hâline gelmiştir. Altında bir mağara bulunmaktadır. İçinde Hz. Cebrail ve Hz. Peygamber'in ayak izleri, Hz. Peygamber ve Hz. Ömer'in bayrakları, Hz. Hamza'nın kalkanı ve Hz. Peygamberin çaktığı altın çiviler gibi mukaddes emanetler bulunmaktadır.

Burası Emevi Halifesi Abdülmelik b. Mervan'ın yaptırdığı ortası kubbeli sekizgen bir yapı olup kutsal bir kaya üzerinde yapılmış bir yerdir. İslam mimarisinin ilk kubbeli eserlerindendir. Hz. Ömer tarafından yaptırılan mescidin yerine inşa edildiği için yanlışlıkla Ömer Camii de denmiştir. Binanın üzerinde bulunduğu kaya bir rivayete göre Hz. Musa'nın kiblesidir ve Resul-i Ekrem'in kible değişikliğiyle ilgili ayetler gelinceye kadar buraya yöneldiği yerdir.

Bir rivayete göre ise Abdülmelik, Kubbetü's- Sahrâ'yı Müslümanların Kiyâme (Kamâme) Kilisesi gibi Hristiyan yapılarına hayranlık duymalarına mani olmak için onlardan daha güzel ve azametli bir biçimde bina ettirmiştir. Kitabe ve mozaiklerinden hareketle aslında Kubbetü's-Sahrâ'nın, Musevîlik'in ve Hristiyanlık'ın hâkim olduğu Kudüs'te İslâm'ı ve Emevî varlığını ispatlamak amacıyla yapıldığı söylenebilir.

Kubbetü's-Sahrâ Kudüs'ün Haçlılar tarafından işgali sırasında Templum Domini adıyla kiliseye çevrilmiş ve çeşitli değişiklikler görmüştür. Haçlılar sahra üzerine sunak inşa etmiş; binanın içine ve sahranın altındaki mağaraya ikonlar koymuş; kubbedeki alemin yerine

51 Ncbi Bozkurt, A.g.y.

büyük bir haç dikmiş; binanın kuzey kısmına Hristiyan vaizler için hücreler ilâve etmişlerdir. Haçlılar, Kubbetü's- Sahrâ'ya karşı aşırı bir saygı göstermişdir. Bazen ondan bir parça alıp memleketlerine götürmüşler, kiliselerinde rölik olarak saklamışlar; bazen de din adamları ondan parça koparıp ağırlığınca altın karşılığında satmıştır. Haçlı kralları bunun önüne geçmek için sahranın üzerini mermerle kaplatmıştır. Daha sonra Kudüs'ü yeniden fetheden Selâhaddîn-i Eyyûbî, bu mermerleri ve sahranın etrafındaki demir ızgaralar dışında Haçlılar'dan kalan her şeyi kaldırmıştır.

Kubbetü's- Sahrâ, tarihi boyunca bölgeye hâkim olan hemen her hükümdardan büyük alaka ve ihtiram görmüş, itinayla tamir ettirilmiştir. Bilhassa Eyyûbî sultanları kendi elleriyle Kubbetü's- Sahrâ'nın tozunu almış, mescidi süpürüp gül suyu ile yıkamıştır. Bunlardan el-Melikü'l-Azîz Osman, sahranın etrafına ahşap bir korkuluk yaptırmıştır. Memlûklerden I. Baybars 1270'te yıkılan kısımları tamir ettirmiş ve dış duvar mozaiklerini yenilemiştir. 1318'de Muhammed b. Kalavun, kubbenin içini altın yaldız ve mozaiklerle yeniden dekore ettirip dışını da kurşunla kaplatmıştır. Berkuk, güney kapıdan girince göze çarpan mahfeli yaptırmış; el-Melikü'z-Zâhir Çakmak yıldırım düşmesi sonucu yanan kubbesini onartmıştır. Kayıtbay ise kapılarını üzerlerine kabartma motifler işlenmiş bakır levhalarla kaplatmıştır.

Kubbetü's- Sahrâ, Osmanlılar zamanında Kanunî Sultan Süleyman tarafından çok köklü biçimde tamir ettirilmiş ve harap olan dış mozaik kaplama, çinilerle değiştirilerek pencerelere alçı revzenler yerleştirilmiştir. Sultan III. Murad, Sultan I. Abdülhamid, Sultan II. Mahmud, Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz ve Sultan II. Abdülhamid tarafından da Kubbetü's-Sahrâ'nın bazı tamiratları yapılmış, özellikle II. Abdülhamid, büyük masraflarla zemine değerli İran halıları döşetmiş, ortaya görkemli bir kristal avize astırmış ve eskiyen çinileri yeniletmıştır.⁵²

4) Dahme-i Müteberrike: Hz. İshak, Hz. Yakub, Hz. Yusuf ve 200'e yakın peygamberin mezarlarının olduğu söylenen bir mekândır.

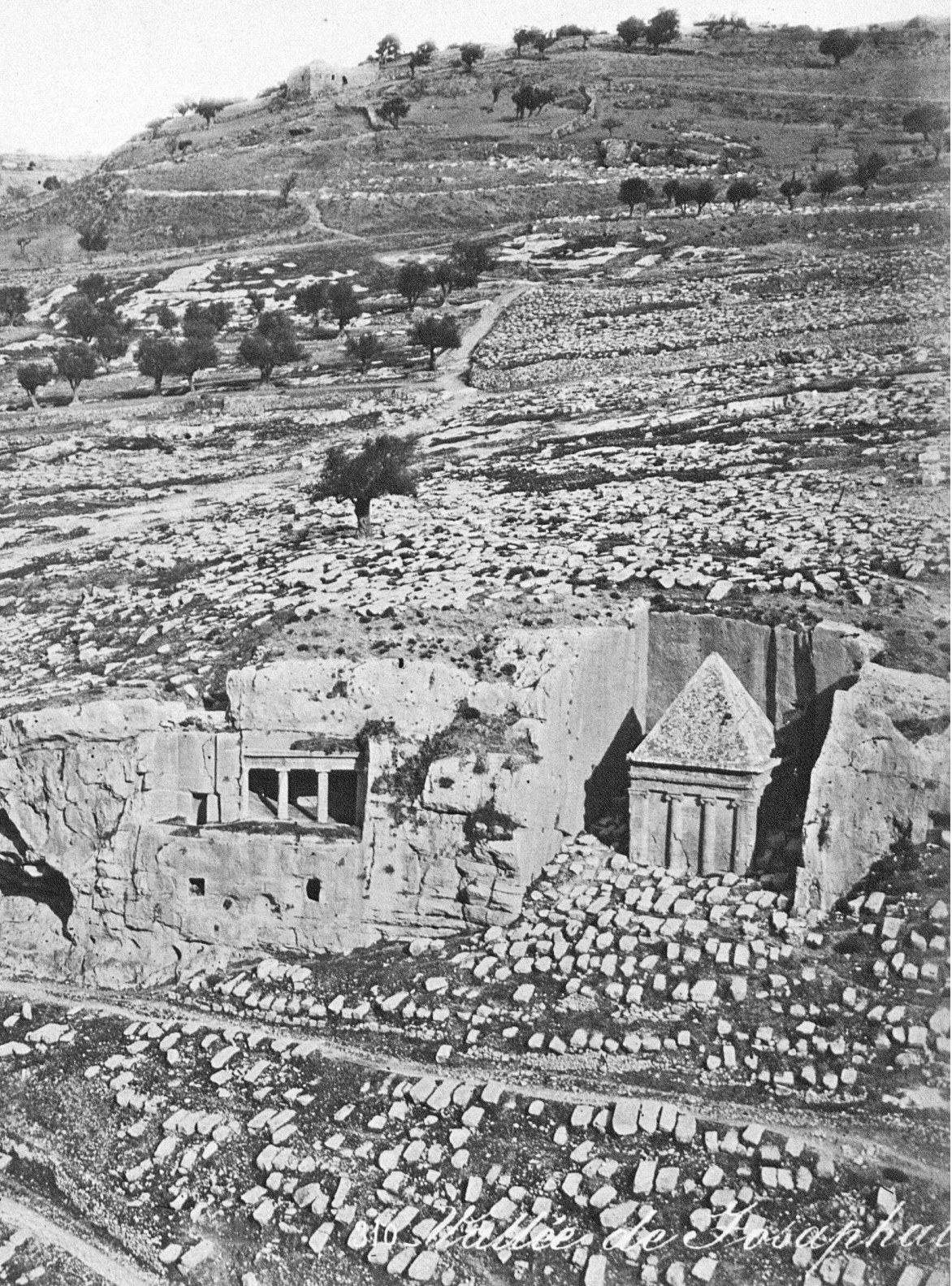
5) Hz. Ömer Mescidi: Hz. Ömer, Kudüs'ün anahtarını teslim aldığı cemaatle namaz kıldırıldığı yere yaptırdığı mescid.

52 Nebi Bozkurt, İ.A, C. XXVI., s. 305-307

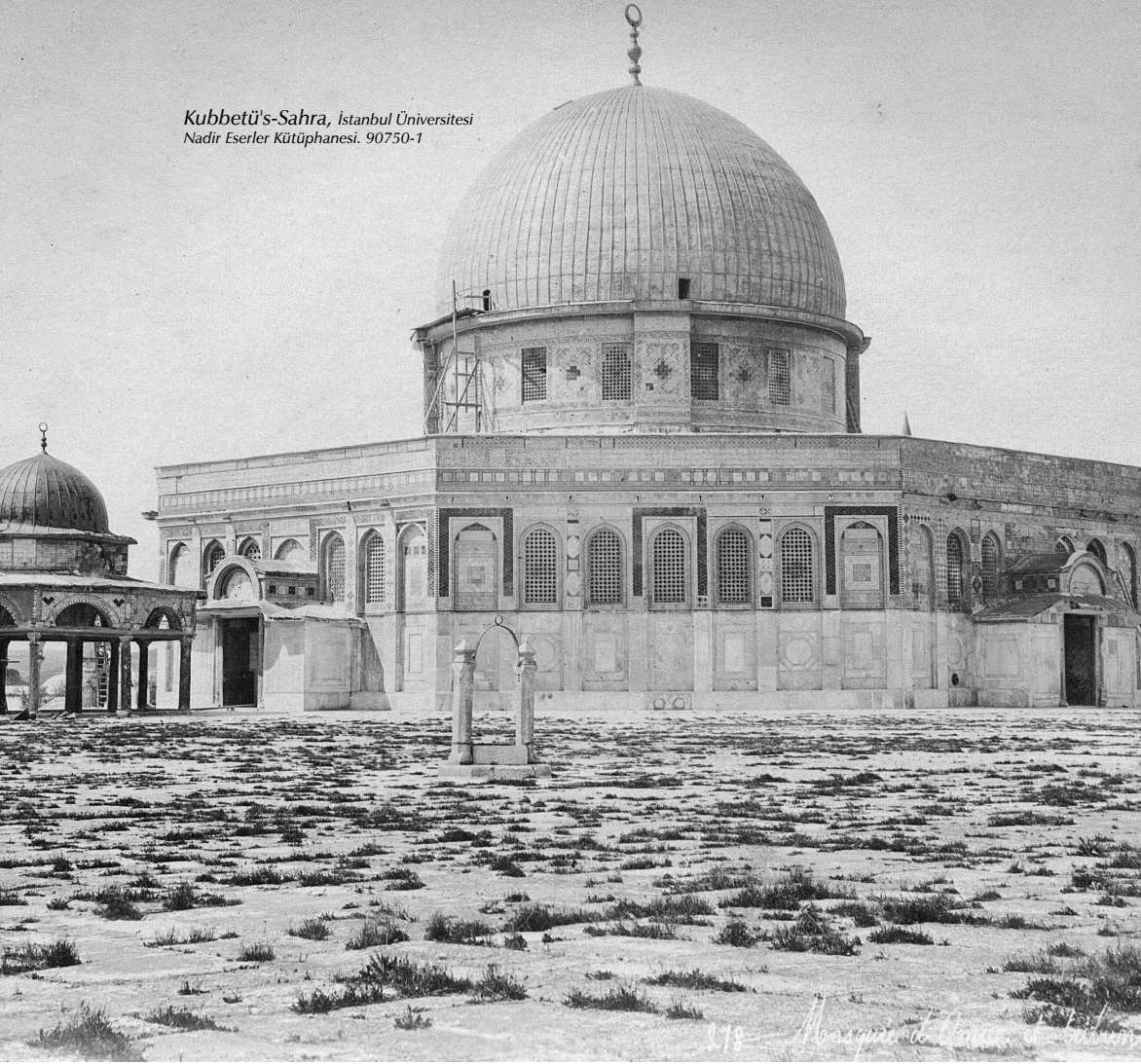
Kudüs'te Hz. Zekeriyya Mabedi

REVUE
GEOGRAPHIQUE
1904

La Vallée de Joseph

Yahudiler için Kudüs'te en önemli kutsal mekan "Ağlama Duvarı"dır. Mescid-i Aksa'nın doğusunda ikinci Mabet'ten kalan duvarın bir bölümünü oluşturan Ağlama Duvarı, Yahudilerin en kutsal mekânıdır. 70 yılında Romalılar, Kudüs'teki Hz. Süleyman Tapınağı'nı ikinci defa yıkmış, şehirdeki Yahudilerin büyük bölümünü katletmiş, kalanları da sürmüşlerdir. Geriye Tapınak'tan yalnızca tek bir duvar kalmıştır; o da bu yıkım'ın anısına Ağlama Duvarı'na dönüştürülmüştür.

Hristiyanlara ait önemli mabed ve mekânlar, Fransa'nın bazı iddiaları ve talepleri üzerine padişahın emriyle oluşturulan bir komisyon tarafından sayılarak tespit edilmiştir. Belgede adı geçen, Hristiyanlara ait kutsal mekanlar şunlardır:

1) Kamâme Kilisesi: Milâdî 326 yılında Bizans İmparatoru Konstantin tarafından Hz. İsa'nın kabri olduğu iddia edilen yer üzerine binâ eylediği Kamâme kilisesinin diğer bir adı da Kiyâme'dir. Hristiyan ve Yahudilerin hac mahalli olan bu mekâna Bâb'ül-Kamâme de denir. Kamâme, Müslüman tarihçilerin kullandığı bir ifâdedir. Haçlı seferleri sırasında (1130-1149) yeniden tamir edilmiştir. Osmanlı kaynaklarından anladığımıza göre: Buraya dünyanın her tarafından Fransız, İngiliz, Rum, Gürcü Habeş vd. rahatlıkla gelebilmiştir. Kamâme Kilisesi, bütün Hristiyan cemaatlerinin mukaddes kabul ettiği bir mabettir.

2) Kamâme Kilisesinin Büyük Kubbesiyle "Hz. İsa'nın Kabri" dedikleri Yerin Üzerinde Bulunan Küçük Kubbe: Bütün Hristiyan mezheplerince müşterek bir mekândır.

3) Sitt-i Meryem Denilen Yedi Parça Kemer: Müşterek bir mekândır.

4) Celcele Altında Bulunan Dört Parça Kemer; Bunların yarısı Rumların yarısı Latinlerindir.

5) Hacer-i Muğtesel Çevresinde Bulunan Saha;

6) Hazret-i Meryem Türbesi ve Yanındaki Bahçe:

7) Beytüllahm köyünde Bulunan Büyük Kilise: Bu Büyük Kilise'nin içinde Mağaratü'l-Mehd denilen Hz. İsa'nın doğduğu ileri sürülen mağara bulunmaktadır. Bu mağaranın kible, kuzey ve güney kapılarının üç adet anahtarları da bütün Hristiyan cemaatleri tarafından mukaddes kabul edilmektedir. Burası Rumlar, Latinler ve Ermeniler arasında ciddi ihtilaflara sebep olmuştur. Beşik Mağarası diyebileceğimiz mağaranın ziyareti bütün gruplar arasında müşterektir. Kapının anahtarları, bazen Latinlere ve bazen da Rumlara verilmiştir.

8) Efrenc Deyrine Bitişik İki Parça Bahçe: Beytüllahm'de bulunan bahçelerdir.

9) Tâhûnü'l-Atîk İsimli Sahada Bulunan Mahzenler:

10) Hazret-i İsa'nın Kabri Olduğu Söylenen Mekân:

11) Mağaratü'r-Ru'ât ve Bunu Çevreleyen Arazi:

12) Hacer-i Muğtesel: Bütün Hristiyanların mukaddes kabul ettiği mekândır.

13) Mağaratü'l-Mehd: Hz. İsa'nın doğduğu ileri sürülen mağaradır. Bu mağaranın üzerinde bulunan kiliseye Büyük Kilise denmektedir.

Kamâme Avlusundaki Mar Yuhanna Kilisesi, dışarıda bulunan Mar Yakup Kilisesi, Deyr-i Zeytun, Gürcü Manastırı ve benzeri mukaddes mabedler bulunmaktadır.⁵³

53 BOA. Kütüphane kayıt no: 4270 (Kudüs'te Hristiyanlara ait ziyaretgah ve mabedlere ait komisyon tahkikatı)

Kudüs'te yabancılar tarafından satın alınıp üzerine bina yapılmak istenen yerlerin mescid, cami, türbe, hayır eserleri ve kalelere yakın olmaması için 1905 yılında burada bulunan tarihî mekânlar tesbit edilip liste hâline getirilmiştir. Bu listede dinî ve tarihî mekânlar şöyle sıralanmıştır:

Kudüs-i Şerif'de bulunanlar:

- 1-Harem-i Şerif-i Kudsî: Mescid-i Aksa için kullanılır.
- 2-Benî Davud Zaviye ve Makam-ı Şerifleri

- 3-Aziziye karyesinde Makam-ı Seyyidina Uzeyr
- 4-Tûr'da, Şeyh Mehmed Alemî Zaviye ve Makamı
- 5-Tûr'da, Rabia-i Adeviye Türbesi
- 6-Tûr'da, Süleyman Fârisî Türbesi
- 7-Edhemiye ve Sâhire Kabristanı
- 8-Menâriye Mahallesi'nde Harem-i Şerif'in Burak ciheti
- 9-Seyyidinâ Ukkâşe Türbesi
- 10-Cavalye ve Cesiye(?) Medreseleri
- 11-Nakşibendî Tekkesi
- 12-Benî Şemoil Makam-ı Şerifleri
- 13-Ayn-ı Kârim'de Ebû Medyenü'l-gavs Cami ve Çeşmesi
- 14-Hankâh-ı Salâhiye
- 15-Kamâme Kilisesi bitişiğinde Cami-i Ömerî
- 16-Benî Davud yakınında el-Yakubiye Camii
- 17-Kale karşısında ve İngiliz Kilisesi bitişiğinde cami
- 18-Silvan Camii ve Çeşmesi
- 19-İseviye karyesinde cami
- 20-Mevleviye Camii
- 21-Minâretü'l-hamrâ
- 22-Yehûd Mahallesi'nde Cami-i Ömerî
- 23-Benî Davud yakınında Münsî Türbesi
- 24-Ertas karyesinde cami-i şerife ve Berk-i Süleymaniye
- 25-Tayyibe karyesindeki cami-i şerif
- 26-Bebre(?) karyesindeki cami-i şerif
- 27-Bayta karyesindeki cami-i şerif
- 28-Abud karyesindeki cami-i şerif

Batı Şeria’da bulunanlar:

29-Harem-i Şerif-i İbrahimî: Hazreti İbrahim ve ailesinin mezarlarının bulunduğu yerin adıdır. Hz. İbrahim’in hanımı Sare, Hz. İshak ve hanımı, Hz.Yakup ve hanımı burada metfundur. Burası bütün semavi dinlerin mensupları tarafından kutsal kabul edilir. Onun için bu civarda bütün semavi dinlerden izler görmek mümkündür.

Remle’de bulunanlar:

30-Cami-i Ebyad ve minaresi

31-Seyyidinâ Fadl bin Abbas Makam-ı Şerifleri

32-Şeyh Reslan Makam-ı Şerifleri

33-Şeyh Reyhan Makam-ı Şerifleri

34-Huzeyfetü’l-Yemânî Makam-ı Şerifleri

35-Remle civarında Benî Robil? aleyhisselâm Makam-ı Şerifleri

36-Beytüllahm’de Cami-i Ömerî

37-Yafa Kazası’na tâbi Yehûdiye karyesinde Yehuza aleyhisselâm Makam-ı Şerifleri

38-Gazze Kazası’nda Seyyidinâ Hâşim Makam-ı Şerifleri⁵⁴

Osmanlı Devleti tarihî mekânların tamir edilip korunması için azami gayreti göstermiştir. Tarihî yerlerin tamirat ve bakımları eğer o tarihî yere ait vakıf varsa onun gelirinden yoksa ya padişahın Evkaf hazinesinden yahut Maliye hazinesinden karşılanmıştır.⁵⁵

Bunlar sadece sayabildiğimiz önemli mekânlardır. Bunlara Hz. Lut, Hz. İshak, Hz. Davut, Hz. İbrahim, Hz. Yakub, Hz. Yusuf Türbeleri, Hz. Şemuil, Hz. Süleyman (s.a.s) Peygamberlerin makamları (türbele-ri) başta olmak üzere Müslümanlar için mukaddes olan ve 1400 sene içinde buralara inşa edilen camiler, mescidler, medreseler ve zaviyeler de ilave edilince Kudüs’ün ne kadar mukaddes ve kıymetli bir belde olduğu daha iyi anlaşılır.

⁵⁴ BOA. ŞD, 2301/16

⁵⁵ BOA. İ. EV, 1325. S/21

2. Kutsal ve Tarihî Yapıların Korunması ve Bakımı

A. Dinî Mabedlerin Sahibi: Vakıflar

Kudüs ve çevresinde birçok cami, medrese, ribat, han, türbe vb. tarihî eser bulunmaktadır. Bu eserlerin bakım ve muhafazası, fakir-fukaranın barınma ve iâşesi için de birçok vakıf tesis edilmiştir. Bu vakıfların bazıları daha önceki İslam devletleri zamanlarında kurulmuştur. Meşhur Halilibrahim Sofrası yüzlerce yıldır Kudüs'ün güneyinde Hebron'da varlığını sürdürmüştür. Osmanlı Devleti de Memlûklülere döneminden kalma vakıflara hiç dokunmamış ve yenilerini ilave etmiştir. Onun için Kudüs'deki “...*vakıf arazileri ekili toprağın büyük bir bölümü, kimilerine göre yaklaşık % 60'ı*”⁵⁶ vakıf gelirlerine tahsis edilmiştir.

XVII. yüzyılda şehri ziyaret eden Evliya Çelebi, Kudüs'te yedi yüz adet vakıf olduğunu, bunların mütevellilerinin mahkeme divanlarında hazır bulunduklarını anlatır. Osmanlılar tarafından kurulan vakıflar arasında en ehemmiyetli ve büyük olanı Haseki Sultan Vakfı'dır. Bu vakıf Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Hürrem Sultan tarafından 1551-1552 tarihinde kurulmuş ve çok geçmeden Filistin'de fakirlere yardım eden en mühim kuruluş olmuştur. Vakıf, bir cami, bir han, bir medrese ve bir imaretten oluşan geniş bir külliye'dir. Vakfın hâlâ ayakta duran ancak vazifesini yerine getiremeyen imareti, her gün ribatı ziyaret eden misafirlere, sufilere, öğrencilere ve yoksullara sıcak yemek dağıtıyordu. Kimlerin yemek almaya hakkı olduğunu belirlemek kadı'nın görevlerindendi.

Vakıf, kent ekonomisinde de mühim bir rol oynuyor, yüzlerce kişiye meslek sağlıyor ve bundan daha fazla kişiye sabit gelir temin ediyordu. Vakıf mesulleri değirmenler, zeytin ve susam yağı makineleri ve

56 Dror Ze'evi, Kudüs, s. 3

fırın işletiyorlardı. Pek çok lonca, mahsulün çoğunu bu vakfa satıyordu. Vakıf memurları komşu köylerden büyük miktarlarda yiyecek ve odun satın alıyordu. Bazı köylülere vakıf için bağış toplamaları veya mal satın almaları için para ödeniyordu. Köylüler yasa yahut imtiyazlar yolu ile iâşe sağlıyor, ancak hiçbir zaman sosyal yardım almıyorlardı. Bu hak kentlilere tanınmıştı. Böylelikle aynen pazar gibi vakıf da hem köyle kent arasındaki kesişme noktası hem de ikisinin arasındaki açık sınır çizgisi işlevini görüyordu.⁵⁷

Kudüs'ün sosyal ve ekonomik hayatında çok ehemmiyetli katkısı olmuş olan vakfın gelirlerini toplamak da çok kolay olmamıştır. Arşiv kayıtlarında, Hürrem Sultan'ın Kudüs-i Şerîf'teki İmâreti Evkâfı'na su ve zeyt bedelinden dolayı borçlu olan Kenise ve Haliv mevrâları ile Sayda ahâlisinden söz konusu alacakların tahsil edilmesi istenmektedir. Bir başka kayıtta da Hürrem Sultan'ın Kudüs-i Şerîf'teki İmâreti Evkâfı'na bağlı Sâfiriyye (?) köyüne müdâhele edip terekesine el koyan Havâss-ı Hümâyûn Âmili Mustafa'nın teftiş edilip vakfın alacağının kendisinden tahsil edilmesi ve Evkâf malının korunması için Şam yeniçerilerinden yedi, Kudüs-i Şerîf Kalesi erenlerinden de on kişinin vazifelendirilmesi Divan'dan hüküm olarak Şam Beylerbeyisi'ne yazılmıştı.⁵⁸

Haseki Sultan Vakfı, Osmanlı idaresi tarafından yönetilen belli başlı umumi vakıflardandı. Halilürrahman'ın kutsal yerlerinin vakfı, Eriha yakınlarındaki Nebi Musa Vakfı gibi. Önemli vakıflar tamamen devletin idaresi altındaydı. Onun için devamlı surette devletin denetimi de sözkonusuydu. 1555 yılında bu vakfı denetlemek üzere İstanbul'dan sarayın elçisi Abdülkadir, Kudüs'e gitmiş ve raporuna şunları yazmıştır:

“Kudüs-i Şerîfe öğle zamanında varub; kat'a kimesnenin haberi yokken doğru imarete varub; ekmeğini ve taamını hazır pişmiş buldukda üzerine adem koyup tâ öğle namazdan eda edince bekledüb badehu üzerine varub; Allah Te'ala'ya malumdır ki taamının lezzetinde ve ekmeğinin vezninde zerre kadar noksan bulunmayub yirmi adedden ziyade ekme vezn ettirdim; cümlesini doksanar dirhem bulub vakfiye-i şerife mucibince yüzer dirhem kesildiği mukarrer oldıktan sonra, kanunları üzere tevzî olunmalı oldıkd; evvela me'kele gelecek kimesnelerin tasları koyulub tamam oldıktan sonra,

57 Kösc, A.g.c, s. 89

58 BOA, Mühimme Defteri, 6, No: 53-57

ribat hücrelerinde sakin olanları; badehu huddamına verilub ve me’keli vüsat üzere olmadığı ecilden taamu evvela ehl-i ilmin fukarasına badehu sair fukara ve cümraya (cimri) ve badehu hatınlara veridi.

Amma saadetli sultanım bu diyarın fukarası çoktur. Taam evvel bir nöbet verilirmiş. Haliya bir nöbet pişen taam iki nöbet pişmeye (başlamış). O denli kimesneye aş ve ekmek erişmedi kim denmeğin kimesnelerin “Biz aç kaldık” deyu eyledikleri feryad ve galebelerinden tahayyir oldum...”⁵⁹

1516 ile 1917 yılları arasında yani yaklaşık 401 yıl Kudüs’e hükmeden Osmanlı Devleti, buralara büyük önem vermiş, vakıflar aracılığı ile mevcut eserleri koruyup restore ettiği gibi birçok yeni dinî ve mimari eserler meydana getirmiştir.

B. Cami Kilise Medrese Çarşı Hamam Gibi Eserlerin Tamiri

Kudüs’deki tarihî ve mukaddes mekânların, sosyal maksatlı eserlerin ağırlıklı olarak Kanuni Sultan Süleyman döneminde tamir ve yenileme çalışmaları yapılmış, bu tamiratlar sonraki dönemlerde de devam etmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman, Mimar Sinan’ı Kudüs’e göndermiş ve Lala Mustafa Paşa’yı da Mısır valiliğinden alarak Kudüs’teki tamir işlerinde vazifelendirmiştir. Kubbetü’s-Sahrâ’nın tamiri için Mısır, Şam ve Halep’ten mimarlar, ustalar ve nakkaşlar getirilmiştir. Yapının dış duvarındaki mozaik kaplama sık sık tamirlere ihtiyaç gösterdiği için kaldırılarak yerine çini levhalar konulmuştur. Binanın dış yüzeyi 45.000 çini levha ile kaplanmıştır. Bu çinilerin üzeri Karahisârî Ahmed hattıyla yazılan Yâsîn sûresi ile çevrilmiştir. Her köşesinde ise celî hatla bu sûrenin “*selâmun kavlen min Rabbi’r-Rahîm*” ayeti yazılmıştır. Çiniler üzerindeki yazıların üst tarafına, yağmur sularının akması için kurşundan kalaylı çörtenler konulmuştur. Bu bölümün yukarısı kurşunla kaplı çepeçevre kubbe saçaklarıdır.

Dış duvarların alt kısımlarına mozaik yerine mermer konulmuştur. Pencerelelere alçı yuvalar içine yerleştirilmiş renkli camlar takılmıştır. Kubbetü’s-Sahrâ’nın kuzey kapısı üzerinde Abdullah et-Tebrîzî imzalı ve

⁵⁹ Amy Singer, Osmanlı’da Hayırs severlik, Kudüs’te Bir Haseki Sultan İmareti, TVYY., İstanbul-2004, s. 117-118

“*hazâ cennâtü ‘adnin fedhulûhâ hâlidîn*” (Tâhâ, 76) âyetinin yazılı olduğu bir kitabe mevcuttur. Kubbetü’s-Silsile cephesindeki çinilerin kitabesi Kanuni Sultan Süleyman adıyla 969 (1561) tarihini vermektedir. Ölümünden az önce Kanuni Sultan Süleyman, Kubbetü’s-Sahrâ’nın doğu ve batı portallerinin kapı kanatlarını tunç levhalarla kaplatmıştır.

Kanuni Sultan Süleyman’ın Kubbetü’s-Sahrâ’ya vakfettiği bir çini kandil şimdi Londra British Museum’da bulunmaktadır. 956 (1549) tarihli kandilin burada yaptırılan tamirlerde vakfedildiği anlaşılmaktadır ve yapıldığı yer olan İznik’in adı yazılmıştır.⁶⁰

Osmanlı Padişahı III. Murad devrinde Kubbetü’s-Sahrâ’daki tamirler devam etmiş daha sonra 1780’de I. Abdülhamid, 1817’de II. Mahmut, 1853’te Abdülmecit, 1874’te Abdülaziz ve 1876’da II. Abdülhamid tarafından dış ve iç onarım çalışmaları yaptırılmıştır. Sultan Abdülaziz tarafından yaptırılan tamirler kitabelere göre 1870-1875 yıllarında olup XVI. yüzyıl kitabe şeridi arasında onun tuğraları yer yer sıralanmıştır.

Kanuni Sultan Süleyman’ın Kudüs’teki çeşitli yapıları tamir ettirmesi sırasında Mescid-i Aksa’da da tamir ve yenileme çalışmaları yapılmıştır. Yapının duvarları, zeminden üstteki pencerelerin hizasına kadar muntazam ve geometrik şekillerle süslenmiş renkli mermer levhalarla ve bu mermerlerin üst tarafı da çinilerle kaplanmıştır. Merkezi kubbenin boynu yine dışarıdan çinilerle süslenmiştir. Ancak Osmanlı döneminin sonlarında bu çinilerden çok az parçalar kalmıştır. Alçı pencerelerin büyük kısmı çini ve çini kakma süslemelerle bezenmiş, iç çevredeki kemerler mermerle kaplanmış ve ahşap yerine dört köşe demirler konularak bina sağlamlığı açısından da takviye edilmiştir⁶¹

Mescid-i Aksa, 1744 yılında ve 1842 yılında depremden dolayı bazı yerleri çatladığından yeniden onararak ziyaret açılmıştır.

Osmanlı Devleti zamanında surlar içinde birçok cami ve çarşı yapılmış veya var olanlar tamir edilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: Küçük Ömer Mescidi, Ebu Bekir El Siddık Mescidi, Osmanlı Çorbacı Mescidi, Musab Bin Ümeyr Mescidi, Rusasi Mescidi, Pamukçular Çarşısı, Kasap Çarşısı, Bakırcılar Çarşısı, Aktarlar Çarşısı, Amud Kapı Çarşısı vd.

⁶⁰ Kösc, A.g.c, s.127-130

⁶¹ Kösc, A.g.c, s. 130-131

Kudüs'te Sultan Hamamı

Bunun dışında birçok hamam, çeşme, kemer ve namazgâh yapılmıştır. Mesela; Sultan Hamamı, Haseki Sultan Tekkesi, Kasım Paşa Çeşmesi, Silsile Kapı Çeşme, el-Vad Yolu Çeşmesi, el-Atem Çeşmesi, Kanuni Sultan Süleyman Çeşmesi. Bu çeşme Mescid-i Aksa içinde bulunmaktadır.⁶²

Osmanlı Devleti'nin ayırım yapmadan hem Müslümanlara hem gayrimüslimlere ait dinî ve tarihî eserlerden yaptığı ya da tamir ettirdiği mekânların bazıları şunlardır:

Hazret-i Musa, Hazret-i Yunus ve Hazret-i Lût Peygamberlerin Kudüs'teki merkadlerinin vakfın gelirlerinden tamir ettirilmesi,⁶³ Kudüs'te bulunan Divanciye Medresesi'nin tamiri (1874), Hz. Davud'a ait mübarek terekesinin sanduka örtüsünün yenilenmesi (1846), Hz. Musa'nın türbesinin tamiri (1891), Kudüs'te medfun bulunan Şemuil (a.s)'ın kilise

62 Muhammet Temirci, "Kudüs Osmanlı İzleri" Kültür Dergisi, Sayı: 15, İstanbul- 2009

63 BOA., Mühimme Defteri, 12, No: 1133

ve camiin tamiri (1882 ve 1903). Kudüs'e 1868 ve 1889 yıllarında birer Rüşdiye mektebi ve 1891 yılında bir Musevi kız okulu yaptırılması. Ayrıca ildeki bazı mübarek makamların 1849'da, Hz. Musa'nın türbesinin 1855 yılında onarılması, Peygamberlerin makamlarının onarılması (1877-1892).⁶⁴

Sosyal ve idarî maksatlı kullanılan binaların onarım-yapımları şöyledir: 1855 yılında Yahudi Moiz Monte Fiyor'un Kudüs civarında hastane inşa etmesine izin verilmiş, 1868 yılında askerî bir kışla binası ile hükümet konağı 1873'te başka bir askerî kışla inşa edilmiş, 1877'de hapishane içerisinde bulunan mescidin tamiri, 1898'de hükümet konağının tamiri yapılmıştır. Ermeni ve Rum patriği bulunan Kudüs'te Mariakob Manastırı vardır. 1849 yılında Mariakob Kilisesine mektep ve basmahane yapılmıştır.

Kudüs'ün kutsal bir şehir olmasının yanında, ticaret merkezi de olması dolayısıyla birçok devletin elçilikleri burada bulunmaktadır. Bu bakımdan Kudüs'te çeşitli devletlerin vatandaşı olup da burada ikamet edenler için kiliseler yapılmıştır. Bunların yapımları şöyle sıralanabilir: 1803 yılında Fransız rahipleri yönetiminde bulunan Kameme Kilisesi'nin onarımına izin verilmiş, 1845'te İngiliz konsolos binası içinde bir Protestan kilisesi yapılmış, 1852'de Fransa sefareti tarafından tamir için izin istenen Dirî'l Amua Manastırı, el-Kıyame Kilisesi ve bunlara ait su-yollarının tamiri için gerekli müsaade verilmiş, Yahudiler için bir havra inşa edilmiş (1855), Beyne'l-cace Köyü'ne Rum kilisesi (1856), sancak merkezine Mar İlias adlı Rum kilisesi, Lom kazasına "Aya Yorgi" Kilisesi, Fransız rahipler için manastır inşa edilmiş (1869), Kamâme Kilisesi dâhilindeki Fransız rahipler için manastırın tamiri yapılmış, Gurabahane içinde bir kilise (1885), Narha Mahallesi'nde yıkılan kilisenin yerine "Aya Katrite" Rum Kilisesi, İngiliz Protestan piskopos ve rahipleri için bir kilise (1894), 1894 yılında Akabet Üssübağ Mahallesi'nde bir kilise (1896), Kubeyde Köyü'ne Amuas adlı manastırın bahçesine bir adet Latin kilisesi, Protestan rahiplerin ikameti için ev ve mabet içine iki mektep, Aynıkarm Köyü'ne bir kilise (1880) inşa edilmiştir.⁶⁵

64 Pars Tuğlacı, "Kudüs" *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul- 1985. s. 368-369

65 Pars Tuğlacı, A.g.y.

C. Kudüs’deki Surların ve Burçların Tamiri

Kanuni Sultan Süleyman, mukaddes yerleri muhafaza etmek, şehri yabancı istilacılardan ve bedevi baskınlarından korumak için “Eski Şehir” olarak adlandırılan 868 dönümlük alanın etrafındaki surları, Bizans ve Haçlılar döneminden kalan temeller üzerinde yeniden inşa ettirmiştir.

Surlar yaklaşık olarak yerden 12 m yükseklikte, 3.218 km uzunlukta ve dörtgen biçimindedir. Yapı, otuz dört kule ve yedi çıkış kapısına sahiptir. Bu kapılar; Babu’l-’Amûd, Babu’l-Halîl, Babu’l-Mağâribe, Babu’l-Esbât, Babu’s-Sahire, Babu’n-Nebi Dâvûd ve Bab-ı Meryem’dir.

Babu’l-’Amûd, Dımaşk ve Nasr Kapısı olarak da adlandırılır. Kudüs surlarının kapıları içerisinde en meşhur ve girişin en yoğun olduğu kapıdır. Kapı, bir giriş ve kemerden oluşur. Kemerle giriş arasında Osmanlı padişahının ismini, lakabını ve kapının yapılma tarihini belirten kitabe vardır. Kapının girişini bakırla kuvvetlendirilmiş, ağaçtan yapılma iki kanat örter. Bir havalandırma salonuna sahiptir. Yapılış tarzı askerî mimariyi hatırlatmaktadır. Bu kapı mühim bir sanat eseridir.⁶⁶

Bâbu’s-Sahira’yı Fransızlar Herodos veya Madellin Kapısı olarak adlandırırlar. Kapı bir giriş ve kemerden oluşur. Bu ikisinin arasında yer alan kitabede padişahın ismi, lakabı, kapının yapılış tarihi yazılıdır. Babu’l-’Amûd gibi burayı da bakırla güçlendirilmiş ağaçtan iki kanat kapatır. Yine havalandırma odası ile havalandırma sağlanır.

Bâbu’l-Halîl, aynı zamanda Yafa Kapısı olarak da isimlendirilir. Bu kapı giriş ve onun üzerindeki büyük bir kemerden oluşur. Bu ikisinin arasında Osmanlı padişahının isminin, lakabının ve kapının yapım tarihinin yazılı olduğu taş bir kitabe bulunur. Kapı kanatları Bâbu’l-’Amûd ve Bâbu’s-Sâhira ile aynıdır. Burada da bir havalandırma odası bulunur.

Bâbu’n-Nebî Dâvûd, Sahyûn kapısı olarak da adlandırılır. 1541 yılında yenilenmiştir. Kapı büyük bir giriş ve sivri taş kemerden oluşur. Bu kısmın biraz üzerinde ise küçük bir burç vardır. Giriş ile kemer arasında

66 Köse, A.g.c, s. 126

Kudüs Harem-i Şerif kapılarından Babülhalil

sultanın ismi, lakabı ve inşa tarihinin yazılı olduğu bir kitabe bulunmaktadır. Girişi, bakırla güçlendirilmiş iki ahşap kapı kapatır. Girişten sonra sağa dönülerek surlara çıkılabilir. Bu yapıda askerî mimarinin büyük bir numunesi görülebilir. Yüksekliği, gözetleme için kullanılan taş burç, ok atma ve yağ dökme yerleri askerî açıdan ehemmiyet arz eder.

Bâbu'l-Mağârîbe, Silvan Kapısı olarak da isimlendirilir. Fransızlar ise onu Kamâme Kapısı olarak adlandırır. 1540 yılında yenilenmiştir. Kudüs surlarının diğer kapılarından büyüklük, hacim, mimari özellikler açısından farklılık gösterir. Bu yapı mimari açıdan basit bir eserdir, boyutları ise diğerlerinden daha küçüktür. Dikdörtgen biçimindeki bir girişten oluşur. Derinliği surlarınki ile aynıdır. Üzerinde iki tane eşik vardır. Surların dışındaki birinci eşğin üzerinde küçük bir kemer bulunur. Orta büyüklükteki bu kemerin ayakları iki tane kare taşta oturur. Eşik ile kemer arasında yine padişahın ismi, lakabı ve inşa tarihini belirten bir kitabe vardır. Diğer eşik ise surların içinde olup daha uzun ve büyüktür.

Bâbu’l-Esbât, Kadis Stefanos Kapısı veya Sitti Meryem olarak da bilinir. Doğudan Harem-i Şerif’in kuzeyine düşer. Kapı büyük bir girişten ve sivri kemerden oluşur. Bu ikisinin arasındaki Arapça kitabede padişahın ismi ve tamir tarihinin yazılı olduğu görülür. Bir diğer kitabede ise aynı bilgilere ek olarak binanın yapımına emeği geçen Merhum Hacı Hasan Bey’in ismi geçmektedir. Kapının girişini bronzla güçlendirilmiş ahşap iki kanat örter. Kemerin üzerinde ise küçük bir taş burç vardır. Burası da yine düşmana yağ dökmek ve ok atmak için yapılmıştır.

Surlarda çeşitli burçlar ve kubbeler bulunmaktadır. Burç, batı tarafından, küçük bir giriş ile ulaşılan iki kattan oluşur. Burcun Kudüs surlarına bitiştiği üç duvarı vardır. Bunlar kuzey, güney ve doğu yönündeki duvarlardır. Burada ok atmak için gerekli alanlar bulunur. Batı duvarında eyvana benzeyen küçük bir salon vardır. Burcun ikinci katı açık bir meydandan oluşmuştur. Buraya batı burcundan bir merdivenle ulaşılır. Bu bölümde, ordunun şehri çevreleyen düşmanları gözetlemesi için geniş bir alan yapılmıştır.

Kibrit Burcu, surların güneyine düşer. Askerî mimari özellikleri gösterir ve şehrin surlarını korumak ve güçlendirmek için inşa edilmiştir. Kare, dikdörtgen ve silindir biçimindeki mimari unsurlara sahip olması açısından çeşitlilik gösterir. Dış yüzünün ortasındaki kitabeden anlaşıldığına göre burcun yapılışı 1540 senesine dayanır. Burç dikdörtgen biçimindeki bir binadan oluşur. Üç katlı olan bina, odalarının genişliği ile öne çıkar. Doğu, batı ve güney odalarının her birinde, dışarıdan görülmemesi için gizlenmiş ok atma yerleri vardır. İlk iki katına surların içinden, kuzeydeki küçük bir girişle ulaşılır. Üçüncü katı dikdörtgen biçimindeki açık, geniş bir alandan oluşur.

Nebî Kubbesi, Mihrâbu’n-Nebî diye de isimlendirilir. Eserin mihrâp bölümü 1538-1539 yıllarında yapılmış olan birinci kısmı oluşturur ve kubbenin sütunları içinde kalır. Buradaki kitabede kubbeyi inşa eden, “Muhammed Bey, Sahibi Livâ-i Gazze ve’l-Kuds-i Şerîf” olarak belirtilir. Binanın ikinci kısmını oluşturan kubbe bölümü ise 1845 yılında II. Abdülmecid döneminde yapılmıştır. Sekiz yuvarlak sütundan ve bunların bağlantısını yapan sekiz sivri kemerden oluşur. İki kitabeden biri Arapça, diğeri ise Türkçedir. Eserin inşa tarihini ve inşa eden ustanın adını belirtir.

Bu surların ve üzerindeki burç ve kubbelerin yapım ve tamiri 1536-1540 yılları arasında olmuştur ve mühim maddi harcamalara yol açmıştır. Filistin'in farklı bölgelerinde tamir masraflarını karşılamak üzere çeşitli kampanyalar organize edilmiştir.

Surların yeniden inşasıyla birlikte Zeytin Dağı'ndaki eski Yahudi Mezarlığı, Kidron Vadisi ve bazı kutsal Hristiyan yerleri bu surların dışında kalmıştır.

Kudüs Kalesi'nin ana giriş kapısının yanında bulunan bir yazı, surların onarımından birkaç yıl önce Kale'nin de restore edildiğini göstermektedir.⁶⁷

D. Kudüs'teki Birkelerin Su Yollarının Yapımı ve Tamiri

Kudüs'ün en mühim problemlerinden biri susuzluktur. Genelde yağmur sularının derelerde birkelerde toplanmasıyla halkın su ihtiyacı karşılanmaktaydı. Fakat yazın bu birikinti sular yetmezdi. Kudüs'ün kronik su problemi Kanuni Sultan Süleyman'ın dikkatini çekmiş ve su tesisatlarının (kanallar, sarnıçlar, çeşmeler ve hamamların) inşa, tamir ve bakımına büyük paralar ayırmıştır. Kanuni'nin çok uzak mesafelerden getirttiği sular, Kudüs halkı için çok büyük bir nimet olmuştur. Mesela 1564 tarihli belgede, “Kudüs-i Şerîf’de Sahratu’llâh-i Şerîfe Evkâfı’ndan Hazret-i Dâvûd aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm Hamamı denen hamamın kış suları toplayacak kuyularının iki ay kuyu suları ile idare edilip kalan aylar için Kudüs-i Şerîfe getirilen sudan bir mikdâr su inâyet olunması” talebine, “bir miktar su verilmesi” Divan’dan hüküm olarak gönderilmiştir⁶⁸.

(Evliya Çelebi'nin “daha önce sarnıçlardan su ihtiyacı karşılanan Kudüs'te, Kanuni Sultan Süleyman tarafından bir ırmak akıtıldı” dediği çok uzak mesafeden gelen su kanalı)

Filistin'deki su probleminin çözümüne yönelik bazı inşaat faaliyetleri şunlardı: Beytüllahim ve Halilürrahman arasındaki “Kanâtu’s-Sebil” olarak bilinen ve Kudüs’e su sağlayan kanallar tamir edilmiştir. Yafa Kapısı'nın dışında Birketu’s-Sebil olarak isimlendirilen sebilin

67 Kösc, A.g.c, s. 126-130

68 BOA. Mühimmc Defteri, 6, No: 113

Kanunî'nin Kudüs için yaptırdığı su yollarının haritası / Birke-i Süleymaniye menbalarından Kudüs Harem-i Şerifi'ne isale olunan su kanalının haritası, İstanbul Üniv. Nadir Eserler Kütüphanesi, 90575-15

onarılması. Harem-i Şerifin iç tarafındaki, “Şa’lân Sebili” olarak isimlendirilen Memluk çeşmesi 1627 yılında yenilenmiştir. Kanâtü’s-Sebil 1656 ve 1666 yıllarında tamir ettirilmiştir.⁶⁹

69 Köse, A.g.c, s. 131-132

Birke, su havzaları, İstanbul Ün. Nadir Eserler Ktp., 90576-24

Kanuni, Kudüs'e kanallar vasıtasıyla getirdiği sudan başka, birçok birke denilen su havuzları da yaptırmıştır. Bunlar zamanla tamir edilip onarılmıştır.

1848 tarihli belgede, “Cennet-mekân Sultan Süleyman Han hazretlerinin Kudüs-i Şerif'e dört saat mesafede yaptırmış oldukları havuzların,

bozulmuş olan mecrâları padişah tarafından tamir ettirilerek Mescid-i Aksâ'nın içindeki havuza akıtıldığı ve açılış merasiminde padişaha dualar edildiği" Kudüs Mutasarrıfı Mustafa Paşa tarafından gelen yazıda bildirilmektedir.⁷⁰

70 BOA. İ. DH, 168/8868

1900'lü yıllara gelindiğinde Kudüs'ün nüfusu yüz binleri bulmuştu. Haliyle göç sebebiyle hızla artmış olan şehrin su ihtiyacı da çok artmıştı. 1904 yılında Kudüs Mutasarrıfının merkezi yönetime yazdığı layihada, sarnıçlarda geçen kıştan kalan kokuşmuş suları içmek zorunda kaldıklarından, ziyaretçilerin çokluğu ve Kudüs'ün Avrupa nazarındaki ehemmiyeti de göz önüne alınarak, Kudüs'e 24 km mesafedeki "Harub" memba suyunun Kudüs'e getirtilmesini istemişti.⁷¹ Konu 1909 yılında tekrar gündeme gelmiş, halkın kesilen hayvanların derilerini ve bağırsaklarını belediyeye meccanen vermesi ve bunların satılması ile iki milyon iki yüz bin Frank tahmin edilen masrafın karşılanabileceği yapılan araştırmadan anlaşılmıştır. Ticaret ve Nafia Nezareti'nin Şura-yı Devlet'e ve oradan da Saraya havale edilen yazışmalar ve padişahın iradesinin şeref-sadır olmasıyla⁷² suyun getirtilmesine karar verilmiştir.

71 BOA.Y. MTV, 264/ 119

72 BOA. İ. DH, 1327 .N. /1

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FİLİSTİN'E YAHUDİ YERLEŞİMİ SEBEPLER VE AKTÖRLER

1. Filistin'e Yahudi Göçü

Filistin'de Yahudi varlığı 3.000 yıl öncesine dayanmaktadır. M.Ö. 1000'li yıllardan itibaren Filistin'e yerleşen Yahudilerin buradaki varlığı, Babil ve Roma dönemlerindeki sürgünlere ve göçlere rağmen bir şekilde devam etmiştir. Müslümanların 634 yılında bölgeyi ele geçirmeleri ve Yahudilere uygulanan yasakları kaldırmalarıyla bölgedeki Yahudi nüfusunda bir artış gözlenmiştir.

Batı Avrupa'da zor günler yaşayan Yahudiler için Osmanlı topraklarının bir sığınak olduğu bilinmektedir. 15.yüzyılın son çeyreğinde İspanya'dan çıkarılan Yahudilerin mühim bir kısmının İstanbul, Edirne ve Selanik gibi büyük şehirlere yerleştirilmeleriyle Osmanlı Devleti'ndeki Yahudi nüfusu bir hayli artmıştır. İspanya'dan gelen Yahudilere ilaveten daha sonra Rusya, Litvanya, Portekiz, Sicilya ve Rodos'tan sürülen Yahudilerle Orta ve Doğu Avrupa'dan sayıları az da olsa, Osmanlı ülkesinine gelen Yahudilerin özellikle Balkan topraklarına, bazılarının Kudüs, Halilürrühman, Safed ve Taberiye gibi Filistin'in önemli merkezlerine yerleştikleri bilinmektedir. Aralıklarla Osmanlı Devleti'ne Yahudi göçü devam etmiştir. 1517'de Osmanlı Devleti, Filistin'i yönetimi altına aldığıında Kudüs ve civarında yerleşik Yahudiler var idi

1648-1660 yılları arasında, Polonya ve Ukrayna'da Yahudilere karşı şiddetli baskılar meydana gelmiş ve bazı Yahudiler Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Bunlardan bir kısmı İstanbul'daki Balat ve Hasköy semtlerine yerleşmiş ve buradaki Yahudi Karaitlerle kaynaşmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin XVII. Yüzyılın başlarından itibaren Orta Avrupa'daki tesirini kaybetmeye başlaması üzerine, bölgedeki Yahudiler yeni zorluklarla karşı karşıya kalmaya başladıklarından, bir

kısmı Osmanlı topraklarına göçe yönelmiştir. Mesela XVII. Yüzyılda Avrupa'dan göçen Yahudilerin İzmir'de devam ettikleri bir sinagog mevcuttu.⁷³

Bununla birlikte 19. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı Devleti'nin gündeminde Yahudi bağlantılı bir Filistin sorunu yoktu. Bu dönemde, hatta devletin yıkılışına kadar Osmanlı Devleti'nin Filistin toprakları dışında bulunan bölgelerindeki Yahudiler rahat bir azınlık olarak yaşamıştır. Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde herhangi bir bölgede çoğunluğu oluşturmadıklarından ve ayrılıkçı bir hareket de geliştirmediklerinden Osmanlı tebaasından olan Yahudilerle devletin ciddi bir meselesi olmamıştır.

Yahudilerin, Filistin'e ilk pratik göç uygulaması 1837 yılında olmuş ve ilk koloni "Mosha Montvior" tarafından kurulmuştur. Mehmed Ali Paşa'nın hâkimiyetinin sona ermesi ile birlikte, Yahudiler, Osmanlılardan savunma ve imtiyazlar almışlardır. 1837 yılında Yahudi sayısı yaklaşık 1500 kişidir. Bu tarihten itibaren Yahudi sayısı devamlı artmış, 1860'da 15 bin 1881'de 22 bin Yahudi'nin Filistin'e yerleştiği belirlenmiştir. Bu Yahudilerin yoğun yaşadıkları yer ise Kudüs bölgesidir. Kudüs'e yerleşmenin ilk girişimleri de 1859'da Kudüs surları-dışında "Jamin Mosha" mahallesini kurmakla olmuştur.⁷⁴

Avrupa ve Rusya'da Yahudi aleyhtarlığının şiddetlendiği dönemde Rus Çarı II. Alexander, bir suikast sonucu öldürülmüş ve Rus otoriteleri de bu suikasttan Yahudileri sorumlu tutmuştur. Rusya'nın o zamana kadar Yahudilere uyguladığı baskıcı yönetim, bu olaydan sonra saldırılara dönüşmüştür. Saldırılara dayanamayan Yahudiler, Rusya ve Polonya'daki yerleşim bölgesinden toplu olarak göç etmeye başlamışlardır. "Aliyah" adı verilen bu göçlerin ilk dalgası 1881-1891 tarihleri arasında olmuş ve yaklaşık 145.000 Yahudi, Rusya'yı terk ederek Batı Avrupa ve Amerika'ya göç etmiştir. Bunlardan Siyon Âşıkları Cemiyeti'nin sevk ve finanse ettiği 3.000'e yakın bir Yahudi de Filistin'e gelmiştir.

Filistin'e gelen bu göçmenler tarafından, 1882 yılında Yafa yakınlarında, Mikveh Israel'den sonra ilk Yahudi kolonisi olarak "Siyon'da

73 Ali Arslan; Avrupa'dan Türkiye'ye İkinci Yahudi Göçü, Truva Yayınları, İST.-2006, s.18-21

74 Riyad Mishal, Kuruluşundan Bugüne Ürdün ve İsrail'in Nüfusunun Gelişimi ve Yapısal Analizi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi,1997, İstanbul, s. 59-60

Birinci" anlamına gelen Rishon Le-Zion kurulmuştur. Bu koloniyi daha sonra "Yakub'un Hatırası" anlamında Zikhron Ya'akov, "Köşe Taşı" diye tercüme edilen Rosh Pina ve "Ümit Kapısı" anlamına gelen Petah Tikva gibi küçük koloniler takip etmiştir. Bu ilk kolonilerdeki göçmenler, Filistin bölgesi hakkında hiçbir fikir sahibi olmadıkları için ziraat usullerinde sıkıntı çekmiş ve sıtma yüzünden insan kayıplarına uğramışlardır. Zor durumda kalan göçmenlere ünlü Yahudi zengini Baron Edmond de Rothschild yardım etmiş ve onlar için 5-6 milyon sterlin harcamıştır. Rothschild'den sonra Yahudi kolonizasyonu için en büyük yardımda bulunan bir diğer ünlü Yahudi zengin ise Baron Maurice de Hirsch olmuştur. Bunlar sayesinde Filistin bölgesindeki koloniler kendilerini toparlamıştır.⁷⁵

Theodor Herzl'in kitapları ve özellikle "Yahudi Devleti"nin yayınlanması ile birlikte Yahudiler toplu olarak Filistin'e gelmeye başlamıştır. "Sion Aşıkları", "Beni Mosha Cemiyeti" ve "Rashell ve Yahudi Yerleşim Şirketi" gibi kuruluşlar göç ve kolonileşmeyi maddi olarak desteklemişlerdir. Bu üç müessese 1882-1903 yılları arasında yeni üç koloni (Rishon-Letsion, Beni-Rosha ve Zahron Yakov) kurmayı başarmışlardır. Bu süre içerisinde göç akımı 1860 yılındaki sayısı üçe katlanmıştır.⁷⁶

Osmanlı yöneticilerinin, Rusya ve Avrupa'daki düşmanlık sebebiyle mecburen yaşadıkları yerleri terk ederek Osmanlı'ya iltica eden Yahudileri, sadece insani nitelikli olarak kabul etmesi ve yaptığı ihsanlar, Yahudileri çok memnun etmiştir. 1892 yılında İstanbul Hahambaşılığı Kaymakamı Moşe Levi Efendi, Yahudilerin duygularına tercüman olmak üzere Padişah II. Abdülhamid'e bir teşekkürde bulunmuştur. Bu teşekkürnamede şu şiir de yer almaktaydı:

Ey Padişahım mezdâd ede zamanın
Sâye gide kâmrandır bilcümle bezkânın
Lütfunla şadumandır her yerde Museviler
Her an derim vird-i evradı asdikânın
Sen mün'im-i cihansın Sultan-ı alişansın.⁷⁷

⁷⁵ Bostancı, A.g.c, s. 95-96

⁷⁶ Riyad Mishal, A.g.c, s. 60-62

⁷⁷ Ali Arslan, A.g.c., s.72-73

Fakat iyi niyetin neticesinin hiç de iyi olmadığı anlaşılmıştır. 1892'ye gelindiğinde Filistin'de 16 Yahudi kolonisi kurulmuştur. Bunun üzerine Osmanlı yönetimi Filistin'e yerleşme konusunda daha sıkı tedbirler almaya başlamıştır. Gelişmeler üzerine Yahudilerin göçüne yardım eden ve onların toprak ve barınma ihtiyaçlarını karşılayan Avrupa'daki Yahudi zenginler ve Yahudi örgütleri, muhacir Yahudileri Filistin dışına Beyrut ve Suriye'ye yerleştirmeye başlamıştır. Çünkü Filistin dışında toprak almak için, ciddi bir engel bulunmamaktaydı. Hatta Ağustos 1893 tarihinde, Dahiliye Nezareti, "*Müşevvi muhacirlerinin şurût-ı malûme ile arazi mubayaa edebilmelerine müsaade olunması hakkında*" tebliğde bulunmuştur. Bu şansı değerlendiren Yahudi göçmenler, Beyrut ve Suriye'den toprak alarak yerleşmeye başlamıştır. Alınan toprak miktarının çok fazla olması mahalli yöneticileri rahatsız etmiştir. Mesela, sadece Beyrut'un Kafr kazasında, 1893 yılının Ağustos- Eylül-Ekim aylarında Yahudi muhacirlerin 18.329 dönüm arazi ve 1.410 zira' arsa ve 119 hane, ahur vesair aldıkları ortaya çıkmıştır.⁷⁸

Siyonist teşkilatlar ile Avrupa devletlerin desteğiyle gerek Filistin bölgesine Gerekse Suriye, Beyrut bölgelerine Yahudi göçleri aralıklarla devam etmiştir. Ancak 1. Dünya Savaşı başlaması ile Yahudi göçü, tamamen durmuştur. Hatta Osmanlı Devleti'ne karşı savaşan devletlere tabi olmalarından dolayı bazı Yahudi göçmenler geri gönderilmiştir.

78 A.g.c., s. 96-97

2. Yahudilere Toprak Satışı ve Kurulan Koloniler

Yahudi göçünün başladığı sırada yürürlükte olan 1867 tarihli Osmanlı Arazi Kanunnamesi'ne göre, Yahudilerin Filistin'de toprak almalarını engelleyecek bir husus yoktu. Yahudiler, bu kanuna istinaden Batılı devletlerin konsolosluklarına müracaat ederek onların himayesinde, Filistin bölgesinde değerinin çok üzerinde paralarla toprak satın alıyorlardı. Topla tüfekte yapılamayan ziraat, sanayi ve ticaret vasıtasıyla yapmaya başlamışlar, Filistin'de bir Yahudi devleti kurmak için harekete geçmişlerdi.

Halkın elinden arazilerini almanın bir yolu olarak onları borçlandırma ve sonra da rehin alma taktikleri uyguluyorlardı. Hatta ziraatla meşgul olan ve çoğu yüksek faizlerle tüccar ve bankerlere borçlu olan halkın emlak ve arazilerini rehin almak için borç para vermek üzere İngiltere'de bir banka kurulmakta olduğu haber alınmıştı. Bu şirket aslında resmen görünmeyecek bazı ecnebi tüccar ve sarraflar vasıtalarıyla borçlarını ödemesi mümkün olamayan halkın cahilliğinden de istifade ederek borç senetleriyle arazi veya mülkleri alınacaktı. Köylüler borçlarını ödeyemiyordu, faizler çok yüksek tutulmaktaydı. Bu ihbarı yapan Ahmed Hamdi, hükümetin tasdiki olmadan arazi rehinelerinin kabul edilmemesini merkezi yönetimden istemekteydi 29 Ocak 1881⁷⁹.

1883 tarihinde çıkarılan kanunla emlak satın alma hakkı sadece Osmanlı Musevileri ile sınırlanmıştır. Tabiiyetini değiştirenlerin ve yabancıların toprak almaları Osmanlı Hükümeti'nin iznine bağlanmıştır. Ayrıca Suriye sahillerinin bütün Yahudilere kapatılması; ziyaret amacıyla gelip dönmeyenlerin cezalandırılması ve gelenlerin hemen geri gönderilmesi ya da Osmanlı tabiiyetini kabul ettirerek uygun yerlerde

79 BOA. ŞD. TNZ, 2272/86

iskânları ve bütün okulların Maarif Nezareti kontrolü altına alınması gibi birtakım tedbirler almıştır.

Sultan II. Abdülhamid yönetimi zamanında 1891'de çıkarılan yeni bir kanun ile hiçbir Yahudi'nin Osmanlı vatandaşlığına alınmayacağı ve Yahudilerin Osmanlı topraklarına yerleşmesine müsaade edilmeyeceği belirtilmiştir. Daha sonra çıkarılan bir emir ile de başta Filistin olmak üzere bütün Osmanlı topraklarında Yahudilere toprak ve mülk satışı yasaklanmıştır. Ayrıca toprağını satmak zorunda kalan Filistinli Arapların toprakları, "Hazine-i Hassa" adına II. Abdülhamid tarafından satın alınarak Yahudilerin toprak satın alma yolu engellenmeye çalışılmıştır. Filistin'de toprak satın almalarına izin verilmeyen Yahudiler, Osmanlı Devleti aleyhine propagandaya başlamışlar ve İstanbul'da "İntikam" adlı gizli bir cemiyet kurmuşlardır. İngiliz Maslahatgüzarlığı tarafından verilen bir notada Filistin ve Suriye'de bulunan Rusyalı Musevî ailelerin himayesinin İngiltere'ye ait olduğu bildirilmiş, yasaklamalar konusunda müdahale edilmiştir. Başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletlerin işe karışması sonucunda yasaklama kararlarının uygulanmasında başarı sağlanamamıştır.⁸⁰

Osmanlı Devleti, bir yandan Yahudilere arazi satışına mani olmaya çalışırken diğer yandan ecnebi konsolosların baskısı neticesinde 1893 yılında aldığı bir kararla daha önceden yasal yollarla alınmış mülklerin tapularının verilmesi işlemine başlamıştır. Çünkü sadece siyasî amaçla değil, son günlerini ibadetle geçirmek isteyen bazı Museviler de Filistin bölgesinde arazi ve mülk satın almıştır. Bu kişilere haksızlık olmasın diye, Siyonizm ile ilişkilerinin olmadığına dair konsolosluklardan aldıkları belgelere göre yasal yollarla alınmış olan mülklerin tapuları hak sahiplerine verilmiştir. Ancak bu kararla, 1893'e kadar Siyonistlerin yasal olmayan yollardan almış oldukları topraklara da onay vermek zorunda kalınmıştır. Çünkü konsolosluklar, başvuruda bulunan hiçbir kimseyi Siyonist olarak deşifre etmemişler ve herkese gerekli belgeleri vermişlerdir.⁸¹

Mesela Arz-ı Filistin'de tapuda kayıtlı olan veya olmayan araziler, fazla fiyata satılsın diye mahkemelerde muvazaalı davalar açılarak

80 Işıl Bostancı, A.g.c, s. 98-100

81 Bostancı, A.g.c, s. 102-103

mülke çevriliyor, padişah iradesi olmadan binalar yapılıyordu. 1894'de Sadrazam Yaveri Cevad'ın yazısında; bundan sonra mahkemelerde bu tür davalarda Defter-i Hakanî memurları da bulundurularak daha dikkatli olunmasının ve kanunlara riayet etmeyenlerin cezalandırılmasının Şura-yı Devlet'de kararlaştırıldığı bildirilmekteydi.⁸²

Filistin'e yerleşmek için her türlü desiseye başvuran Yahudilerin arazi satın almak için kullandıkları bir yöntem de sahte isim kullanmak, paranın gücünü kullanarak mahalli memurlara rüşvet vermek ve daha önceden buralarda ikamet eden Yahudilerden yardım almaktı. 1894/309 tarihinde Suriye Vilayeti'nden Dâhiliye Nezaretine gönderilen bir resmî yazıda bu hususlar rapor ediliyordu, şöyle ki:

*“Rusyalı Musevîlerin sayısına dâhil olmayan Musevîlerle senetlerle arazi satın almış olan Museviler, Yahudi muhacirler getirip yerleştirmekten geri kalmamaktadır. Ziyaret maksadıyla Yafa'ya gelen Musevilerin ziyaret ve ikametleri için her ne kadar bir müddet tayin olunmakta ise de bunların bir kısmı hile ve desise ile mahalli memurlara para yedirerek orada kalmakta ve bir kısmı Beyrut Vilâyeti'ne tâbi Akka Sancağı dahilinde ikamet eden Musevîler yanına firar ederek yerleşmektedir. Şam Fransa konsolosunun ifadesine göre Kudüs'teki Musevîlerin nüfusu kırk bini aşmış ve dört sene zarfında nüfus ikiye katlanmıştır. Bu şekildeki artışın ileride zararlı miktarlara ulaşacağı apaçık bellidir. Kudüs Sancağı'yla Beyrut Vilâyeti'ndeki Musevîlerin sayısı artacak ve sahte isimle satın aldıkları arazilere yavaş yavaş yerleşeceklerdir. Bu hususta gereğinin yapılması...”*⁸³

Bir başka belgede ifade edildiğine göre, Cemiyet-i İsrailiyye tarafından Filistin topraklarında sahte isimle arazi sahiplerine arazi kıymetinin birkaç misli fiyat verilerek geniş araziler alındığı ve büyük bir nüfus getirilip yerleştirildiği, işlerinde kolaylık gösterilmesi için bazı sarfiyatlarda bulunulduğu, bu cemiyetin Akka Sancağı'nın Taberiye kazası dâhilinde şose yol inşasına ve Taberiye Gölü'nde vapurlar işletme gibi teşebbüslerde bulunduğu rapor ediliyordu.

Halil İbrahim imzalı bu ihbarda çok ciddi iddialar da vardı; Akka Sancağı Mutasarrıfıyla Taberiye Kazası Kaymakamı ve mahalli Defter-i

82 BOA. DH. MKT, 196/62

83 BOA.Y. PRK. DH, 7/29

Hakani memurları tarafından tebligata muhalif olarak bir ay önce yirmi bin dönüm kadar arazinin, Yafa'da ikamet eden Fransa tebaasından Salomon Rinak namına satış muamelesi yapılmıştı ve bunun da sahte isim olup için yine bu cemiyet ile ilgili olduğu haber alınmıştı. 11 Mart 1905.⁸⁴

Filistin'e Yahudi göçü ve toprak satışı, Batılıların Osmanlı yönetimine siyasi baskıları ile birlikte Yahudilerin ekonomik güçlerinin tesiri neticesinde olmaktaydı. Özellikle finans alanında büyük bir güce sahip olan Herzl ve Baron Rothschild gibi şahısları engelleyebilmek oldukça güçtü. Bunların faaliyetleri sınırlandırmaya çalışılsa da başarı elde edilememekteydi.

Herzl, Newlinski vasıtasıyla, 1896 yılında Filistin'in Yahudi göçüne açılması ve buranın muhtar bir Yahudi yönetimine sahip olmasına karşılık olarak, Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletlerine olan borçlarının ödenmesi ve Avrupa basınında Osmanlı padişahı lehine propaganda yapmayı teklif etmiştir II. Abdülhamid Han *"Ben bir karış dahi olsa toprak satmam, zira bu vatan bana değil, milletime aittir. Milletim bu vatanı kanlarıyla mahsuldar kılmışlardır. O bizden ayrılıp uzaklaşmadan tekrar kanlarımızla örteriz."*⁸⁵ diye cevap vermiştir.

Osmanlı borçları karşılığında Filistin'in Siyonistlere satılması, II. Abdülhamid tarafından kesinlikle kabul edilmemekle birlikte, Siyonistlerin Filistin'deki yoğun faaliyetlerine karşı çok da tesirli bir çare maalesef bulunamamıştır. Şöyle ki; 1898'de Basel'de toplanan İkinci Siyonist Kongresi'nde, Londra'da bir banka kurulması kararlaştırılmış ve "Yahudi Müstemleke Vakfı" adıyla faaliyete başlamıştır. Bu banka, 1903'te sermayesi 100.000 sterlin olan İngiliz-Filistin Şirketi'ni kurmuştur. Bu şirket Hayfa, Yafa, Kudüs, Hebron, Beyrut, Safed, Tiberyas ve Gazze'de şubeler açarak Yahudi kolonizatörlerin her türlü toprak alım-satımıyla ilgilenmeye başlamıştır. Zaten Rothschild gibi zenginler çok daha önce muhacir Yahudiler için toprak almaya başlamışlardı ve devam etmekteydiler. Sultan II. Abdülhamid Han'dan direkt olarak

84 BOA. Y.PRK.AZJ 50/86

85 Mim Kemal Öke, Siyonizm'den Uygarlıklar Çatışmasına Filistin Sorunu, Ufuk Kitapları, İstanbul- 2002, s. 41-42

toprak koparamayan Siyonistler, dolaylı yollardan bir yolunu bulup arazi satın almaya devam etmişlerdir.⁸⁶

Sultan II. Abdülhamid dönemi sonuna kadar olan dönemde yabancı Yahudiler için çok geniş arazilerde 33 yerleşim merkezi kurulmuştur. Mesela Aşağı Galile'de JCA tarafından on yılda alınan toprak miktarı 75.000 dunamas idi. Filistin'deki Yahudilerin kontrolüne geçen toprak miktarı kayıtlı olandan çok daha fazla idi. Çünkü Filistin'de özel mülkiyet dışındaki köy toprakları köyün ortak malı iken zamanla köy ağası tarafından zapt edilmişti. Özellikle Siyonistlerin İngiliz-Filistin Şirketi aracılığı ile toprak satın almaya başlamaları Filistinli köylüler için yıkım olmuştu. Köy ağaları kendi topraklarını satarken, köyün ortak malı da Yahudilerin eline geçmişti. Çünkü toprağın yeni sahipleri Filistinli köylülerin bu topraklarda tarım yapmasına izin vermemiş, göçmen Yahudilere öncelik tanımışlardı.

1908 yılına kadar Filistin'de kurulan yerleşim birimleri kuruluş tarihlerine göre şöyledir:

- 1-Mikve İsrail (1870) Batı Şeria'da
 - 2-Tetak Tikva (1878) Batı Şeria'da kurulmuş ve 1883-1884'te Siyon Âşıkları Teşkilatı tarafından yenilenmişti.
 - 3-Roş Pinah (1882) Galile'de
 - 4-Rişon le Siyon (1882) Batı Şeria'da
 - 5-Zikron Yakob (1882) Batı Şeria'da
 - 6-Yessad Hamaleh (1883) Galile'de
 - 7-Mismar Hayarden (1884) Galile'de
- Son beş tanesi Siyon Âşıkları Teşkilatı tarafından kurulmuştu.
- Ekron (1884) Batı Şeria'da
- Katrah (1884) Batı Şeria'da
- Bene Yehudah (1886) Ürdün'de
- Bath Şolomo (1889) Batı Şeria'da

86 Ali Arslan, A.g.c, s. 107

Rehoboth (1890) Batı Şeria'da
Mozah (1891) Batı Şeria'da
Şeveya (1891) Batı Şeria'da
Gederah (1891) Batı Şeria'da
Ayn Zeytun (1891) Galile'de
Castinieh (1895) Batı Şeria'da
Artuf (1896) Batı Şeria'da
Metula (1896) Galile'de
Nes Siyonah (1897) Batı Şeria'da
Mehanim (1899) Galile'de
Secera (1899) Galile'de
Cemma (1902) Galile'de
Meşa (1902) Galile'de
Mehlamiyeh (1902) Galile'de
Kafir Seba (1904) Batı Şeria'da
Bedeem (1905) Galile'de
Şefzibah (1905) Batı Şeria'da
Marah (1907) Batı Şeria'da
Bir Yakob (1907) Batı Şeria'da
Atlit (1907) Batı Şeria'da
Mizpah (1908) Galile'de
Kinnereth (1908) Galile'de.

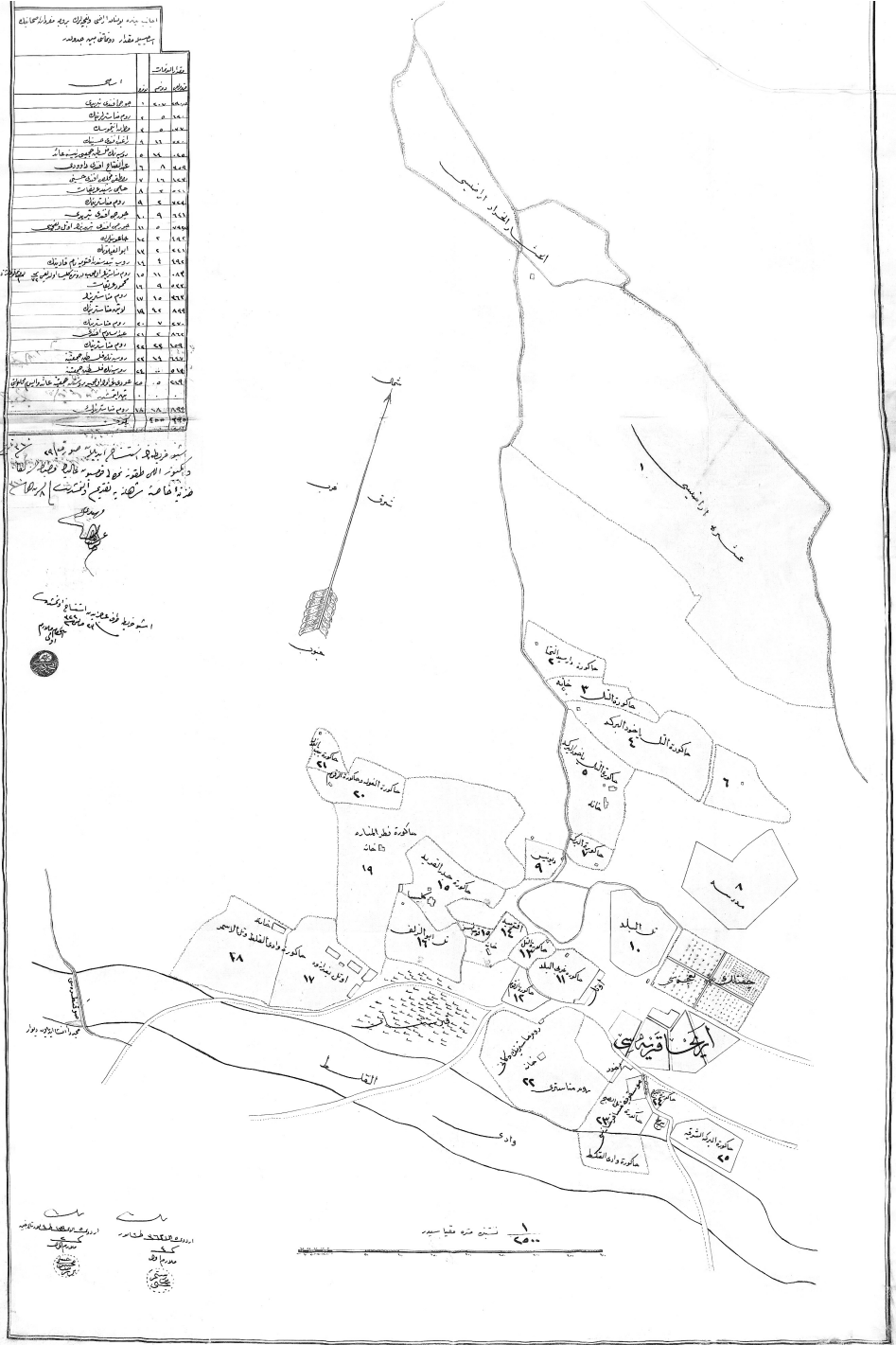
Yahudilerin Filistin'e koloniler hâlinde yerleştiğinden II. Abdülhamid Han da haberdardı. Zira Alman İmparatoru II. Wilhelm 1898'de Filistin'e gittiğinde, ona refakat eden Hariciye Nazırı Tevfik Paşa ile beraber Filistin'deki Yahudi kolonilerini gezmişlerdi. Tevfik Paşa, İmparatora, "*Padişah'ın ne Siyonizm ne de bağımsız bir Yahudi krallığı ile işi olduğunu*" söylemişti. II. Abdülhamid Han, tahttan indirildikten sonra Selanik'te ikamet ederken, doktoru Atıf Hüseyin Bey'e, kurulan

kolonilerin gelecekte teşekkül edecek İsrail Devleti'nin “mukaddimesi” yani başlangıcı olduğu tespitini de yapmıştı.⁸⁷

Kolonilerle birlikte satılmış olan arazi miktarları tespit edildikçe ortaya bambaşka bir tablo çıkmaktaydı. Mesela 20 Ekim 1894 tarihinde Eriha çevresinde ecnebiler adına alınan arazilerle ilgili yapılan harita çalışmasında şöyle bir gerçeğe karşılaşılmıştı.

Eriha çevresinde Ecnebiler elinde bulunan arazi ve bahçelerin sahiplerinin isimleri ve dönüm miktarlarıyla gösterir cetvel.			
Mikdârü'd-dönümât			
Metre murabba'ı	Dönüm	Numara	İsimleri
290,5	207	1	Georgy Efendi Tebridî
690	5	2	Rum Manastırlarının
037	5	3	Matran İntemos'un
320	16	4	Ragıb Efendi Hüseyin'in
045	14	5	Rusya'nın Filistin Cemiyeti reisine ait
359	8	6	Abdulfettah Efendi Davudî
123	16	7	Mustafa Muhlis Efendi Huseynî
521	2	8	Hacı Reşid Arikât ?
723	2	9	Rum Manastırının
641	9	10	Georgy Efendi Tebridî
792,5	5	11	Georgy Efendi Tebridî'nin otel ve bahçesi
492	2	12	Câûnîlerin
341	2	13	Ebû'l-filat'ın
492	4	14	Rusya tebaasından Eftomya nâm kadının
083	11	15	Rum Manastırının olup derûnunda kilise olduğu
533	9	16	Mahmud Arikât
363	15	17	Rum Manastırının
899	42	19	Latin Manastırının
270	7	20	Rum Manastırının
862	2	21	Abdüsselâm Efendi
159	23	22	Rum Manastırının
647	14	23	Rusya'nın Filistin Cemiyeti'ne
513	00	24	Rusya'nın Filistin Cemiyeti'ne
219	05	25	Avdi Garam'ın olup Protestan Cemiyeti'ne aid ve el-yevm mahlûliyeti tebeyyün etmiştir.
899	18	18	Rum Manastırının
695	455		Yekûn

87 Ali Arslan, A.g.c, s.150-155

Eriha köyü etrafında gayrimüslimlere satılan arazileri gösterir harita BOA. HH.THR, 27/2

İşbu haritanın istinsâh edilen sureti Hazine-i Hâssa-i Şahane'ye takdim olunmuştur. İmza.⁸⁸

Meşrutiyetin ilanı ve hürriyet ortamını fırsat bilen Yahudiler, tekrar Filistin'e yoğun bir biçimde gelmeye ve arazi almaya başlamışlardı. Bunun üzerine İttihatçılar Yahudilerin Filistin'e göçünü tekrar yasaklama yoluna gitmişlerdir.

İstanbul'da, başta Kazım Nami Bey olmak üzere, Siyonizm aleyhine yazılar yayınlanmaya başlanırken Filistin'deki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de Yahudi göçünün durdurulması için hükümete başvurması üzerine, Hüseyin Hilmi Paşa bir rapor hazırlanmasını istemişti. Neticede, 20 Haziran 1909'da toplanan Osmanlı Hükümeti, Filistin'de 50 bin yabancı Yahudi olduğuna dikkat çekerek, Kudüs Mutasarrıflığı dahil olmak üzere bütün Filistin'de yabancılara arazi satışını yasaklamıştır. Şura-yı Devlet'in "*evvelce ittihaz edilmiş olan mukarreratın devam-ı meriyeti*" kararına istinaden Dâhiliye Nazırı Talat Bey, 28 Eylül 1909 tarihinde, konunun çok "acil" olduğunu belirterek II. Abdülhamid dönemindeki yasak ve kısıtlamaların aynen uygulanmasını emretmiştir. Osmanlı vatandaşı Musevilerin de Filistin'de arazi ve emlak almaları yasaklanmıştır. İttihat ve Terakki'nin yönetimde etkili olmaya başladığında aldığı bu sert tedbirler, II. Meşrutiyet'in ilanı ile Filistin konusunda ümitlenen Siyonistlerde şok etkisi yapmıştır.⁸⁹

Bu arada padişah da bazı arazileri ücreti mukabili satın alarak üzerine kaydetmiştir. Mesela Kudüs'teki Masfara arazisinin bedeli karşılığında padişahın hususî emlâkine kaydedilmesi Hazine-i Hassa Nezareti'nden 4 Nisan 1909 tarihli yazıyla istenmiştir. Yazıda, "*Kudüs-i Şerif Mutasarrıflığı'nın vâki olan arz u istîzânı üzerine emlâk-ı hümayına ilhâkma irâde-i seniyye-i cenâb-ı Padişahî şeref-müte'allık buyurularak Hazineye tebliği*" yani Kudüs mutasarrıfının tebliği ve padişahın iradesiyle bu arazi alınmıştır.⁹⁰

Siyonistler, önceleri, Sultan II. Abdülhamid'den çok şeyler ümit etmişlerdi. Hatta öyle ki, daha sonra kendisinin tahttan indirildiğini

88 BOA. HH.THR, 27/2

89 Ali Arslan, A.g.c, s. 102-116

90 BOA. Y. MTV, 313/162

tebliğ eden Mebusan Meclisi heyeti içinde olan ve İttihatçılara yakın Selanik Mebusu Emanuel Karaso Efendi'nin amcasının da bulunduğu bir heyet, Padişah'tan, Çiflikât-ı Hümâyûn arasında olan Hazine-i Hassa'ya ait Kudüs'teki büyük arazinin altın karşılığında ve rayiç bedelinin çok üstünde satılmasını istemişlerdi. Sultan Hamid Han da *"Ecdâd-ı ızamımın kan karşılığında memalik-i şahanemize ithal ettiği bir karış toprağı dünya altınına vermem, veremem..."* diye cevap vermişti.⁹¹ Aynı şekilde Herzl'in Osmanlı Devleti'nin borçlarının ödenmesi karşılığında Filistin'den toprak taleplerini *"Ben bir karış dahi olsa toprak satmam, zira bu vatan bana değil, milletime aittir. Milletim bu vatana kanlarıyla mahsul-dar kılmuşlardır."* diyerek şiddetle reddetmişti.

Sultan II. Abdülhamid Han'ın Siyonistlerin toprak taleplerine şiddetle karşı çıkmasına, Yahudi göçünü, toprak satışını yasaklayıcı birçok kanunlar çıkarmasına rağmen Siyonistlerin her zaman ve daima mevcut olan gizli ellerini harekete geçirmesi, halkın ve mahalli idarecilerin de buna karşı direnecek şuur ve güçlerinin yeterli olmaması sebebiyle Yahudi devletinin temellerini oluşturacak düzeyde Filistin'de toprak satışları, Sultan II. Abdülhamid Han zamanında başlamış, İttihatçılar döneminde de devam etmiştir.

91 Cemal Kutay; Tarih Konuşuyor, Cilt 6, Sayı: 35 Aralık 1966, Sayfa 2913 – 2914

3. Filistin’de Yahudi Devleti Kurulması İçin İlk Müteşebbisler

Allah tarafından gönderilecek bir Mesih’in Yahudileri Kudüs’te toplayacağına inanan Yahudiler, sabırla o günü bekliyorlardı. Ancak Belgratlı Haham Judah Alkalai (1789–1878), Yahudilerin kefaretlelerini bir an önce tamamlayıp insanoğlu eliyle Filistin’e dönüş sürecini başlatması fikrini ortaya atmıştır. Avrupa’da dolaşarak düşüncesini yaymaya çalışmış ve örnek olmak için kendisi de Filistin’e yerleşmiştir.

İngiltere vatandaşı olan Yahudi asıllı Moses Montefiore, Kudüs’ün satın alınması fikrini ortaya atmakla kalmamış, 1835’ten itibaren Filistin’le ilgilenmiş ve Kudüs’ü çevreleyen surlar dışında bir yerleşim kurmayı tasarlamıştır. Montefiore, bu isteğine 1855 tarihinde Osmanlı padişahından elde ettiği fermanla ulaşmış, Kudüs’ün batısında ve Sion Dağı eteklerinden aldığı arazide, 1857–1860 yılları arasında Mişkenot Şaananim (Huzurlu Evler) mahallesi adı verilen bir merkez oluşturmuştur.

Rusya’da Yahudilere karşı zulümlerin başlaması üzerine, Yahudi göçünün Siyon’a, yani Filistin’e yönlendirilmesinde etkili olan bir önder de Odesalı Doktor Yehuda Leib Pinsker (1821–1891)’dir. Daha önceleri Rusya’da yaşayan Yahudilerin hak ve özgürlüklerini kazanması için mücadele eden Pinsker, 1881’den itibaren Rusya’da başlayan Yahudilere yönelik zulümler üzerine 1882 yılında yazdığı “*Kendi Kendine Kurtuluş*” adlı eserinde, Yahudi aleyhtarlığının Doğu’da ve Batı’da tedavisi olmayan psikolojik bir hastalık olduğunu, bunun çözümünün de Yahudileri diğer uluslarla denk bir statüye kavuşturacak bir devletin kurulması ile gerçekleşeceğini savunmuştur. Ayrıca Pinsker, Yahudilerin

bağımsızlığının Avrupalı devletlerin girişimleri ile değil Yahudilerin kendi ortak faaliyetleri sonunda gerçekleşmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu düşünceleri benimseyen Yahudi toplulukları, birçok yerde Siyon Âşıkları (Hoveve Zion) dernekleri kurmuşlardır. Bir yıl gibi kısa bir süre içinde, Rusya ve Doğu Avrupa'da kurulan Siyon Âşıkları derneklerinin sayısı on ikiye yükselmiş ve daha sonra da hızla artmıştır. Pinsker, 6 Kasım 1884'te Katoviç'de bir kongre düzenlemiş ve bu kongrede Filistin'deki kolonizatör Yahudilere yardım eli uzatılmasının yöntemleri tartışılmıştır.⁹²

Yehudah Alkalai, Zwi Hirsch Kalischer, Moses Hess bu yöndeki çalışmalarla dikkat çeken hahamlardır. Alkalai'nin 1848'de yayınlanan "Yahuda'nın Teklifi", Kalischer'in 1862'de yayınlanan "Sion'a Bakış" ve Hess'in de yine 1862'de yayınlanan "Roma ve Kudüs" isimli eserlerinde Sırp, Macar ve İtalyan örneklerinden hareketle fiili çalışmayı ön plana çıkarıp hedef olarak Yahudilerin Filistin'de devlet kurmalarını istemişlerdir.⁹³

Filistin'de bir *Yahudi Devleti* kurulması fikrini hayata geçirmeye çalışan ilk kişi ise Haham Kalische' dir. Kalischer, Musevilerin kutsal topraklarda bir bayrak altında toplanabilmeleri için, Avrupa'nın Musevi topluluklarının liderlerinin birleşmesi, bir dernek kurmaları ve bu derneğin de Musevi egemenliğinin Filistin'de yeniden tesis edilebilmesi için çalışması gerektiğine inanmıştır. Kalischer, 1836 gibi erken bir tarihte Rothschildler'e zamanın Filistin ve Mısır valisi olan Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dan Kudüs'ün satın alınması için bir girişimde bulunmalarını rica etmiştir. Bir süre sonra Moses Montefiore ile de görüşerek yine aynı istekte bulunmuştur. Dindaşlarına yardım amacı ile kurmuş olduğu "Evrensel İsrailoğulları Birliği" (Alliance Israelite Universelle) bu Musevi aydınının fikirlerini değerlendirerek 1870'de Yafa'da "İsrail'in Umudu" (Mikveh Israel) adlı bir tarım okulu ve yerleşim merkezi kurmayı kabul etmiştir.⁹⁴

92 Ali Arslan, A.g.c, s. 29-39

93 Bostancı, A.g.c, s. 91

94 Mim Kemal Öke;A.g.c., s. 25

Filistin'de Yahudi Devleti kurulması fikrine sahip bir başka kişi de, Yahudi asıllı İngiltere Başbakanı Benjamin D'İsraeli'di. Başbakan D'İsraeli, 1851 yılında arkadaşı Lord Stanley'le Lord Corrington'un High Wycombe'daki parkında gezmeye çıktığı bir sırada Lord Stanley'e Filistin'in sınırsız doğal nimetlerinin bulunduğunu, bütün ihtiyacının ise çalışacak çiftçiler ve onların korunması olduğunu belirtmiştir. Toprağın Osmanlı Devleti'nden satın alınabileceğini, paranın Rothschildler'den ve ileri gelen İbrani kapitalistlerinden geleceğini, Osmanlı Devleti'nin iflasın eşiğinde olduğundan gelir sağlamak için her şeye razı olacağını, yapılacak şeyin toprak üzerindeki haklara sahip kolonilerin kurulması ve güvenliğin teminat altına alınması olduğunu, vatandaşlık konusunun bunların gerçekleşmesine kadar bekleyebileceğini söylemiştir. Bu konuların sık sık Yahudi halkının gündemine geldiğini ve bunları gerçekleştirecek yeni Mesih'in ulusunun gerçek kurtarıcısı olacağını da sözlerine eklemiştir. Ancak İngiltere Başbakanı Benjamin D'İsraeli fikirlerinin uygulamaya konulması için hemen bir girişimde bulunmamıştır.⁹⁵

Osmanlı Devleti'nin 1870'lerin sonunda yaşadığı ekonomik ve siyasi krizler Avrupa'da mukim bir kısım Yahudilerde ve Filistin'le ilgilenen diğer bazı çevrelerde ciddi krediler sağlandığı takdirde Osmanlı Devleti'nin Filistin'i Yahudi göçüne açacağı kanaatini kuvvetlendirmiştir. Hatta İngiltere'de 1878'de konu gazete ve dergilerde de tartışılmaya başlanmıştır. Bölgeyi yakından tanıyan iş adamlarından Edward Cezal "Şark Meselesi" adıyla 1878'de yayımladığı makalesinde ülkesinin menfaatlerini de dikkate alarak İngiltere'nin hâmililiğinde bir Yahudi devletinin kurulması fikrini ortaya atmıştır. Filistin araştırma fonunun tanınmış etkin isimlerinden Charles Warren, Osmanlı Devleti'nin yaşamakta olduğu maddi sıkıntıları fırsat bilerek Filistin'deki kutsal toprakların East India Company (Doğu Hindistan Şirketi) benzeri bir şirket kurularak ona devredilmesi, buna mukabil şirketin de Osmanlı Devleti'ne Filistin'den elde ettiği gelirlere denk bir meblağ ödemesi ve Avrupalı alacaklılara da ödenmesi gereken faizin bir kısmını üstlenmesi teklifinde bulunmuştur. Aynı dönemde Macaristan Parlamentosu'nda

95 Bostancı, A.g.c, s. 92

da konu tartışılmış ve bir milletvekili Filistin'in Yahudi göçüne açılarak ya Osmanlı Devleti'ne bağlı müstakil bir vilayet ya da bağımsız bir Yahudi Devleti'ne dönüştürülmesi fikrini dile getirmiştir. Benzer fikir- lere sahip olanlar Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya ağır bir şekilde yenil- mesinin işlerini kolaylaştıracağını ümit etmişler ve Berlin Kongresinde Filistin'e Yahudi göçüne imkân tanınması yolunda karar alınması için girişimlerde bulunmuşlardır. Ancak dönemde başta Almanya olmak üzere bazı devletler konuya resmen müdahil olmak istemediklerinden bu fikir konferansın gündemine alınmamıştır.⁹⁶

Dünyanın farklı yerlerinde bu tür fikirler dile getirilmekteydi. Bu durum zamanla ciddi bir hâl almıştı ve talep hâlinde değişik şekillerde Osmanlı Devleti'ne talep olarak iletmeye başlanmıştı.

Yahudilerin Filistin'e yerleşmeleri konusundaki ilk girişim, Lauren- ce Oliphant tarafından 1879'da Osmanlı Devleti'ne sunulan bir teklifle gerçekleşmişti. Oliphant'ın teklifleri şunlardı:

“Anadolu ve Rumeli Yahudileri için Filistin’de bir hicret merkezi, bir sı- ğınma yeri olacaktı. Filistin’de büyük verimli araziler ziraata tahsis edilecek ve ziraat alanları genişletilecekti. Oralarda sakin bedevi aşiretleri medeni- leştirilecek ve güvenlik sağlanacaktı. Hristiyan milletler tarafından tedarik olunan malzemeler ve modern ziraat usulleriyle Filistin’e dönmek isteyenler Yahudiler tarafından mahalli sanayii canlandırılacaktı. Muhacirlerin yerleş- tirileceği arazinin bedelleri olmak üzere hemen verilecek paralardan başka muhacir cemiyetinin idaresi için kurulacak olan kumpanyanın devamlı su- rette takviyesi için bazı eyaletlerin vergilerinden istifade edilecekti. Yabancı sermayeler vasıtasıyla padişahın arzusu ve Avrupa devletlerinin muvafakatı tecrübe edilip, bu tecrübe sabit olduktan sonra diğer eyaletlerde dahi bu gibi ıslahatın yapılması mümkün olacaktı.

Filistin'in bir kısmına Musevi muhacirler iskân edilerek oranın imarına bir kumpanya kurulması için imtiyaz sahibine gerekli yetkiyi verecekti. Bu kumpanya Filistin’de “İskân-ı Muhacirin Osmanlı Kumpanyası” adıyla anı- lacaktı. Kumpanya padişahın himayesinde ve hükümetin nezaretinde olacak, hükümet bu imtiyazın esas şartlarıyla kanun ve nizamlarının hükümlerinin

96 Ş.Tufan Buzpınar; “2. Abdülhamid Döneminde Filistin’e Yahudi Göçü Meselesi (1878- 1908)” *Türkler*, C.XIII s. 78-85

uygulanmasma dikkat etmek üzere bir müdür ile bir müdür yardımcısı tayin edecekti. Hükiimet Belka Mutasarrıflığı'na bir zarar gelmemesi için orasını doğrudan doğruya Suriye Vilayeti'ne bağlı ayrı bir mutasarrıflık yapacaktı.

Kumpanyanın merkezi İstanbul'da olacak, münasip göreceği bir veya birkaç hükiimet merkezinde şubeler açmaya salahiyyetli olacaktı. Hükiimet adı geçen kumpanyaya verdiği imtiyazı kolaylaştırmak için Erum ile Harbi'l-hac arasında olan kısmını ileride tayin olunacak ve şartnamede yazılı şartlar gereğince muayyen taksitler hâlinde ödeyecek bir meblağa karşılık kumpanyaya satmayı taahhiit edecekti. Salt şehriyle ona mühlak arazi kumpanyaya verilecek araziye dâhil değildi. Hükiimetin Belka Sancağı'nda kumpanyaya satacağı arazi dört milyon üç yüz altı bin dönüm olacak, kumpanya imtiyaz fermanının tarihinden itibaren üç sene zarfında Hayfa'dan Tabarya'ya oradan da Erum Vadisi'nden geçerek Lue Gölü'ne kadar bir demiryolu yapımına başlayacaktı. Hükiimetle miriye ait boş ve ziraat yapılmayan arazinin tamamını demiryolunun geçeceği yollar üzerindeki köyleri arazisi ne fiyata satılmışsa o fiyata kumpanyaya satacak bir de bu yolun her iki tarafında miriye ait araziden meccânen birer kilometre arazi terk edilecekti.

Hükiimet Filistin'in hiç bir yerinde evvelce muhacir iskânı kumpanyasına teklif etmeksizin başka kumpanyaya arazi terk etmeyecek, bayındırlık işleri havale etmeyecek ve yeni sancakta artırmaya konulacak emlak hakkında kumpanyaya öncelik tanımayı taahhiit edecekti. Hükiimet bu kumpanyaya adı geçen sancakta Ziraat Sandığı kırması için izin verecekti. Hicret merkezi neresi ise Ziraat Sandığı şirketinin merkezi de orada olacak fakat Filistin'in her yerinde şubeler açabilecekti. Bu sandığın müdür, muhasebeci ve mal müdürleri; muhacirler tarafından seçilecek, seçilenleri hükiimet onaylayacaktı. Belka Sancağı merkezinde kumpanyanın bir vekili olacak bu vekil mutasarrıf ile muhabere edecekti. Muhacirler hangi milletten olursa olsun Osmanlı tebaası sayılacak yürürlükteki kanunlar ve anlaşmalarla tayin olunmuş mahkemeye tabi olacaklardı ve davalar temyiz edilmeyecekti.

Kumpanya satın alacağı arazileri devamlı olarak tasarruf hakkına sahip olacak. Kumpanya satın alacağı araziye istediği gibi meşru senetler ile satabilecek veya mübâdele edebilecekti. Senetlerin kayıt ve mübadelesine mahsus kalem Livâ merkezinde olacaktı. Kumpanya, kabul olacak muhacirlerin durumlarını teftişe kendi nizamlarına aykırı hareket edenlerin teminatını

ödeyerek oradan uzaklaştırılabilecekti. Arazi, kumpanyaya teslim ve fark edildikten sonra orada kalacak halka kumpanyanın hükiim ve nüfusunu kabul etmiş gözüyle bakılacak adı geçen halk muhacirlere verilen imtiyazlara ve verilen görevlere ve taahhiütlere iştirak edecekti. Hükiimet kumpanyaya sattığı araziden ne miktar vergi almakta ise Kumpanya on iki sene müddetle kendisine o gelir nispetinde de bir para ödemeyi taahhiit edecekti.

Hükiimet, Muhacir Cemiyetine ait arazilerin defterini hazırlayacak bu arazi üzerine aşar bedelini geçmemek üzere bir emlak vergisi tayin edecekti. Muhacirler iki sene için askerlik hizmetinden muaf olacaklardı. Kumpanya Muhacir Cemiyetinin iskân edeceği arazi üzerine her türlü islahat ve imârın lüzum ve ehemmiyetini hükiimet tarafından görevlendirilmiş mühendis ile birlikte kararlaştıracaktı. Her sene yapılan işler hakkında kumpanyanın müdür ve müdür yardımcıları tarafından hazırlanmış defterler hükiimete sunulacaktı. Padişah, ileride lüzum eden şartları dikkate almayı taahhiit edecekti. Muhacir Cemiyeti'nin düzen ve asayışı temin için muhacirler içinden seçilmiş piyade süvâri bir kuvvet kırılabileceklerdi. Kumpanyanın devlet memurları ile yapılacak muhaberatını, Fransız ve İngiliz dillerini bilen kişiler yapacaktı. Kumpanya imtiyaz fermanı verilip tasdik edildiği tarihten itibaren bir sene zarfında kurulacak ve Filistin'de işlemeye başlayacaktı. Hükiimet ile kumpanya arasında ihtilaf olursa, iki taraftan meydana gelen bir komisyon meseleyi görüşecek ve karara bağlayacaktı.”

Belka Sancağı'nda Musevi muhacirlerin iskânıyla ilgili olarak Mös-yö Olbefend tarafından verilen dilekçe Meclis-i Vükelâ'da görüşülmüştür. Avrupa'da bulunan Musevi muhacirlere ait bir kumpanya oluşturularak Filistin'de bin dönümlük bir arazinin bu kumpanyaya satılması ve idaresinin kendileri tarafından yapılması konularında imtiyaz talebinin birçok mahzurları ve zorlukları olduğundan kabul edilemeyeceği beyanıyla cevap verilmiştir.”⁹⁷

Başlangıçta İngiliz çıkarlarına hizmet amacıyla, sonradan da Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde zor durumda kalan Yahudileri kurtarmak için Filistin'e Yahudi yerleştirmeyi düşünen Oliphant'ın girişimi, Osmanlı devlet adamlarının dikkatini bu bölgede Yahudiler lehine

değişecek nüfus dengesine çekmiş ve bunun bölgedeki yönetimi menfi yönde etkileyeceği kanaatini doğurmuştur. Çünkü nüfusun büyük çoğunluğunu Müslümanların oluşturmalarına rağmen buradaki dinî cemaatler arasında hassas bir denge mevcuttur. Ayrıca XIX. yüzyılın başından itibaren giderek artan misyonerlik faaliyetleri sonucunda bölgede Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya'nın yönetiminde kiliseler, dinî okullar ve dernekler kurulmuştur. Cemaatler arası dengenin bozulmasının Osmanlı Devleti yönetimini ve Kudüs'ün konumunu olumsuz yönde etkileyeceğinin farkında olan II. Abdülhamid, Filistin'e Yahudi yerleşimine karşı kesin bir tavır sergilemiştir. Bu çerçevede Oliphant'a verilen cevapta, dışarıdan gelen Yahudilerin asla Filistin'e yerleştirilmeyecekleri, ancak isterlerse Mezopotamya, Anadolu ve Rumeli bölgelerine yerleştirilebileceği bildirilmiştir.⁹⁸

Gazeteci Mösyö Newlinski de Filistin'de Museviler için bir yer tahsisine çalışan en mühim kişilerden biriydi. Padişaha yaptığı bir müracaatta şunları ifade etmekteydi:

“Museviler namına olarak makam-ı padişahiye defalarca bazı teklifler arz ettim. İzzet Bey'in maruzatımı zat-ı şahaneye ulaştırıp ulaştırmadığını bilemiyorum. Fakat dünyadaki siyasi gelişmeler arz ettiğim tekliflerin kabulüne daha müsaittir: Osmanlı Devleti'nin maliyesi büyük sermayedarların yardımı olmadan ıslah olamaz. Bu sermayedarlar da Osmanlı'nın idaresinde olarak Filistin topraklarında bir yer tahsisinden başka bir şey istemiyorlar. Sultan Selim Han hazretleri vaktiyle Batı memleketlerindeki Musevilerin Osmanlı Devleti'ne gelmelerine müsaade etmişti. Padişahımız eğer bu defa Musevilerin şu dileğini kabul ederler hiçbir zarar görmezler. Çünkü Yahudiler politika ile asla iştiğal etmezler. Diğer taraftan Osmanlı Hükümeti talep olunan müsaadeyi vermediği takdirde Yahudiler maksatlarına başka vasıta başka yol ile nâil olacaklardır: Yahudilerin akıllı servet sahibi olduklarını, dıruma göre medyada da iş görebileceklerini düşününce zaten Anadolu'da mülkleri bulunan İngilizler bunları Yahudilere teklif ediyorlarsa da Museviler bu hususta doğrudan doğruya padişahımızın himmetlerini tercih ediyorlar. Şurasını nazar-ı dikkate almalıdır ki Osmanlı Devleti Yahudilerin tekliflerini kabul ettikleri takdirdi dünyadaki büyük sermayedarların para yardımlarını

98 Bostancı, A.g.c, s. 92-93

hem de Avrupa'nın Musevi elinde bulunan en büyük gazetelerinin manevi yardımını elde etmiş olacaklar. Bu husus da bu zamanda görmezlikten gelinecek bir mesele değildir." diyerek padişahın himmetini bekliyordu. Viyana, 4 Nisan 1881, Newlinski⁹⁹

بدرز و افسردگی

بائن کتابت دارہی

موسیٰ نو لکیده وارد اولیٰ ایام ربیع الثانی

Gazeteci Mösyö Newlinski'nin Filistin'de Musevilere
bir yer tahsisı için padişaha yaptığı müracaat

بلد سرکاری مجلہ
بائن کتابت دارہی

نبار علیہ نیز تدار ایویم : دولت علیہ کدی قوتندہ بقہ بایشی کوهه نرف و کو و غلدر . اور دیا دولتند مملکت عثمانیه بای تقسیم بایلو
بر فصول هفت اتفاقه ای صله ابرار و صلوات . مسعودی بود اصبهله آینه سولای . او بود دولت عثمانیه ارشده خار حده بمدار
و معادته بکمالید . بویم باقیه در بینه اولمن ایستد بید . حکومت سیه دولت بقای اسبابی داخله ارا میده . ذات شوکت
عقد باریکه ابراطره فرانسه فی ملک اتحاد بجلیدر . امده یا ۱۸۶۸ در حق ۱۸۶۶ در نایه سیدی نه اطلدی ؟ اگر ذات
جانه نیه تابعیت بینه اقوام علی شش خود اتمه موضه هلدس دولت کیده حیات درم جلد . عکس تقدیر یعنی اراده جندون
دوام حالک دولت علی یقیه طایفه محمد ابراهیم جلد .

[illegible]

4. Herzl ve Siyonizm Faaliyetleri

XIX. Yüzyıl boyunca gelişen ve Herzl’le zirveye çıkan Siyonizm düşüncesi, Yahudilerin Filistin’e yerleşerek bağımsız bir devlet kurmalarını ve Yahudilerin bütün kurumları ile canlandırılmasını ifade ediyordu. Herzl öncesinde, Alkalay, Hess ve Kalischer gibi Siyonist öncüler vardı. İbranicenin yeniden canlandırılıp yaşayan bir dil hâline getirilmesi ve kutsal topraklara yerleşmesi fikrini savunan Baruh Mitrani de bu ekole dâhildi. Herzl, Yahudi devleti kurulana kadar iki teşkilatın kurulmasını teklif ediyordu. Birincisi “Yahudi Cemiyeti” adında siyasi bir örgüt olacak, Avrupa devletleri ile temasa geçecek, diplomatik mücadele edecek ve Yahudiler adına bir hükümet gibi hareket edecekti. İkinci teşkilat ise, Yahudilerin Filistin’e göçünü ve orada yerleşmesini sağlayacak bir ticari şirket olacaktı.¹⁰⁰

Filistin’de Yahudi devleti tesis edebilmek için Ortadoğu ve dünya politikasında yeni düzenlemeler gerekeceğine inanan Herzl, uluslararası ilişkilerde en mühim ögenin güç olduğunu düşünmüştür. Avrupa devletleri ve Osmanlı Devleti ile olan diplomatik pazarlıklarına başlamadan önce, Siyonizm siyasetini yürütebilmek için kendisine maddî ve manevî desteği sağlayacak sağlam bir alt yapıya ihtiyaç duymuştur. Yahudi cemaatinin liderlerinden ve zengin Musevilerden oluşmuş bir kadro kurmayı düşünmüştür. İlk olarak Baron de Hirsch ile görüşen Herzl, istediğini alamayınca Baron Edmond de Rothschild’e başvurmuştur. Ancak 18 Temmuz 1896 tarihinde yapılan görüşme de neticesiz kalmıştır. Zengin Yahudilerle görüşmelerini sürdüren Herzl, Filistin’in Yahudi göçüne açılması ve buranın muhtar bir Yahudi yönetimine sahip olmasına karşılık, Osmanlı Devleti’nin Avrupa devletlerine olan borçlarının ödenmesi ve Avrupa basınında Osmanlı padişahı lehine propaganda

100 Ali Arslan, A.g.c, 50-51.

yapma tekliflerini, II. Abdülhamid'e sunmak ve nabız yoklamak üzere Haziran 1896'da İstanbul'a gelmiştir. Ancak kendisi padişah ile görüşmemiş, tekliflerini Newlinski ile iletmiştir. II. Abdülhamid-Newlinski görüşmesi sırasında II. Abdülhamid, Herzl'in tekliflerini şu sözlerle reddetmiştir:

“Eğer Bay Herzl senin, benim arkadaşım olduğun gibi arkadaşım ise, ona söyle, bu meselede ikinci bir adım atmasın. Ben bir karış dahi olsa toprak satmam, zira bu vatan bana değil, milletime aittir. Milletim bu vatana kanlarıyla mahsuldar kılınmışlardır. O bizden ayrılıp uzaklaşmadan tekrar kanlarımızla örteriz. Benim Suriye ve Filistin alaylarımın efradı birer birer Plevne'de şehit düşmüşlerdir. Bir tanesi dahi geri dönmemek üzere hepsi muharebe meydanında kalmışlardır. Türk imparatorluğu bana ait değildir, Türk milletinin dir. Ben onun hiçbir parçasını vermem. Bırakalım, Museviler milyonlarını saklasınlar, benim imparatorluğum parçalandığı zaman onlar, Filistin'i hiç karşılıksız ele geçirebilirler. Fakat yalnız bizim cesetlerimiz taksim edilebilir. Ben canlı bir vücuttan parça koparılmasına müsaade edemem.”¹⁰¹

Bu cevap üzerine hayal kırıklığına uğrayan Herzl, Viyana'ya geri dönmüştür. Hem Osmanlı Devleti hem de Yahudi zenginler ile olan temaslarında bir başarı sağlayamayan Herzl, halkı yanına almayı ve halk kitlelerini, zengin Yahudileri Siyonizm'e ikna edebilmek için bir baskı aracı olarak kullanmayı düşünmüştür.

Çağdaş görünümlü ve seküler fikirlere sahip ama anti-semitizmin soğuk yüzüyle tanışmış olan Theodor Herzl'in, bir Alman gazetesinin Paris muhabirliğini yaptığı yıllarda şahit olduğu Yahudi aleyhtarlığı, onu bir Yahudi devleti kurulması yönünde büyük bir çaba içine itmiştir.

Bu çabalar sayesinde 1.Dünya Siyonist Kongresi'ni düzenlemeyi başarmıştır. 29-31 Ağustos 1897 tarihler arasında İsviçre'nin Basel kentinde farklı görüş ve kesimlere mensup 200'ü aşkın delegenin katılımıyla düzenlenen bu kongre dindar, reformcu ve asimilasyon yanlısı üç farklı eğilimi bir çatı altında toplamıştır. Alınan kararlar şunlardır:

1- Siyonist kongresinde kabul edilen Siyonist teşkilatının programı özetle: maksat ve gayeye ulaşmak için Filistin'e çiftlikler kurmak ve bu çiftliklere, sanatkarlar, sanayiciler yerleştirmek,

101 Öke, A.g.c, s. 41-43

2-Bütün Yahudilerin memleketin kanunlarına göre uygun yerlere yerleşmelerini sağlamak ve onları teşkilatlandırmak,

3-Yahudi benliğini ve şuurunu kuvvetlendirmek,

4-Bunları yaparken hükümetin muvafakatini ve rızasını alarak neticeye gitmeye çalışmak.¹⁰²

Kongrede “Dünya Siyonist Teşkilatı” kurulmuş ve başkanlığa Theodor Herzl getirilmiştir.

Birinci toplantının verdiği şevkle Theodor Herzl, 1898 yılında Siyonist Cemiyeti’nin ikinci kongresini toplamayı da başarmıştır. Altı yüzü aşkın kişiyle Ağustosun 28. günü Bale şehrinde toplanan kongrede, cemiyetin kurucularından Theodor Herzl, irad ettiği nutukta bazı hahamların Siyonist hareketi aleyhindeki itirazlarını çirkin görüp buna çare aranılması lüzumunu beyan eyledikten sonra özetle şunları söylemiştir:

Tevrat-ı şerife inanan kavim ve milletler Yahudiliğin hukukunu tasdike mecburdurlar. Uzak olmayan bir vakte kadar Filistin toprakları Asya’ya giden bir medeniyet ve ticaret hâlini kesb edecektir. Asya kıtası önümüzdeki on sene için diplomasi programını teşkil ediyor. Bildiğiniz gibi her devlet diğer devletlerin bütün teşebbüslerini büyük bir titizlikle takip etmektedir. Hükümdarlardan biri kutsal toprakları ziyarete çıksa bütün memleketlerin ahalisi bu olaya büyük bir önem verir. Osmanlı Devleti yıkılmamazlığını son savaşta isbat etmiştir. Barışçı ve müteşebbis bir kavmin iltihakı Osmanlı Devleti’nin kuvvet ve servetini artırmasına katkı sağlayacaktır. Yahudi kavminin Osmanlı Devleti’ne katılmasıyla, devletin kuvvet ve servetini arttıracaktır. Çalışma şekilleri ve samimi sevgileri Osmanlı Devleti tarafından bilinmektedir. Kaçak olarak Filistin’e göç etme niyetinde olmadıklarını ve Osmanlı Devleti’ne karşı –sen ver ben de vereyim– kaidesinin uygulanacağını söylemiştir. Daha sonra Musevi Theodor Herzl in ortaya koyduğu program kabul edilmiştir.

Kongre ikinci reisi ise “Musevi âlemi Barkoça Muharebesi’nden sonra birinci defa olarak ittifak eylemiştir. Fakat yalnız ismen Musevi olup hakikaten

102 Ömer Turan, Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu, Yeni Şafak Yay., s. 147-150

Yahudi kavminden sayılamayanlar bize düşmanlık besliyorlar. Bazı hahamlar dua kitaplarında siyon memleketinin talebiyle ilgili kısımları geçmişlerdir. Bu hâl ecdadımızı Mısır esaretinden kurtarmış olan Hazreti Musa zamanında dahi vukua gelmiştir. Bize itiraz edenler Esderas ve Nahamiya zamanlarında olduğu gibi şimdi de azınlığı oluşturuyorlar. Muhalliflerimizin mahv olacağı şüphesizdir. Musevilikte bir Siyonist fırkası vücudundan bahsetmek abestir. Zira Siyonizm Musevilik demektir. Beni İsrail kavmi bizim tarafımızdadır. Bize itiraz edenler ise beni İsrail kavminin tembel ve faydasız insanlarıdır.”¹⁰³ Demiştir.

Bu ikinci kongreden de memnun ayrılan Theodor Herzl, bu faaliyetlerine daha bir hız vererek çalışmıştır. Bu gayeye matuf olarak 30 Nisan 1899 tarihinde Sultan Abdülhamid’e bir mektup göndermiştir. Hariciye müsteşarı Artin Paşa vasıtasıyla gönderdiği mektup şöyledir:

“Merhum Mösyö Donoliski’nin hatırasını yâd ederek size müracaat etmekliğime müsaade etmenizi rica ederim. Mösyö Donoliski Osmanlı Devleti’ne ve Padişah hazretlerine bağlı bir insandı. Bir müddetten beri vekâlet eylediğim Siyonizm’e ancak yüksek bağlılığımdan kaynaklanan hislerle çalışmakta idi.

Siyonizm, muhtelif memleketlerde baskılara maruz kalan çaresiz kardeşlerimize daimi emin ve meşru bir sığınak vücuda getirmek maksadına hizmet eder. İzin verirsiniz adı geçen sığınagın Filistin’de vücuda gelmesini arz ediyoruz. Musevi muhacirleri, bu zamana kadar Musevi tebaasından kulluğa aykırı hiçbir davranış görmeyen padişahın sadık bendelerinden olacaktır ve memlekette teşkil edilecek yeni müesseseler aracılığı ile vergiler verecekler, kendi refahları ile birlikte bütün Osmanlı vilayetlerinde servet kaynaklarını arttıracaklardır.

Bize gelince ileride kararlaştırılacak şartlar dâhilinde, Osmanlı Hükiümetine yüzlerce milyon franklık borç vereceğiz. Bu hizmet ve fedakârlık için talep ettiğimiz şey zıluim görmüş olan çaresiz kardeşlerimizin daimi olarak güvenliğe kavuşmalarıdır.

Barış içinde meşru yollarla çalışmalarına imkân verilmesidir. Bu fikirler ve Osmanlı saltanatına bağlılığımız Ball şehrinde toplanan kongrede tartışılmış ve kabul edilmiştir.

Taleplerimiz kabul edildiği takdirde hükümetinize yapacağımız mali yardım yalnızca vergiler, harçlar ve borçlarla sınırlı kalmayacaktır. Yardımlarımızla Devlet-i Aliyye'nin mali durumu tamamen düzelecektir.

Duyun-i Umumiye idaresini def edip memleketinizin servet kaynaklarından yeniden istifade etmeye başlamalısınız. Bunu başarmak için karşılıklı emniyet, sükût, güven içinde cesaretle ve gizlilikle çalışmak gerekmektedir. Zira düşmanlarımız Osmanlı Devleti'nin maddi bağımsızlığını ve itibarını kazanmasına razı olmayacaklardır.

Bu âna kadar Osmanlı Devleti'ne mali yardımda bulunanlar sizden fahiş faizler alarak sizi yabancı müdahalesi altına sokmuşlar, memleketinizi öncekinden daha fakir ve muhtaç hâle koyduktan sonra ülkeyi terk etmişlerdir. Bizimle durum tamamen aksinedir.

Maddi yardımlarımızı uygun şartlarda alacaksınız. Yabancı gözetim ve denetimden kurtulmanızı teklif ediyoruz. Biz sizi ne terk edeceğiz ne de sizden uzaklaşacağız. İstikbalimizi istikbalinize bağlamak istiyoruz.

Bahsedilen mali teşebbüsleri icra etmek üzere Londra'da Müste'merat-ı Osmaniye bankası kurulmuştur. Bu bankalar aracılık edeceklerdir. İleride kurulacak büyük şirketler için de gerekli tedbirler alınmıştır.

Anlaşma imkânının bulunmadığı ya da sayılan şartların başka bir memlekette icrası gerekip gerekmeyeceği ortaya çıkmadan daha ileriye gitmeyeceğiz.

Teklifimizin iyi karşılanması durumunda bizzat gelmek için

Theodor Herzl, 30 Nisan 1899, Viyana.”¹⁰⁴

Herzl, Paris hariç bütün Avrupa başkentlerine propagandaya çıkmıştır. Filistin'de Latin hakların koruyucusu Fransa ile bağlantı kurmak istememiştir. Abdülhamid Han da buna karşı tedbir almıştır. 1898 Ağustos'unda Kudüs mutasarrıfı aracılığıyla, yabancı devletlerin Filistin temsilcilerine bir bildiri dağıtmış, bundan böyle Filistin'in milliyet ayrımı gözetmeksizin bütün Musevilere kapalı olduğunu tebliğ etmiştir. Ayrıca aynı yıl içerisinde Amerika'da çok etkin olan Amerikalı Müslümanların lideri Muhammed Webb aracılığı ile Amerikan Yahudilerinin lideri Richard Gottheil'e ulaşmayı başarmış, ona “Filistin'e Yahudi

104 BOA. Y. MTV, 285/162

İskânı” emelinden vazgeçme çağrısı yapmıştır. Osmanlı Devleti özellikle Amerika ve Rusya’daki dindar ve reformcu Yahudi gruplarla temas kurmuş, onlara, Filistin’de bağımsız bir devlet kurulursa vatandaşı oldukları ve müreffeh yaşadıkları ülkelerde her şeylerine el konulacağını ve kendilerinin hiçbir maddî imkânı olmayan Filistin’e sürüleceklerini anlatmıştır. Özellikle Amerika’da Siyonist Federasyonu’nun üye kaybetmesi bu girişimlerin etkili olduğunu göstermektedir.¹⁰⁵

Osmanlı Devleti’nin Filistin konusundaki tavrının netliğine rağmen Herzl, davasından vazgeçmemiş ve II. Abdülhamid’i ikna edebilmek için çeşitli alternatifler aramıştır. Herzl, Filistin konusunda doğrudan doğruya Abdülhamid’e başvurmadan önce, bu sırada Osmanlı Devleti ile yakın münasebetlere ağırlık vermiş olan ve “Doğuya Açılma” (Drang nach Osten) politikasını takip eden, Alman İmparatoru II. Wilhelm’den yararlanmak istemiştir. İmparatorun Osmanlı Devleti’ni ziyareti sırasında, 1898 Ekim’inde, İstanbul’da bir yolunu bulup, II. Wilhelm ile konuşmayı başarmıştır. II. Wilhelm kendisine, Yahudilerin Filistin’e yerleşme meselesini II. Abdülhamid ile görüşeceğini söylemiştir. Herzl, Alman İmparatorunun Suriye ve Filistin ziyareti sırasında da kendisiyle tekrar karşılaşmış, fakat imparatorun hiç ses çıkmamıştır. Çünkü İstanbul’da Herzl’in görüşlerini makul bulan II. Wilhelm, II. Abdülhamid ile görüşmelerinde konuyu açmış, ancak Alman İmparatoru’nun aracılığının da işe yaramaması üzerine Herzl, yeni siyasî çözüm arayışlarına başlamıştır.¹⁰⁶

Osmanlı Devleti’ne yapılacak maddî destek sayesinde Filistin’e yerleşebileceği konusunda Yahudilerin ısrarlı davranışları üzerine, Osmanlı Devleti Washington Sefiri Ali Ferruh Bey, devletin bu konudaki düşüncesini 24 Nisan 1899’da mahallî bir gazeteye verdiği demeçte şu sözlerle açıklamıştır: “*Hükümetimiz, Arap memleketlerinin hiçbir bölümünü satmak niyetinde değildir. Ceplerimizi milyonlarca altınla doldursalar bu azmimizden ricat etmeyiz.*” Ayrıca Ali Ferruh Bey, Filistin’in satın alınması meselesinin malî değil siyasî bir mesele olduğunu da belirtmiştir.¹⁰⁷

105 Ökc, A.g.c, s. 70-77

106 Bostancı, s. 108

107 Bostancı, A.g.y

Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Kudüs ziyareti, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, kayıtlı no: 90652-20:

Osmanlı Devleti'nin, Filistin'e Yahudi yerleşimi konusundaki tavrının netliğine rağmen Herzl, II. Abdülhamid ile doğrudan görüşerek sunacağı teklifler karşılığında onu ikna edebileceğini düşünmüştür. 1899 yılında Newlinski'nin ölümüyle aracısız kalan Herzl, İstanbul'a ilk gelişi sırasında tanıştığı Mabeyn İkinci Kâtibi İzzet Paşa'ya bir mektup yazarak II. Abdülhamid'le doğrudan görüşme isteğini bildirmiş fakat bir netice alamamıştır. Bunun üzerine Yahudi asıllı Macar Türkolog Arminius Vambery ile irtibata geçmiş ve beş bin altın karşılığında arabuluculuğu kabul eden Vambery, Herzl'in II. Abdülhamid ile doğrudan görüşmesini sağlamıştır.

19 Mayıs 1901'de Herzl, Yıldız Sarayı selamlığında padişahın huzuruna alınmıştır. Mabeyn teşrifatçısı İbrahim Bey'in tercümanlığı ile II. Abdülhamid'e Batı ülkelerinde ırkdaşlarının uğradığı haksızlıkları ve çektikleri zulümleri anlatan Herzl, Musevi uyruklarına göstermiş olduğu iyilik ve adaletten dolayı padişaha Dünya Yahudiliğinin şükranlarını iletmiş, bunun üzerine II. Abdülhamid de devletin kapısının Musevi göçmenlere açık olduğunu söylemiştir. Ziyaretinin ana gayesine gelince, Herzl, Osmanlı Devleti'nin Mezopotamya'da bulunan petrol yatakları, altın ve gümüş madenleri, verimli toprakları ile ileri düzeyde iktisadî potansiyelinin olduğunu hatırlatmış, fakat bütün bu zenginliklerin Avrupa devletleri tarafından sömürüldüğünü söylemiştir. Berlin-Bağdat demiryolu projesini alan Alman sanayicilerin, Reji idaresini ellerine geçirmiş olan Fransız bankerlerinin Osmanlı'nın çıkarlarını düşünmediklerini, sadece kendi ceplerini doldurduklarını belirtmiştir. Büyük güçlerin Osmanlı Devleti'ni boyunduruk altında tutabilmek için ülkenin ekonomik kalkınmasını engellediklerini, devletin ihtiyacının, İsrailoğullarının bilgi, yetenek ve imkânları olduğu, Filistin'de yerleşmeleri kabul edildiği takdirde, Yahudilerin Osmanlı maliyesini Batı'nın vesayetinden kurtarabileceklerini ve Osmanlı Devleti'ni kalkındıracak iktisadî hamlelerin gerçekleştirilmesini sağlayabileceklerini söylemiştir. Herzl'i dikkatle dinleyen II. Abdülhamid, ondan Osmanlı Devleti'nin borçlarının konsolide edilmesi için bir plan hazırlamasını istemiştir. İstanbul'dan ayrılışından tam bir ay sonra Herzl, II. Abdülhamid'e planını sunmuştur.¹⁰⁸

108 Ökc, A.g.c., 43-47

II. Abdülhamid'in, Herzl'i kabul etmek suretiyle kendisine gösterdiği bu ilginin sebebi, bu sırada Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Makedonya meselesi ile yakından ilgilenmesi ve Herzl'in de bu ülkenin nüfuzlu gazetelerinden Neue Freie Presse'nin muhabiri bulunmasından kaynaklanmıştır. Bundan dolayı da Abdülhamid, bu görüşme sonunda Herzl'e “ Birinci Sınıf Mecidiye Nişanı” ve kıymetli taşlarla süslü bir kravat iğnesi hediye ederek kendisini onurlandırmıştır.¹⁰⁹

Normal yollarla II. Abdülhamid'e isteklerini kabul ettiremeyeceklerini anlayan Yahudiler, kendi emellerinin gerçekleşmesinin önünde sultanı büyük bir engel olarak görmüşlerdir. II. Abdülhamid'i tahttan uzaklaştırmanın yolunu aramaya başlayan Yahudiler bu amaçla, Jön Türk grubu içine sızmışlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde büyük rolü bulunan Emmanuel Carasso'yu kendi taraflarına çekerek kullanmışlardır. Emmanuel Carasso, Siyonist bir heyetle 17 Eylül 1901'de II. Abdülhamid'in huzuruna çıkarak, Rusya'da zulüm gören Yahudilerin Filistin'e yerleştirilmesi ve muhtar idareye sahip olmaları karşılığı olarak 20 milyon teklif etmiştir. Bu tekliflere sinirlenen II. Abdülhamid heyeti kovmuştur.¹¹⁰

Ancak Şubat 1902'de Herzl'i Yıldız'a çağıran Sultan Abdülhamid, Yahudilerin Filistin'in dışında, devletin başka bölgelerinde yerleşip, her türlü madeni işletebileceklerine dair kararı bildirmiştir. Fakat bu teklif, Herzl'i tatmin etmemiştir. Herzl Filistin üzerinde ısrar etmiştir.¹¹¹ Herzl'e yapılan teklif şunlardır:

“Evvela; büyük sayılarda olmamak ve topluca sakin bulunmamak ve yalnız hükümet-i seniyyenin Anadolu'da ve Irak kıtasında belirleyeceği mahallerde parçalı bir şekilde sakin olmak ve Devlet-i Aliyye'nin kanun ve nizamına tâbi ve askerlik hizmeti ile mükellef olarak Osmanlı tâbiyetine girmelerine hükümet tarafından resmî müsaade istihsali şartlarıyla göçe izin verilebilir.

Saniyen; bu iyiliğe karşılık Musevilerin aşağıda yazılı maddelerden dolayı hükümet-i seniyyeye yardım ve hizmet etmek üzere bir Musevi maliye sendikasının teşkili padişah hazretleri tarafından arzu edilmektedir. İşbu sendikanın idare meclisinin yarısı Müslüman tebaadan ve diğer yarısı Osmanlı

109 Bostancı, A.g.c, s. 109-110

110 Bostancı, A.g.c, s.111

111 Turan, A.g.c. s.150-155; Buzpınar, A.g.m.

tebaası Yahudilerden oluşmak üzere Osmanlı ülkesinde bulunan bütün maddenleri işletmek için bir Mahalli Osmanlı Şirketi teşkil eyleyecek saniyen; Devlet-i Aliyye hakkında faydalı ve hafif şartlar ile tevhid-i duyûn muamelesine gerekli kolaylık gösterilecek.

Salisen; faydalı işler için Devlet-i Aliyye'nin muhtaç olacağı meblağı en hafif ve faydalı şartlarla borç verecektir.”

Bu tebligatı tebellüğ eden Doktor Herzl şöyle demiştir:

“İşbu irade-i seniyyeleri kemal-ı ta'zim ile telakki eyledim. Fakat bahsi geçen şartların tarafımdan kabul edilmediğini maatteessüf belirtmeye mecbur oldum. Şu kadar ki; diğer tüm müzakereler için her vakit görüşmeye hazır olduğumu arz ederim.

İmza

Doktor Teodor Herzl”¹¹²

II. Abdülhamid, Herzl'i Siyonistlerin lideri olarak değil, Osmanlı Devleti'nin borçlarının tasfiyesini üzerine alacak Musevi banka ve bankerlerle gerekli teması sağlayacak bir arabulucu kimliğinde huzuruna kabul etmiştir. II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin borçlarının ödenip devletin maliyesini Düyûn-u Umumiye'nin denetiminden kurtarabilmek için Musevilerden yararlanmayı düşünmüştür.

1902 yılında İstanbul'dan ayrıldıktan sonra İngiltere Sömürgeler Bakanı Joesph Chamberlain ile görüşen Herzl, Filistin'e bitişik olması sebebiyle Sina Yarımadası'ndaki el-Ariş'in Yahudi yerleşim yurdu olmasını teklif etmiştir. Chamberlain bu teklifi kabul etmeyerek, Mısır topraklarında başka bir yer teklif etmiş, bunu da Herzl, “Sayın bakan, biz oraya gitmeyiz, zaten daha önce orada bulunduk.” diyerek, İsrailoğullarının Mısır'daki dönemine atıfta bulunmuştur. Yahudilerin el-Ariş'i istediğini duyan gerek Mısır hükümeti gerekse Osmanlı Devleti, buna şiddetle itiraz etmişler ve el-Ariş meselesi de böylece kapanmıştır.¹¹³

İngiltere Hükümeti 1903 yılında Londra'ya davet ettiği Herzl'e, Doğu Afrika'daki sömürgelerinden biri olan Uganda'da Yahudi yurdu kurması teklifinde bulunmuştur. Herzl, bu teklifi kabul etmiş fakat

112 BOA. Y.PRK.TŞF, 6/72

113 Bostancı, A.g.c, s. 112-113

mesele Yahudiler arasında büyük tartışmalar yaşanmasına sebep olmuştur. Zira birçok Yahudi önde geleni, Filistin'den başka bir yere razı olmamaktadır. Bunların başında Chaim Weizmann'ın liderliğini yaptığı ve "Ostjuden" denen Rusya Yahudileri gelmektedir.. Bu grup daha sonra 27 Temmuz 1905'te yapılan Yedinci Siyonist Kongresi'nde de Yahudi yurdu olarak İngiltere'nin teklif ettiği Uganda'yı kesinlikle reddetmiş ve Filistin'den başka toprağın Yahudi yurdu olarak nazarı itibara alınmamasını kararlaştırmıştır. Birinci Siyonist Kongresi ve Dünya Siyonist Teşkilatı'nın kuruluşu Siyonizm hareketinde nasıl ilk ve en mühim adımı teşkil etmiş ise Yedinci Siyonist Kongresi'nde Filistin'den başka bir yerde yerleşilmemesi yönünde alınan karar da Siyonizm hareketinde ikinci önemli adımı oluşturmıştır.

Dünya Yahudilerini teşkilatlandıran, hayatını Yahudilerin Filistin'e yerleşmesi konusuna adayan ve bunun gerçekleşmesi için II. Abdülhamid'i ikna etmeye çalışan Theodor Herzl, Osmanlı Devleti nezdinde gerçekleştirdiği girişimlerden somut bir netice alamadan 3 Temmuz 1904'te ölmüştür. Herzl belki muvaffak olmadan ölmüş, ama onun açtığı çığır Yahudi devleti kurulmasına giden yol olması bakımından büyük önemi haiz olmuştur.¹¹⁴

Herzl'den sonra Siyonist Teşkilatı'nın liderliğine, gençliğinde Siyon Âşıkları hareketinde faaliyet göstermiş ve daha sonra da Herzl ile çalışmaya başlamış olan David Wolffsohn getirilmiştir. Wolffsohn, 25 Ekim 1907'de İstanbul'a gelerek Osmanlı Devleti'ne yeni bir teklifte bulunmuştur. Buna göre;

- Kudüs hariç tutulmak üzere 50.000 Yahudi ailesi Filistin'e yerleştirilecek,
- Bu aileler Osmanlı Devleti'nin tabiiyetini kabul ederek kanunlara uymakla yükümlü olacak,
- Yahudiler askerlik yapacak, fakat vergiden muaf tutulacak.
- Yerleşim için ayrılacak yerleri hükümet tespit edecek ve Siyonist örgüt adına kaydedilip tapulanan topraklar kısa bir süre içinde Yahudi kolonizatörlere dağıtılacak.

114 Bostancı, A.g.e, s. 113-114

- Bu imtiyazlara karşılık olarak Siyonistler, Osmanlı Devleti'ne iki milyon sterlin ödeyecektir.

Osmanlı Devleti bu teklifleri reddetmiş, fakat Yahudilerin İstanbul'da bir banka açmasına izin vermiştir. "İngiliz-Levanten Bankacılık Anonim Şirketi (Anglo-Levantine Banking Company)" adı ile kurulan bu bankanın başına Beyrut'taki İngiliz-Filistin Bankası'nın Müdürü Dr. Victor Jacobson getirilmiştir. Siyonistler bundan sonra bu bankayı Osmanlı Devleti'nin başkentindeki temsilcilikleri, Dr. Victor Jacobson'u ise elçileri olarak görmüşlerdir. David Wolffsohn, Osmanlı Devleti'ne sunduğu teklifle, Filistin bölgesine Yahudi yerleştirmeyi başaramamışsa da daha sonraki diplomatik ilişkileri yürütecek bir bankanın açılmasını sağlamıştır.¹¹⁵

II. Abdülhamid'in bütün titizliğine ve devletin çabasına rağmen Siyonistler, binlerce Yahudi'yi Filistin'e yerleştirmeyi başarmıştır. II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılında Filistin'de yaşayan Musevi nüfusu, göçler sayesinde II. Abdülhamid'in tahta çıktığı 1876 yılına göre üç kat artmış ve 80.000'e çıkmıştır Bu döneme kadar Siyonistler 40.000 dönüm toprak satın almayı ve 33 yerleşim merkezi kurmayı başarmışlardır.¹¹⁶

115 Ökc; A.g.c, s. 48-50

116 Ökc, A.g.c, s. 81

5. İttihat Terakki ve Siyonistler

Yahudilerin Kudüs'e yerleşmek konusunda Sultan II. Abdülhamid'den istedikleri tavizleri alamaması onları II. Meşrutiyet'in ilanına büyük ümitler bağlamalarına sebep olmuştu. Zira başa geçen İttihat ve Terakki iktidarı yeni hürriyet anlayışıyla önceleri olumlu bir yaklaşım içine girmiş ve II. Abdülhamid'in Kudüs'ü ziyaret edeceklerine geçici olarak uyguladığı "kırmızı tezkere" adı verilen izin belgesini kaldırdığı gibi Filistin'de toprak satın almayı da serbest bırakmıştı. Fakat bu durum uzun sürmemiştir. Özellikle 31 Mart Vak'ası'ndan sonra azınlıkların bağımsızlık ve ayrılma yönünde faaliyetlerini arttırmaları, Genç Türkleri kuşkulandırmış ve bu sebeple çeşitli yeni kısıtlamalar yürürlüğe konulmuştur. Genç Türklerin Siyonizm karşısındaki bu tutumunun ilk ve en mühim sebebi, milliyetçilik akımlarının imparatorluğun bütünlüğünü tehdit ettiği bir dönemde yeni bir ayrılıkçı hareketin doğmasına izin vermek istememeleridir. Ancak korktukları bir başka cepheden başlarına gelmiş, bu dönemde bağımsızlık güdüsüyle ve özellikle Suriye ve Lübnan'da etkin gizli cemiyetlerin bünyesinde bir Arap milliyetçiliği gelişmiştir. Bu hareket içinde yer alanlar, Filistin'de Osmanlı hâkimiyetinin Musevî ya da Siyonist hâkimiyetiyle değişmesini kesinlikle istememektedir. Bu arada Siyonistlerin Filistin'de başlattıkları kolonizasyona mani olmak için ellerinden geleni yapmakta ve Filistin'e Musevî göçünü durduramayan Osmanlı yönetimini şiddetli bir şekilde protesto etmektedirler. Bundan dolayı Osmanlılara karşı Arap milliyetçiliği davasını güdenlerin başında Filistinlilerin bulunması bir tesadüf değildir. Bu sıralarda Arap tepkilerini en fazla çeken ve zamanla milliyetçi bir harekete dönüşen gelişmelerden biri de bütün yasaklamalara rağmen YahudiYahudilere toprak satışındaki artışıdır. Daha 1901'de toprak alımı temel maksadıyla kurulan Yahudi Millî Fonu gibi çeşitli Siyonist kuruluşlar Filistin'e para akıtmakta, paranın cazibesine kapılan

*Kudüs'te Salâhiye (Eyyubiye) medresesinin açılışında (Öndekiler sağdan sola)
Von Schellendorf, Enver Paşa ve Cemal Paşa 1916. Kong. Ktp.LC-DIG-ppmsca-13709-00072*

bazı Arap mülk sahipleri de ellerindeki toprakları satmaktadır. Çeşitli iç ve dış gailerle meşgul olan merkezî hükümet ise bu gelişmelere engel olamamıştır.. Neticede Yahudi Siyonist yerleşimine karşı Arap milliyetçiliği harekete geçmiştir.

Arap ve Yahudi milliyetçiliklerinin çatıştığı Filistin'deki karmaşayı arttıran bir diğer önemli unsur da bu stratejik bölge üzerinde farklı çıkarları bulunan Avrupalı güçlerin işin içine girmesidir. Başta İngiltere olmak üzere bazı Batı devletleri Arap milliyetçiliğiyle Siyonizm'in ileride karşı karşıya geleceğini düşünmeksizin bu iki akımı desteklemekten ve Osmanlı Ortadoğu'sunu sömürebilmek için çeşitli etnik grupları dış politika amaçlarına alet etmekten çekinmemişler; bu grupları himayeleri altına alarak imparatorluk içinde kendilerine bağlı unsurlardan nüfuz bölgeleri oluşturmuşlardır. Böylece Osmanlı Devleti dağıldığında bu nüfuz bölgelerine dayanarak imparatorluğun mirasını aralarında paylaşabilecekleri bir ortam hazırlamışlardır.¹¹⁷

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı-Alman ittifakı karşısında yer alan Avrupalı güçler, Siyonistler başta olmak üzere Osmanlı topraklarındaki Türk olmayan unsurları devlet otoritesine karşı kışkırtmaya başlamışlar ve sonunda cephede yenemedikleri Türkleri ayaklanma ve beşinci kol faaliyetleriyle içten çökertmeyi başarmışlardır. Bu arada kendi yanlarına çekmek için gerek Araplara gerekse Yahudilere yaptıkları taahhütler Filistin'in durumunu daha karmaşık bir hâle getirmiştir. İngiltere, Arapları Osmanlılara karşı harekete geçirmek için 1915-1916'da bazı vaadlerde bulunmuştur. Şerif Hüseyin - McMahon arasında yapılan yazışmalarla İtilâf güçlerine sağlanacak desteğe karşılık Arap topraklarının bağımsızlığı vaat edilirken Filistin'in adı açıkça zikredilmeyerek bir bulanıklık meydana getirilmiştir. Buna rağmen o yıllarda bu taahhüdün bir aldatmacadan ibaret olduğunu bilmeyen Şerif Hüseyin İtilâf Devletlerinin işini kolaylaştıracak şekilde Osmanlılara karşı isyan etmiştir. Hâlbuki menfaatleri çatışan İngiltere ve Fransa, savaş sonrası için gizli paylaşım planlarını 1916 Mayıs'ında hazırlamışlardı. Sykes-Picot Antlaşması adıyla bilinen bu plana göre Araplara bağımsız devlet kurmak üzere vaat edilen topraklar belli bir çizgiden sapılarak İngiliz ve Fransız nüfuz alanları şeklinde ikiye ayrılmakta, çıkarların uzlaşmadığı Filistin

117 Karaman, A.g.m, s. 94

toprakları için ise milletlerarası bir idare düşünülmektedir.. Savaş süresince emelleri doğrultusunda planlı çalışmaya devam eden Yahudiler güçlü gördükleri İngiltere'ye destek vermiş, özellikle o dönemde İngiltere'de oturan Yahudi politikacısı ve ilim adamı Chaim Veizmann'ın çabaları İngiltere'yi Yahudilere daha da yakınlaştırmıştır.

İngilizlerin Arapları vaatlerle aldatışının bir başka göstergesi de İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour'un 2 Kasım 1917'de, Filistin'de yurt edinmek isteyen Siyonist Dernekleri Federasyonu adına Lord Rotschild'e yazdığı "Balfour Bildirisi" denilen mektup olmuştur. Bu belgede, İngiltere'nin Filistin'de Yahudi halkı için bir millî yurt kurulmasını olumlu karşıladığını, bunun orada mevcut Yahudi olmayan toplulukların medenî ve dinî haklarına bir zarar getirmeyeceğine inandığını ve bu hedefin tahakkukunu kolaylaştırmak için elinden gelen gayreti göstereceğini belirtmektedir. İngiltere'nin henüz tasarruf yetkisine sahip olmadığı bir bölgede Yahudilere yurt vermeyi vaat ettiği o günlerde Filistin nüfusunun % 90'ı Arap'tır ve toprakların da ancak % 2'si Yahudi mülkünde bulunmaktadır. Bu çarpıklığa rağmen İngiltere Araplara bu vaadin bir Yahudi devleti kurmak anlamına gelmediği, bağımsız bir tek Arap devletine imkân tanınacağı yolunda teminat vermiştir.

31 Ekim 1917'de Mareşal Allenby kumandasındaki İngiliz ordusu Filistin'in Bi'rüsseba yöresini ele geçirmiştir. Kudüs'ü savunmak için Osmanlı cephesinde yeni bir ordu grubu kurulduysa da başarı sağlanamamış ve Allenby 11 Aralık'ta şehre girmiş, etrafındakilere "Haçlı seferlerinin ancak şimdi bittiğini söylemiştir." Kudüs'ün düşüşünden sonra İngilizler Eylül 1918'e kadar Filistin topraklarının tamamını ele geçirmiştir. Böylece Osmanlı idaresi fiilen son bulurken yüzyıllar boyunca bölgeye değişmez Arap-İslâm karakterini veren İslâm hâkimiyeti dönemi de kapanmıştır.¹¹⁸

118 Karaman, A.g.m, s. 94

Gazze'de sancak taşıyan Osmanlı askerleri
Kong. Ktp. LC-DIG-ppmsca-13709-00116

6. Yahudi Cemiyetleri ve Faaliyetleri

Yahudilerin Filistin’de bir arada yaşama istekleri, onları farklı isimler altında, fakat aynı amaca yönelik teşkilatlar altında toplamıştır. 1860’ta Paris’te, dünyanın her tarafındaki mazlum ve mağdur Yahudilere yardım için kurulan “Evrensel İsrailoğulları Birliği” (Alliance Israelite Universelle), Filistin’in Yahudileştirilmesi gayreti içerisinde olan ilk teşkilattır. Bunu bir yıl sonra Londra’da kurulan “Londra İbrani Müessesesi” izlemiştir. Rusya’da başlayan Yahudi aleyhtarlığı sonucunda Yahudiler, 1881 yılında Odessa’da “Hovevei Zion” (Zion’u Sevenler veya Siyon Âşıkları) adı ile bir dernek kurmuşlardır.

Hovevei Zion Derneği içinden ayrılan 500 kadar Yahudi genci “Biluim Hareketi” adı ile ayrı bir hareket başlatmışlardır. Biluim hareketine mensup gençlerden küçük bir grup 1882 Haziran’ında İstanbul’dan geçerek Yafa’ya gitmek istemişlerse de Osmanlı Devleti’nin yasakları dolayısıyla bunlardan ancak birkaçı Filistin’e ulaşabilmiş, fakat orada herhangi bir organize hareket oluşturamamışlardır. Biluim hareketi İstanbul Yahudilerine kadar uzanmış ve İstanbul’daki Bilu grubu 1882’de “Bilu Manifestosu” adı ile bir bildirge yayınlamıştır. Bu, Filistin’de bir Yahudi yurdu kurulmasını isteyen ilk Siyonist belgedir.

“Bilu’nun Öncüleri” imzasını taşıyan manifestoda, Yahudi milletin, mabetleri yüzlerce yıl önce yakılıp yıkıldıktan sonra, dünya üzerinde bir “sürgün” hayatı yaşamaya başladığı, fakat bu sürgünün bir uyku ve rüyadan başka bir şey olmadığı, Yahudilerin canlanmak için hiçbir şey yapmadığı söyledikten sonra, bütün Yahudi toplumlarının Bilu dernekleri kuracağı ve Bilu derneklerinin merkezinin Kudüs olacağı ilan edilmiştir.¹¹⁹

119 Işıl Bostancı, A.g.e, s. 93-96

Yahudilerin Filistin'e yerleştirilmesi için Yahudi cemiyetleri yoğun çaba sarf etmişlerdir. Bu cemiyetlerin bazıısı (İzmir Yahudi Cemiyeti gibi) Yahudiler için para toplarken bir kısmı da (Selanik Siyonist Cemiyeti gibi) Selanik, Makedonya ve diğer yerlerdeki Yahudilerin Filistin'e gitmeleri için yoğun çaba sarf etmişlerdir.¹²⁰

Bu cemiyetlerin arasında en etkililerinden biri de "Yahudi İttihadı" adlı cemiyet idi. Bu cemiyet görünüşte Yahudi kavminin güzel terbiyesi ve hayatlarının iyileştirilmesine hizmet etmek maksadıyla kurulmuş bir cemiyet gibi görünse de esas amacı; dünyanın her tarafına dağılmış olan bu kavmin Filistin ve Suriye topraklarına sevk ve iskân ettirilerek onları tek noktada toplamak ve inançlarına, fikirlerine hayat vermek için bütün maddi ve manevi vasıtaları kullanmaktı. Bunun için her memlekette bir başka isim ile ufak tefek şubeler açmıştı. Cemiyetin önde gelen üyeleri arasında Rothschild, Baron Herşin, Veble Orod vs. gibi dünyanın önde gelen servet sahipleri vardı.

Rusya devletindeki Yahudiler için düşündükleri tedrici göç olayının tahmin ettikleri gibi olmayıp kendilerini büsbütün mahveder bir surette ortaya çıkması ve diğer taraftan da Osmanlı Devleti hükümetinin gözü açılıp onları kabulden çekinmesi üzerine cemiyetin ileri gelenleri büyük bir ümitsizlik ve çaresizlik içine düşmüştü. Bunun üzerine intikam namı altında Romanya'da büyük bir cemiyet teşkil etmişlerdi.

Mahiyet itibariyle Nihilist nizâmatına göre kurulup Romanya'yı merkez yapan ve kurucuları dahi aslen Rusya devletinde Nihilist cemiyetlerini tertip eden fesad ehlinden ibaret olan bu intikam cemiyetinin maksadı; bir taraftan Rusya'nın bu kavme yaptıklarına karşı kanlı bir karşılık vermek, diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin Yahudileri kabul etmesi için her türlü yolu icra etmekten ibaretti.

Cemiyetin nizamı ve nasıl idare edileceği belli ise de bu maksatlarının husule gelmesi yolunda hangi vasıtaları kullanacakları meçhul idi.

Cemiyetin bir şubesi de Suriye Vilayeti ve Filistin topraklarında teşekkül etmişti. Bu şubeye başkanlık eden kişi de eskiden beri Suriye'deki Yahudilerin birlik ve beraberliğine hizmet etmek vazifesiyle mükellef olup Paris'teki Rothschild'e vekalet eden ve Tersâne-i Âmire'de ikamet

120 BOA. HR. SYS, 410/3-24

etmekte olan Mösyö Frank idi. Fransız uyruğunda olduğu hâlde Alsas eyaletinin Almanya'ya geçmesiyle Prusya uyrukluğunu kabul eden Mösyö Frank bir Yahudi idi ve Yahudilerden bir çoğunun Filistin ve Suriye'de iskanına muvaffak olmuştu. Her hareketinde yukarıdaki gizli maksadı hedef belirlemiş olan Mösyö Frank'ın Suriye Vilayeti'ndeki vazifelerinden birisi de büyük miktarda toprak satın alıp müvekkili olduğu Rothschild adına geçirmek idi.

Mösyö Frank, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu mali sıkıntıdan istifade etmeye çalışmış bu yolda Suriye'de Rothschild namına intikal ettirilecek arazi karşılığında devlete yirmi milyon frank borç verme usulünü düşünmüş hatta bunun için ön teşebbüslerde dahi bulunmuştu.

Mösyö Frank'ın Dersaadet'e gelmekteki amacı sadece hükümete arazi karşılığında para vermek değildi. O, İstanbul'da kaldığı esnada Yahudiler İttihadı Şirketi'ne mensup bazı muallim ve kalem erbabı Yahudilerle İntikam Cemiyeti'nin bir şubesini İstanbul'da açmak üzerine istişare etmiş ve burada bu cemiyetin bir şubesinin altyapısını hazırlamıştı.¹²¹

Filistin'e göçen Yahudilere en büyük mali destek veren şüphesiz Baron Rothschild'di. Rothschild'ın Filistin'e yerleşen Yahudilere yaptığı yardım birçok cemiyetin yardım miktarına göre oldukça fazlaydı. Paris'teki Merkez idare Meclisi, 1854 yılında Comite de Bienfaisance'ın başkanı ve Rothschildler'in sekreteri Albert Cohn'u Doğu'ya göndermişti. Bölgeye 50.000 frankla beraber giden Albert Cohn, Rothschild'ın parasıyla İskenderiye'de bir okul, Kudüs'te bir hastane, kızlar için bir okul ve erkekler için bir meslek okulu açmıştı. Mesela; 1883-1899 yılları arasında, bütün Siyon Âşıkları derneklerinin yeni Yishuh için harcadıkları para 87.000 sterlini aşmamaktaydı. Oysa Baron Rothschild bu yıllarda 1,5 milyon sterlin yardımda bulunmuştu.¹²²

Osmanlı yönetimi Rothschild'in faaliyetlerini önlemeye çalışıyor, vekiline veya ilgili cemiyetlere hiçbir şekilde arazi ferağı ve satışı yapılmamasını tebliğle bildiriyordu.¹²³ Fakat Baron Rothschild'in faaliyetlerini önlemek mümkün olamamıştır.

121 BOA. Y. PRK. BŞK., 22/89

122 Ali Arslan, A.g.c., s. 42-43

123 BOA. ŞD, 2280/26

Bir belgede, Rothschild'in faaliyetlerine tanıklık eden şahıs şunları anlatıyordu:

“Yedi sene kadar önce Baron Rothschild'in gayretleriyle Kudüs ve Akka sancakları dahilinde Rusya'dan uzaklaştırılmış ve daha evvel başka memleketlerden göç ettirilmiş Yahudilerin iskanı için Yahudi köyleri oluşturulduğunu, Rothschild'in oralarda büyük meblağlar sarf ettiğini ve Müslüman halkı küçük bir sermaye ve hile ile esaretleri altına aldıklarını bizzat görmüştüm. Yahudiler, Filistin topraklarına göç etmeleri karşılığında Osmanlı Hükümeti'nin her teklifini kabul ettikleri hâlde, oraya yerleştikten sonra hükümeti pek çok müşkülate soktuklarından ve oralarda çoğalmaları ileride vahim bir siyasi meselenin çıkmasına sebebiyet vereceğinin belli olmasından, Yahudilerin Filistin topraklarına göç etmeleri yasaklanmış ve bu yasağın kalkması için Baron Rothschild'in istediği bütün teklifler eski sadrazam zamanında itibar görmeyerek yasadak devam ettirilmişti.

Avrupa borsalarını eline almış ve hatta büyük devletlerden bazılarını mecburiyet altında bulunduran Baron Rothschild'in yasaktan evvel Yahudileri sevk ve orada iskânları ve daha sonra tahkimleri yolunda yaptığı çalışmalar ve yasağın kalması için sarf ettiği gayretler çok tehlikeli olduğu gibi eğer Yahudiler Filistin'e yerleşecek olurlarsa ileride Ermeni meselesi gibi bir meselenin daha çıkmasına sebebiyet vereceği aşikârdır.

İşittiğime göre Yahudilerin Filistin'e göç etmelerine müsaade edilmesi hususu için Baron Rothschild, Sadrazam Cevad Paşa'ya müracaat etmiş ve Cevad Paşa bu konuda yardım etmeye çalıştığından yakında bu hususun hâl olması muhtemeldir.

Rusya ve başka devletlerden kovulan Musevî göçmenler Baron Rothschild'in desteğiyle Filistin topraklarına yerleşmeye devam ettiğinden ve Musevîlerin bu bölgede yoğunlaşmaları devletin başına ileride Ermeni meselesi gibi bir gaile açabileceğinden, sistemli bir şekilde siirdirilen bu göçün önüne geçilmesi...22 Aralık 1894, Abd-i memlûkları.”¹²⁴

Yahudileri örgütlemek veya yardım etmek amacıyla kurulan diğer etkin cemiyetlerin bazıları şunlardır:

124 BOA. Y. PRK. AZJ, 30/37

1- Haluka, Filistin'deki Yahudiler için kurulan fon; Dünyanın her yerindeki Yahudi cemaatlerinin Filistin'de yaşayan Yahudiler için yardım toplamasını amaçlamaktaydı. Bu yardımlar tayin edilen görevlilerce, belli bir sistem içerisinde toplanırdı.

2-Alliance Israelite Universelle (AIU): Alliance Israelite Universelle (AIU); Yahudileri özgürleştirmek, eğitmek ve kalkındırmak için 1860 yılında, Paris'te kurulmuştur. Örgüt “manevi kalkınma-dinsel dayanışmanın merkezi ve Yahudi olmaktan dolayı eziyet gören herkesi koruyan bir yer olmuştur.

Alyans, 1874 – 1908 arasında İstanbul'da altısı erkekler ve beşi kızlar için olmak üzere on bir okul kurmuştu.1912 yılında, bu Alyans okullarında yarısı parasız olmak üzere 4.000'den fazla öğrenci okuyordu.

1860 yılında kuruluşundan itibaren, Fas'tan İran'a kadar Sefarad Yahudilerinin çocuk ve gençlerinin eğitimini üzerine almış olan AIU, I. Dünya Savaşı arifesinde, 183 okulunda 43.000 öğrenci yetiştirmiştir.

3- Siyon Âşıkları Hareketi: Odesalı Doktor Yehuda Leib Pinsker tarafından (1821–1891), 1881 yılından itibaren Rusya'da Yahudilere yönelik başlayan zulümler üzerine kurulmuştur..

Pinsker, Filistin'de kolonizasyonun şart olduğuna inanıyor ve Avrupalı devletlere Yahudi yurdu kurmak için haklı sebep gösterilebilirse batının Siyonizm'i destekleyeceğini ifade ediyordu.

Bu düşünceleri benimseyen Yahudi toplulukları birçok yerde Siyon Âşıkları dernekleri kurmuşlardı. 1882 – 1883'te Rusya ve Doğu Avrupa'da kurulan Siyon Âşıkları derneklerinin sayısı on iki iken daha sonra hızla artarak 1889 – 1890 yıllarında 138'e ulaşmıştı.

4- Yahudi koloniler birliği (Jewish Colonization Association): 1891 yılında, Baron Maurice de Hirsch tarafından göçmen Yahudileri Arjantin ve diğer yerlere yerleştirmek için kurulmuştu.

5- İngiliz-Yahudi Cemiyeti (Anglo- Jewish Association): Yahudilere yardım etmek üzere kurulmuş olup siyasi alanda faaliyet göstermekteydi.

6- Dünya Siyonist Teşkilatı: XIX. Yüzyıl boyunca gelişen ve Herzl'le zirveye çıkan Siyonizm düşüncesi, Yahudilerin Filistin'e yerleşerek

bağımsız bir devlet kurmaları ve Yahudilerin bütün kurumları ile canlandırılmasını ifade ediyordu.

7- Amerikan Ortak Yardım Komitesi

8- Yahudi Kız ve Kadınları Koruma Cemiyeti¹²⁵

Bu cemiyetler özellikle hastane, okul ve benzeri yararlı müesseseler yapma bahanesi ile Filistin'e yerleşmeye çalışıyorlardı.

Mesela bir belgede Paris'te bulunan Cemiyet-i Umumiye-i İsrailiye adına Yafa'da bir ziraat okulunun açılmasının Suriye Vilayeti Meclis üyeleri tarafından uygun görüldüğü anlatılmaktadır. Bu çerçevede hazırlanmış olan şartname şöyledir:

1285 senesinde Paris'te bulunan Cemiyet-i Umumiye-i İsrailiye namına olarak Yafa ve çevresinde ziraat mektebi açılması için bir miktar arazi verilmesi ve ilgili diğer hususlar için Mösyö Şarl Nator tarafından Paris Sefareti aracılığıyla Osmanlı Hükümeti'ne bir dilekçe sunulmuştur. Bu dilekçe ve bu cemiyetin reisi Mösyö Krampo tarafından konu ile ilgili daha sonra gelen dilekçe Suriye Vilayet meclisi üyelerince müzakere edilmiş ve şu şartlarla okulun açılmasına izin verilmiştir:

Cemiyet-i Umumiye-i İsrailiye tarafından Kudüs Sancağı'nda bir ziraat mektebi için bu cemiyetin vekili bulunan Mösyö Şarl Nator'a aşağıdaki şartlarla ruhsat verilmiştir.

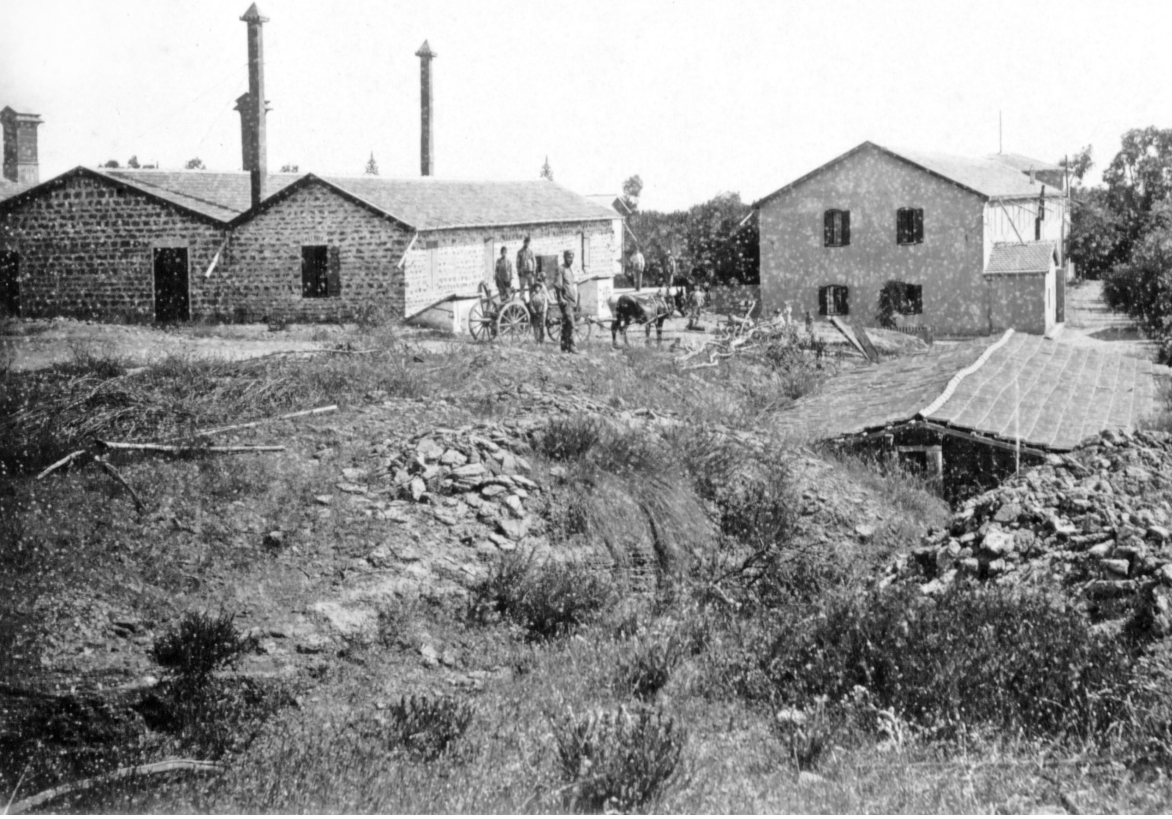
2- Bu mektep Cemiyet-i Umumiye-i İsrailiye Ziraat Mektebi ismiyle yâd olunacak ve Devlet-i Aliyye'nin kanunlarına göre ve Maarif Nezâreti'nin nezâreti altında, Osmanlı himayesi altında bulunup Osmanlı mekteplerinden sayılacaktır.

3- Bu mektebe otuz kişiden altmış kişiye kadar talebe alınıp üç sene ikamet edeceklerdir.

4- Bu mektep her ne kadar Musevi çocukları için yapılacak ise de diğer mezhep ve milletlerin çocukları dahi talebe kabul edilecek ve bunların yaşları 13'ten 16'ya kadar olacaktır.

5- Bu mektebe alınacak talebelerin Osmanlı tebaasından olması şarttır.

125 Ali Arslan, A.g.c., s. 40-51

Yafa'da Yahudi Ziraat Mektebi, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, kayıt no: 90504-91

6- Yalnız ders almak için bu mektebe dışarıdan gelen olur ise talebi kabul olunacağı gibi bunlara parasız ders verilecektir.

7- Bu mektebe alınacak talebelerin her birinden yemek içmek ve giyecek ve diğer ihtiyaçları içinde olmak üzere senelik iki yüzden üç yüz franka kadar akçe alınacaktır.

8- Bu mektepte okuyacak talebelere ziraat ile ilgili dersler verilecektir.

9- Kudüs Sancağı'nda olup bu mektep için cemiyet tarafından talep ve mahallince miktarı ölçülen 2.600 dönüm arazi senelik 7.500 kuruş bedel ile devlet tarafından bu cemiyete kiraya verilmiştir. Bu cemiyet kirasını ödediği ve bu şartlar dahilinde hareket ettiği sürece bu arazi

cemiyetin kirası altında bulunacak ve yalnız Osmanlı padişahı tarafından cemiyete bir ihsan olmak üzere ferman tarihinden itibaren bu kira bedelinin on seneliğı af buyurulacaktır.

10- Cemiyet, ferman tarihinden itibaren iki sene zarfında mektebin yapılmasına mecbur olduğundan bu müddet zarfında yapılmadığı takdirde bu ruhsatın fesh olacağı gibi, mektep yapıldıktan sonra cemiyet tarafından kapatıldığı takdirde bu arazi üzerinde yapılan bütün binalar, bedeli devletçe verilmek şartıyla, devlete geçecektir.

11- Bu mektep arazisinde husule gelecek gelirin öşürden muaf olacağı gibi bu hâsılâtdan bir şey ihraç olunur ise yalnız gümrük vergisi alınacaktır.

12- Ziraat aletlerinden başka bu mektep için dışarıdan gelecek eşyadan nizamen alınması lazım gelen gümrük vergisi bunlardan alınmayacaktır. 15 Şubat 1870¹²⁶

126 BOA. ŞD, 2269/24

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BÜYÜK DEVLETLERİN HRİSTİYANLARA VE YAHUDİLERE HAMİLİK ROLÜ

Filistin topraklarında Hristiyanların hemen hemen bütün mezhep mensupları yaşıyordu. Diplomasi gücünün devletlerarası münasebetlerde daha da müessir bir unsur hâline gelmesiyle birlikte büyük devletler Kudüs'teki Hristiyanların üzerinde söz sahibi olmak istiyordu. Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte bu husus kendini daha bariz bir şekilde belli etmişti.

1. Fransa

Osmanlı Devleti'nde Batılı devletlere Kudüs'de verilen ilk imtiyaz, Katoliklerin himayesi adına Fransa'yla başlamıştır. Kanuni Sultan Süleyman devrinden itibaren Osmanlı ile dostane ilişkiler kuran Fransa, Katolikler ile Ortodokslar arasında çıkan anlaşmazlıkların hep Ortodokslar lehine çözüldüğünü düşünerek meseleye müdahale zemini aramıştır. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti içinde Fransız tüccarlara imtiyazlı bir durum sağlayan 1535 yılı kapitülasyon kararıyla, Fransız tebaaya dinî özgürlük hakkı ve Kudüs'teki mukaddes yerlerin himayesi Katolik din adamlarına verilmiştir. Fransa, Katoliklerin Kudüs Kadılığı'ndan 1564, 1673 yıllarından da almış oldukları hak ve imtiyazları, 1740 yılında yenilemiştir. 1740 tarihli ahitnamenin ilgili maddesi şöyledir: *“Fransa devlet elçileri ve konsolosları ve tercümanları ve tâcirleri ve sâir reayaları asûde hâl olalar. Fransalıdan Kudüs-i Şerif ziyaretine gelip gidenlere ve Kamâme nam kilisede olan rıuhbanlara dahl ve taarruz olunmaya....”*¹²⁷ İşte bu madde zamanla dolaylı olarak Fransa'nın Kudüs'ün içişlerine karışmasına ve oradaki Hristiyanların hâmisi rolü oynamasına zemin hazırlamıştır.

Fransa'ya verilen kapitülasyonlar zamanla genişlemiştir. 1830 yılında İngiltere, Hollanda, Rusya, Prusya ve Amerika'ya Osmanlı Devleti içerisindeki cemaatlerin korunma hakkının da bulunduğu birtakım imtiyazlar verilmiştir.

127 BOA. A. DVN. S. NMH.d.1

[illegible]

Osmanlı Devleti'nin topraklarında, nüfuz artırmak ve çıkar korumak düşüncesindeki Avrupa devletleri arasındaki yarış, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren iyice şiddetlenmişti. Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'nde konsolosluk açabilmek için büyük çaba gösteriyordu. Filistin bölgesindeki ilk konsolosluk da 1839 yılında İngiltere tarafından Kudüs'te açılmıştır. Üzerinden çok fazla bir zaman geçmeden de 1842'de Prusya, 1843'de Sardinya ve Fransa, 1847'de Avusturya, 1854'te İspanya, 1856'da Amerika ve 1857'de Rusya, Kudüs'te konsolosluklar açmıştı. Bölgede bulunan konsoloslar, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale edebilmek niyetiyle gerekli olan imtiyazları alabilmek için büyük gayret gösteriyordu. Kudüs'te bulunan Avrupa devletlerinin konsoloslukları, İstanbul'da bulunan sefirleriyle birlikte kasıtlı olarak Osmanlı Devleti tebaası olmayıp da Filistin bölgesine gerek hac için gerekse yerleşmek üzere gelen Yahudilerin himaye edilmesi hakkının arttırılması için çalışıyordu.¹²⁸

Mesela Hariciye Nezareti'ne 1 Mayıs 1888 tarihinde Kudüs Mutasarrıflığı'ndan gelen yazıda, Filistin topraklarında yerleşmeleri yasak olan yabancı devlet tebaası Yahudilerin, şimdiye kadar mensup oldukları konsolatolar (konsolosluk-sefaret) tarafından çıkarılıp geldikleri yerlere iade olunmakta iken İngiltere, Avusturya, Fransa, İtalya, Almanya ve Amerika konsoloslarının bu sınır dışı etme kararının tebaaları hakkında icra olunamayacağını bildirildiği, Yahudilerin ya kendi devletleri sefaretleri vasıtasıyla ya da Osmanlı devleti tarafından gerekirse zorla memleketlerine gönderilmeleri gerektiği ifade edilmekteydi.¹²⁹

Bir başka belgenin konusu da şöyleydi:

Kudüs'teki nüfus dengesinin korunabilmesi için ecnebi Yahudilerin burada yerleşmeleri yasak olmasına rağmen ziyaret için gelenlere verilen bir aylık sürenin üç aya çıkarılmasını isteyen Amerika, Avusturya, İngiltere, Fransa ve Almanya konsoloslarının isteklerinin uygun görülmediği, bir aylık ziyaret süresini dolduran Yahudilerin memleketlerine gönderileceği, bu hükmün ecnebi Yahudilere uygulandığı gibi Osmanlı Yahudilerine de uygulanacağı¹³⁰ ifade olunmaktaydı.

128 Işıl Bostancı, A.g.e, s. 116

129 BOA. HR. SYS, 41/3

130 BOA. HR. SYS, 410/3-24

Fransa ile Rusya'nın kendi mezheplerinin mensuplarını himaye gerekçesi ile Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmaları üzerine İngiltere de harekete geçmişti.. Ancak Osmanlı Devleti'nde Protestan sayısı az olduğundan dolayı çok sayıda misyoner bölgeye gönderilerek propaganda faaliyetlerine hız verilmiştir. 1842 yılında Kudüs'te bir Protestan kilisesi açılmıştır.

Büyük devrimi sırasında Fransa'nın laik prensiplere dayanan bir politika izlemesi Rusya için faydalı olmuştur. Rus çarları Osmanlı İmparatorluğundaki Ortodoks tebaanın hamisi rolünü oynamaya başlamıştır. Böylece Rusya, Fransa karşısında üstün bir durum elde etmiş, bu durum 1848 ihtilalinden sonra Louis Napolyon'un kendisini imparator ilan etmesine kadar sürmüştür.

Fransa, "Beytullahim'in büyük kilisesi içine yeni bir yıldız konulmasını, mağaranın mefruşatının yenilenmesini, Hz. İsa'nın içinde doğmuş olduğu kilisede serbestçe hareket edilmesini, Hz. Meryem'in mezar ve türbesinde, Kutsal Taş'ta ve Hz. İsa'nın mezarında Katolik haklarının tanınmasını, Fransız rahiplerin Kıyame Kilisesi'nin kubbesini tamir ettirmek hakkına sahip olmasını ve bu kilisede mevcut eşyanın 1808 senesinde çıkan yangından önceki hâle konulmasını istiyordu. Fransa'nın istekleri İstanbul'daki Avusturya, İspanya, Portekiz, Sicilya ve Toskana temsilcileri tarafından da desteklenmiştir.

Babıâli, Fransa'nın istediği şekilde söz konusu ziyaret yerlerinin Ortodokslardan alınarak Katoliklere verilmesinde birtakım ciddi mahzurlar görmüştür. Çünkü böyle bir durumda Rusya'nın olaya müdahale edeceği bilinmektedir. Osmanlı hükümeti bu şartlar altında çıkar yolu, meseleye doğrudan doğruya el koyarak kendiliğinden bir hüküm vermekte bulunmuştur.¹³¹

Kırım Savaşı'ndan sonra Fransa ile yapılan antlaşma gereğince, kutsal topraklarda, çeşitli Hristiyan mezhepleri arasında çıkacak politik çatışmaları engellemek ve mukaddes mekânlarda mevcut durumu korumak hususunda anlaşmaya varılmıştır. Fakat Filistin'de Rumlar tarafından Kamâme Kilisesi'ne yeni bir haç dikilmesi sırasında ortaya çıkan karışıklıklar dolayısıyla Fransa, Kudüs Mutasarrıfının gerekli özeni

131 Köse, A.g.c, s. 66-70

göstermediği gerekçesiyle merkezi yönetime “Hükûmet-i seniyyenin menfaati Filistin’de sulh ve istirahat-ı umumiyyenin yegâne muhafızı olan istatûko kaidesine riâyet ettirmek için tedâbir-i serîa ve şedîde ittihâzını istilzâm eder”¹³² diyerek sefaretten uyarı mahiyetinde mektup gönderilmiştir.

Bir başka belgede de yine Fransa’nın Hristiyanlar arası ihtilaflara müdahil olduğu görülmektedir. Şöyle ki Rum piskoposunun Beytüllahm Kilisesi’nde Mağaratü’l-Mehd’in kuzey merdiveninden ruhani elbisesi ile geçmesinden dolayı Rum ve Latin ruhbanları arasında kaç seneden beri devam eden ihtilaf daha sonra taraflar arasında yapılan anlaşma ile bertaraf olunmuştur. Rum patriği ile Latin ruhbanları genel müdürü arasındaki antlaşma ve efendiler imza teatisini, Kudüs Mutasarrıflığı ile Fransa General Konsolosluğu birlikte tasdik etmişlerdir. 26 Mart 1900, Sadırazam Rifat.¹³³

Bir başka belgede Fransa Hükûmeti Kudüs-i Şerif’de Mescid-i Aksâ’nın avlu duvarı önünde tesis edilmek istenen Mûsevi Mektebi için arsa istemektedir, fakat bunun mümkün olamayacağı Kudüs-i Şerif Mutasarrıflığı’ndan 8 Nisan 1880 tarihli gelen cevapta şöyle ifade edilmiştir:

“...Yahudiler Mescid-i Aksâ mübarek avlusunun batı tarafındaki duvarının dışarısında ve sokak ortasında bu duvara yönelip dua etmektedirler. Bu hükûmetin Yahûdi mektebi yapmak istedikleri mahallin üç tarafı Ebû Medyen hazretlerinin zâviyeleriyle evkafına bağlı binaları ve bir tarafı da bahsi geçen Mescid-i Aksâ’nın avlusu duvarı olduğundan, orada Yahûdi mektebi inşası için değil karşılıksız, akçesiyle dahi arsa tahsisi mümkün olamayacağı” cevap olarak bildirilmektedir.¹³⁴

Fransızlar, Siyonizm faaliyetleriyle birlikte Filistin’e Yahudi göçünün arttığı 1880’lerden itibaren özellikle Alyans okullarının faaliyetleriyle Yahudilere destek oluyorlardı. Safared Yahudileri arasında Fransa’nın Alyans, Eşkanaziler arasında ise Almanya’nın Hilfsverein örgütü nüfuz sahibi idi. Fransa, kendi çıkarlarına ve sömürgecilik faaliyetlerine daha

132 BOA.Y. PRK. EŞA, 7/40

133 BOA. HR. HMŞ. İŞO, 187/52

134 BOA. HR. SYS, 1526/9

uygun olduğu için Alyans teşkilatını desteklemeye daha özel bir gayret göstermeye başlamıştı. Osmanlı Devleti'nin, okulların herhangi bir kuruluş adına kaydedilmesini yasaklayan kanunu değiştirerek Kudüs'teki Rothschild Okulu'nu İngiliz-Yahudi Cemiyeti adına kaydetmesi üzerine, Fransa, Osmanlı yönetimine 1904 tarihinde sözlü bir nota vererek AIU'nin bir Fransız derneği statüsünde kabul edilmesini istemiştir

1. Dünya Savaşı sonunda Siyonistlerin İstanbul'daki ağırlığı karşısında, Fransız Yüksek Komiserliği Alyans okullarındaki İbranice ders saatlerinin arttırılmak suretiyle Siyonistlerle uzlaşmaya gidilmesini tavsiye etmiş ve örgüt de buna uymuştur. 1920 yılında Alyans ile Fransız yönetimi arasında yakınlık en üst düzeye çıkmış ve Fransız hükümetleri devamlı olarak AIU'ye her yıl 1.500.000 Frank bağış yapmaya başlamışlardır.¹³⁵

2. Rusya

Kudüs'te yaşayan Katolik ve Ortodoksları ilgilendiren meseleler artık uluslar arası platforma taşınmış, iki büyük devleti arasında rekabete dönüşmüştü. Katoliklerin hamisi "olduğunu iddia eden Fransa'nın karşısına Ortodoksların hamisi olarak Rusya çıkmıştır.

Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmak veya başka devletlerle paylaşmak için dinden de faydalanmaya karar vermiştir. Rusya, Ortodoks'tur. Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaasının büyük çoğunluğu da Ortodoks Kilisesi'ne bağlıydı. O tarihlerde Osmanlı tebaası olan Ortodoksların toplam sayısı, sadece bir milyona yakını Yunanistan'da olmak üzere 13,5 milyon kadardır. Kutsal yerlerdeki Ortodoks çıkarları ve hakları Katoliklerinkinden çok eski olduğunu düşünen Rus Çarı önce Rusya'yı Ortodoksların hamisi durumuna getirmeye çalışmış, Küçük Kaynarca Anlaşması (1774) ile İstanbul'da, Rusya elçisinin himayesinde olmak üzere bir Rus Ortodoks Kilisesi kurdurmuştur ve Rus hacılarının serbestçe Kudüs'e seyahatlerini sağlamıştır. Küçük Kaynarca Antlaşması'nın konuyla ilgili sekizinci maddesi şöyledir:

"Rusya devletinin, din adamları takımından (ruhban zümresinden) olsun, başka uyruklarından olsun, kutsal Kudüs ve ziyaretleri gerekli öteki yerlere

135 Ali Arslan, A.g.e, s. 59-60

gidip ziyaret etmelerine izin verilecektir. Bu tür yolcu ve gezginlerden yolda olsun, Kudüs şehrinde olsun ya da başka yerlerde olsun, hiçbir türlü harç ve vergi ya da başka bir salma (teklif) istenmeyecektir. Başka devletlerin uyruklarına verilen fermanlar ve yol emirleri, Rus uyruklarına da verilecek ve bunlar yüce devletimizin topraklarında bulunduklarına ve oturduklarına göre kendilerine hiçbir şekilde karışılmayacak ve taarruz edilmeyecek; kendileri, şeriat kurallarının gücü ve geçerliliği gereğince korunup kollanacaktır”.¹³⁶

Rus Çarlığı, kendi içersindeki Yahudilerden kurtulma ve Osmanlı Devleti’ni parçalama adına Siyonistleri de desteklemiştir. Rus Dışişleri Bakanı Plehve, Ağustos 1903 tarihinde, Dr. Herzl’e yazdığı mektupta; “Amacı Filistin’de bağımsız bir devlet kurmak olduğu sürece Rus Hükümeti olarak Siyonizm’in arkasındayız.” demiştir.¹³⁷

3. Almanya

1870’li yıllarda birliğini tamamlayıp sömürgecilik yarışına giren Almanya da bu konuda sessiz kalmayarak her fırsatı değerlendiriyordu. Bunun en bariz örneği 1898 yılı ekiminde Alman imparatoru II. Wilhelm’in ailesi ile birlikte önce İstanbul’a ardından Kudüs’e yaptığı seyahatti. İmparatorun bu ziyareti genelde bütün Hristiyanların özelde ise Protestanların himayeliğini üstlenme manasına geliyordu.

Alman imparatoru Kudüs’ü ziyareti esnasında verdiği mesajlarla sadece Protestanların değil Katoliklerin de imparatoru olduğunu ihsas ettirmeye çalışmıştı ve buradaki Katolik reislerini kabul ederek onlara bol miktarda ihsanlar vermişti. Hata burada sadece Hristiyanlara değil Müslümanlara da iyi mesajlar vermeye çalışarak bulunan dinî eserlerini ziyaret etmişti.

Yahudilerin aşağı ırktan olduğu inancının en fazla yaygın olduğu Almanya’da, bu anlayışa zıt bir şekilde XIX. yüzyıl sonunda Siyonizm’i destekleyen bir yönetim vardı. Filistin’e göç etmeyi hedefleyen Yahudileri destekleyen Almanlar, ülkelerindeki birçok olumsuzluğun sebebi olarak gördükleri Yahudilerden bu sayede kurtulmak istiyorlardı. 1898 yılında, Almanya’nın Viyana Büyükelçisi, Siyonist teşkilatının

¹³⁶ Kösc, A.g.c, s. 66-67

¹³⁷ Ali Arslan, A.g.c, s. 60-61

Kudüs'de yeniden inşa olunan Almanya külliyesinin resmi açılışı. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 90652-19

Başkanı Herzl'e "Alman imparatoru Osmanlı padişahına tavassut etmeye ve Doğu'daki bütün Musevileri himayesine almaya hazırdır." demişti.

Alman imparatoru, Kudüs'te Hristiyanların toprak alıp kilise inşa etmelerine de destek oluyordu. 25 Şubat 1902 tarihinde Sadrazamlık makamına gelen yazıda, Almanya imparatoru hazretleri tarafından satın alınan arsaların Filistin Ruhani Cemiyeti namına kayıt muamelesinin yapılmasıyla üzerlerine kilise inşasına müsaade edilmesi, Almanya Sefaretinden istendiği, fakat arsanın Makam-ı Davud aleyhisselâma ve Edhemiyye Zâviyesine yakın olduğundan ve mezkur binaların yapılmasının ancak mukaddes yerlere hürmetsizlik olmayacak derecede bir uzaklıkta yapılması şartına bağlı olduğundan bu hususta gerekenin yapılması hususunda irade-i seniyyeye göre hareket olunması cevabı verilmişti.¹³⁸

138 BOA. HR. SYS, 409/6

4. İngiltere

19. yüzyılın sonlarına doğru gelişen milliyetçilik hareketleri ve Yahudi düşmanlığı sonucu Avrupa'dan kovulan Yahudilerin iskânı problemi dönemin en büyük devleti İngiltere'yi ve daha sonra da Amerika'yi sadece Hristiyanların değil Yahudilerin de haklarını savunmaya itmişti. Aslında İngiltere daha çok ekonomik menfaatleri ön planda tutuyordu; Yahudilerin o dönemde dünyadaki gerek ekonomik gücü ve gerek medya gücü bu konuda etkili oluyordu. Ayrıca İngiltere kendisine mesafe koymuş olan Osmanlı Devleti'nin işlerine karışmak için Yahudi unsurunu büyük bir koz olarak kullanmak istiyordu.

İngiltere'nin Rusya'dan göç eden Yahudilerle ilgilenmesi 1839 yılından itibaren başlamıştı. 1839 yılında Londra'dan Kudüs'teki İngiliz Konsolos Yardımcısı'na "Yahudileri korumalarının artık görevlerinin bir gereği olduğu" direktifi verilmişti. İngiliz Hükümeti 1848 yılı Kasım ayında Rusya'dan Filistin'e yerleşmiş Rus Yahudileri İngiliz korumasına geçmek veya Osmanlı Hükümeti'nin yönetiminde kalmakta serbest bırakmıştı. Yahudilerin pek çoğu İngiliz korumasına geçmişti. Böylece kutsal topraklara yerleşen İngiliz korumasındaki Yahudilerin sayısı giderek artmıştı.¹³⁹

Doğu Akdeniz limanları ile yakından ilgilenen İngiltere, Yahudiler için de önemle olan Akka, Hayfa, Yafa ve Gazze gibi Filistin limanlarının haritalarını hazırlamış ve bu limanlarda yapılan çalışmaları ve yenileştirmeleri yakından takip etmeye başlamıştı.

İngiltere'nin 18. yüzyılın ikinci yarısında Hindistan'ı ele geçirmesi ve Hindistan'ın İngiltere'nin ekonomik sisteminin en mühim parçası hâline gelmesinin ardından Hindistan'a giden denizyolu ve bu yolun çevresi İngiltere için hayati öneme sahip olmuştu. Bundan dolayı İngiliz dış politikası bu yolun emin ellerde bulunması ve güvenliğinin sağlanması amacına yönelmişti ve buna bağlı olarak İngiltere 1878'e kadar, Hindistan'a giden yol üzerinde bulunan Ortadoğu topraklarını elinde bulunduran Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü koruma politikası izliyordu.

139 Köse, A.g.e, s. 81

93 harbi olarak bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus harbi sonrasında İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruma politikasını terk etmişti. Artık Rusya'nın güneye sarkmasını önlemek amacıyla ve de Hindistan yolunu güvence altına almak amacıyla İngiltere, Ortadoğu Bölgesi'ni ele geçirmek istiyordu. Bu da ancak bölgede İngiltere tarafından kontrol edilebilen küçük devletlerin desteklenmesi veya bu nitelikte bazı yeni devletlerin kurulması ile olabilirdi.¹⁴⁰

Almanya'nın etkin bir güç olarak ortaya çıkması ve 93 Harbi neticesinde Osmanlı Devleti'nin oldukça zayıfladığının tezahür etmesi üzerine, İngiltere Osmanlı Devleti'nin elindeki stratejik topraklara yerleşmeye başlamıştı: Kıbrıs adasına yerleşmesi, bu sürecin başladığını gösteren mühim bir gösterge olmuştu. Yahudilerin Filistin'e yerleştirilmesi projesi de bu dönemde gündeme getirilmişti. İngiliz Muhafazakâr Partisi'nin eski milletvekillerinden Oliphant, bu konudaki görüşlerini İngiltere Başbakanı Disraeli'ye anlatmış, projeyi uygun gören Disraeli, bunun yazılı hâle getirilerek Dışişleri Bakanı Salisbury'ye iletilmesini istemişti. Konu Salisbury tarafından da uygun görülmüş ve bu projeye yardımı dokunabilecek Osmanlı ülkesindeki İngiliz diplomatlarına da birer mektup bizzat Salisbury tarafından yazılmıştı. Bunun üzerine Oliphant, İstanbul'a gelerek hazırladığı projeyi Mayıs veya Haziran 1879 tarihinde II. Abdülhamid'e sunmuştu. Bu arada İngiltere'de Türk düşmanlığını keskin bir şekilde ifade eden Gladstone hükümeti işbaşına gelmiş ve ilişkiler iyice gerilmişti. Oliphant'ın projesine cevap almak için İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Layard, doğrudan II. Abdülhamid'e müracaat etmiş, ancak 1880'de bu proje uygun görülmemiştir.¹⁴¹

İngiltere'nin himayesinde Rusya'dan göç eden Yahudilerin Filistin'e yerleşmelerine Büyükelçi Abdülhak Hâmid şu şekilde tepki gösteriyordu:

“Rusya’da Musevîlere edilen muameleden dolayı buraca vuku bulan yayınlar ve teşebbüsler zat-ı âlileri tarafından da bilindiği gibi bugünkü Times gazetesinde bu muamele hakkında Mösyö Gladiston’un bir mektubu görülmüştür.

140 Nesrin Kenar, Ortadoğu Alta Sisteminde Filistin Sorunu, (Yüksek Lisan Tezi) Uludağ Üniversitesi, Bursa-1994 s. 40

141 Ali Arslan, A.g.e, s. 55-56

Mösyö Glariston bu mektubda; bu duruma teessif ederek bazılarının zannettikleri gibi sözlerinin Rusya Hükûmeti tarafından iyi karşılanacağı emelinde olmadığını beyan ettikten sonra, “Birçok Musevînin Filistin’e muhâceretleri için olan teşebbüsleri heyecanla ve muhabbetle görüyorum ve Osmanlı Padişahı tarafından buna medet ve himayet buyrulur ise pek ziyade memnun olurum.” demiş ve Times gazetesi bu mektubdan bahisle –Türkler aleyhinde bir zaman bunca sert sözler sarf etmiş olan Mösyö Glariston’un şu durumda Rusya’dan kovulan Musevîlerin Filistin’de yerleşmeleri teşebbüsâtından dolayı Osmanlı Padişahından yardım talep etmesi çok garip bir durumdur.

Hristiyan taassubu yüzünden perişan-ı hâl olarak uzaklaştırılanların Osmanlı ülkesine iltica etmeleri yeni bir şey olmayıp Selanik ve Osmanlı ülkesinin diğer beldeleri İspanya’dan Katolik krallar idaresinden sürülmüş olan nice Yahudilerle doludur.

Yeni ve hayret verici olan şey Rusya İmparatoru’ndan zulüm gören adamlar hakkında Mösyö Gladiston’un Osmanlı merhametinden ümitvar olmasıdır. – tarzında sözler sarf etmiş ve bu padişahımızın büyüklüğüne bir delil daha olmuştur. Cenâb-ı Hakk padişahımızın ömrünü uzatsın. Amin” .29 Mayıs 1891 Abdülhak Hâmid.¹⁴²

Filistin’e Yahudi göçüne destek olan ve padişaha da bu hususta telkinlerde bulunan İngiltere, Herzl’in İstanbul’da Filistin’den toprak alma girişimlerinin başarısız olması üzerine, Mısır’da Filistin’e yakın bir bölge olan el-Arış’in Yahudi yerleşim yeri olması teklifini de kabul etmemiştir. Herzl’in buna razı olmasına rağmen İngiltere ve Mısır’ın razı olamaması, Mısır’ı işgal etmiş olan İngiltere’nin kendi Ortadoğu politikalarına ve gayelerine böyle uluslararası bir problemi sokmak istememesindendi. Buna karşılık İngiltere, 1903 yılında Theodor Herzl’e Uganda’da bir Yahudi yurdu kurulmasını teklif etmişti. Fakat 7. Dünya Siyonist Kongresi’nde buna şiddetle karşı çıkmış ve Filistin’den başka hiçbir yerin Yahudi yurdu olarak kabul edilemeyeceği belirtilmişti.

İngiltere, I. Dünya Savaşı esnasında da Ortadoğu Bölgesi’nde çıkarları açısından olabilecek en münasip düzenlemeyi müttefiklere kabul ettirmeye çalışıyordu. Çünkü bölgenin Osmanlı Devleti’nin

142 BOA. Y. PRK. EŞA, 13/67

روسیه مصلوحتی ایملیون معاملتونه طولای بولیم وقوعه کلاک اولانه شریات و شبات معلوم عالی اولوب بولونکای نامی غتیه سنه
معاملات معروضه حق مصلوحتونک بولکوی کوریدر موسی غلارستون اشو بولکویج احوال واقعه تاخذ بعضی بلیک
طریق کوی کورمسنک سوزرینه روسیه بلیک حسه بول کورمسی ماملون اولدیغی بلیک ایتیکرینه حکم - روسیه موسی بلیک
ارصه بلیکینه مهاجرلری ایچینه اولان تشاقی کای توه و مجتهد کور یورم و طرف حضرت شریایرینه بیایج اظهار مدر و حمایت بولر
یک نایه محبونه اولورم - روسیه و نامی غتیه سی بولکوی بلیک - ترک کوریدر زجان بولک شید لائلر قوللا غتیه اول موسی غلارستون
ای قنده روسیه ده طرر اولانه موسی بلیک ارصه بلیکینه برلکلی تشاقی طولای زان حضرت یارشا هیدیه معاون طلبه ایسی
غریب اولدیزد حضرت بعضی یوزرینه برلکلی حال اولورق تعید اولانک ممالک شاهانه ایچا اقلدی بلیک برلک اولوب سالیق
و ممالک عثمانیه لک ساربلری ایسایار قاتولیک قرائلارده سنه طرر و تقریر و تشاقی بلیک یوزرینه معلوم بولور بلیک و شایسته
اولوشی روسیه ایچیلر یوزرینه غدر کورن ارمق حق موسی غلارستون مزاج شاهانه ده امیدوار اولمیدر - طریقه اراده لانه
و حققت حالک کلامت سیلایرینه حد و غایت اولیانه شوکتلار یارشا هیدیه اقدیر حضرت بلیک حیت تشاقی عقول اولان بولکلیک بولر
برملی وقایع دلیل اولورق موجب افتخار عثمانیان بولمدر همایه بلیک عمر و شوکت و شاهجهان بلیکری افزون و فزولن یوزرینه
حاکم کور

İngiltere'nin himayesinde Rusya'dan göç eden Yahudilerin Filistin'e yerleşmelerine Büyükelçi
Abdülhak Hâmid'in tepkisi

etkisinden çıkmasının ardından Filistin'in uluslararası statüye sokulması İngiltere'nin Ortadoğu'daki özellikle Mısır'daki çıkarlarını tehlikeye atabilirdi.

İngiltere, I. Dünya Savaşı sırasında Araplara dayanma yoluna gitmişti. Şerif Hüseyin ile Mısır'da görevli bulunan İngiliz Yüksek Komiseri Henry McMahon arasında Ortadoğu'da bir Arap Krallığı kurulması konusunda anlaşma imzalanmış, fakat bu krallığın sınırları belirtilmemişti. İngiltere, bölgedeki varlığını hedef alan Arap Milliyetçiliği hareketini zararsız hâle getirmeye ve bu arada Siyonistlerin isteklerinin kapsamını da daraltmaya çalışıyordu. Nitekim Balfour Deklarasyonunda İngilizler, Araplara ve Yahudilere karşı bütün politik imkânları elde tutabilecek mesajlar veriyordu. Bir yandan Siyonistlere dostça duygular bildirilirken, diğer yandan Araplara haklarının korunacağı konusunda güvence veriliyordu. Balfour Deklarasyonu'nda kullanılan "yurt" kavramı zaman zaman "Yahudi Devleti" şeklindeki Siyonist amacın yerine kullanılabilirdi.¹⁴³

143 Kcnar, A.g.e, s. 44

1917 Jurnal Dűjne gazetesi, İngiltere'nin, Musevilerin Filistin'de bir devlet kurmalarını uygun gördüğünü ve bu konuda yardım da edeceğini beyân ettiğini ve bu kararın İngiltere Siyonistleri tarafından Teodor Herzl Cemiyeti Başkanı Dr. Mösyö Flekis Peynos'a bildirildiğini yazıyordu.

6 Ağustos 1917 Başkumandan Vekili Enver, "Stockholm ateşemiliterinin, İngiltere'nin Süveyş Kanalı'nın doğusunu güvende tutmak istediklerinden kendi kontrolünde Kudüs civarında bir Musevî hükümeti kurdurmak istediğini ve bunun da İtilâf hükümetlerince desteklendiğini, Stockholm hahambaşısından duyduğunu ifade ettiğini..."¹⁴⁴ belirtmekteydi.

Papalık da İngiltere'nin siyasetini ve Filistin'e Yahudi yerleşimini desteklemekteydi. Papa'nın yeni nâzırı Monsiyör Kedeshini İspanya gazetesinin Roma muhabirine;

*"Daima söylenmiştir ki Mesihiye barışı bizi istatokoya ulaştıracaktır. Katolik siyasetinin Filistin'i tekrar Muhammedilerin boyunduruğu altında bırakmaya müsaadesi yoktur."*¹⁴⁵ şeklinde demeç vermişti.

Bern Sefiri Fuad Bey tarafından gönderilen bir telgrafta da Papa'nın, Hristiyan bir devlet olan İngiltere'nin eline geçmiş olan Filistin'in tekrar geri alınması için Avusturya'nın Osmanlı Devleti'ne asker ve mühimmat yardımı yapmamasını istediği bildirilmekteydi. 22 Aralık 1917"¹⁴⁶

Filistin'de ABD politikası da İngiltere ile aynı paraleldeydi. 11 Ağustos 1917 tarihiyle Viyana sefiri Hilmi Paşa tarafından çekilen telgrafta, ABD Reisicumhuru Wilson'un Filistin arazisinin Musevilere terk edileceğine dair Siyonistlere söz vermiş olduğu, İngiltere kabinesinin de Wilson'un sözüne iştirak ettiği¹⁴⁷ bildirilmekteydi. Aynı şekilde Amerikan Kongresi de 1922 yılında aldığı bir kararla "Yahudi halkı için Filistin'de ulusal bir yurt" kurulmasını olumlu gördüğünü bildirecekti.¹⁴⁸

144 BOA. HR. SYS, 2337/7

145 BOA. HR. SYS, 2333/1

146 BOA. HR. SYS, 2333/11

147 BOA. HR. SYS, 2333/1

148 Kenar, A.g.e, s. 47

Siyonistlerin çabaları sonucu Balfour Deklarasyonu Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı'nda Fransa, İtalya, ABD ve Japonya tarafından resmen tanınmıştı. Bu konferansa Dünya Siyonist Teşkilatını temsilen bir delegasyon da katılmış ve Yahudilerin Filistin üzerindeki tarihî haklarının ve ulusal vatanlarının Filistin'de yeniden kurma fırsatının tanınması, Filistin için İngiltere'nin yönetimi altında bir mandanın kurulması, Balfour Deklarasyonu'nun uygulanması ve Yahudilerin Filistin'de yerleşmelerine izin verilmesi konusunda önerilerini sunmuşlardı. Filistin'in İngiliz mandasına verilmesi, İngiltere'nin Balfour Deklarasyonu'nda vaat ettiği üzere Filistin'de bir Yahudi Devleti'nin kurulması isteniyordu.

Paris Barış Konferansı'nın ardından Ortadoğu ülkelerine ait düzenlemelerin yapılması için 24 Nisan 1920'de San Remo'da toplanan konferansta Suriye ve Lübnan, Fransız, Ürdün, Irak ve Filistin, İngiliz Mandası'na verilmişti. Filistin'deki manda yönetimi 29 Eylül 1923'te onaylanarak yürürlüğe girmişti. Manda metninin önsözünde mandatar devletin Balfour Deklarasyonu'ndan sorumlu olduğu, dolayısıyla Filistin'de Yahudi halk için bir ulusal yurt temin edilmesi gerektiği belirtiliyordu. Bu hükümleri içeren manda metni kabul edildiği tarihte Filistin halkının % 91'i Arap'tı ve bölge topraklarının % 97'sine de Araplar sahipti.

Filistin'de İngiliz mandasının kurulmasının ardından Balfour Deklarasyonu uygulamaya konulmuş, Filistin'e Yahudi göçü teşvik edilmiş, Yahudilerin toprak sahibi olmaları sağlanmış ve Yahudilerin kültür teşkilatları adı altında askerî topluluklar kurmalarına izin verilmişti. Bu arada fanatik bir Siyonist olan Herbert Samuel'in bölgeye İngiliz Yüksek Komiseri olarak tayin edilmesi İngiliz manda yönetiminin ne dereceye kadar Siyonizm'in emrinde çalıştığını göstermek bakımından iyi bir örnek oluşturmaktaydı. İngiliz emperyalizmiyle Siyonizm'in işbirliği sonucu Filistin'deki Yahudi nüfusu toplam nüfusun üçte birine ulaşmıştı.¹⁴⁹

149 Kenar, A.g.c, s. 46

Osmanlının birleştirdiği her dinden insanın arasına bğün İsrail'in ördüğđ duvarlar

400 seneden fazla Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde kalan Ortadoğu ölkeleri, I. Dünya Savaşı'nın sonundan Osmanlı Devleti'nden koparılmıştır. Buradaki toplumlar bağımsızlık beklerken Milletler Cemiyeti'nin getirdiğı manda sistemi çerçevesinde Batılı devletlerin hâkimiyeti altına girmişlerdir. Batılıların masa başında çizdiği suni sınırlar bölünmelere ve günümüze kadar devam eden çatışmalara sebep olagelmıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

FİLİSTİN'E YAHUDİ İSKÂNINA MANİ OLUNMASI İÇİN ALINAN TEDBİRLER

1. Sultan II. Abdülhamid Han Döneminde Alınan Tedbirler

Filistin'e yerleşmek isteyen Yahudilerin giderek artması ve Filistin'de bir Yahudi devleti kurma niyetinin ortaya çıkmasıyla birlikte Osmanlı yönetimi bazı tedbirler almıştır.

Osmanlı yönetimi 1882 yılından itibaren Yahudi hacı ve iş adamı dışındakilerin Filistin'e girişini yasaklamıştır. Ancak birçok Yahudi, kendilerine hacı ve iş adamı görüntüsü vererek bu yasağı çiğnemiştir. Bunun üzerine Kudüs Mutasarrıfı Rauf Paşa, Osmanlı hükümetinden tedbirlerin arttırılmasını istemiştir. 1884'te çıkarılan bir kanunla, kapitülasyonların sadece ticarî bölgeler için geçerli olduğu gerekçesiyle Yahudi iş adamlarının Filistin'e girişi yasaklanmış, Yahudi hacılara da pasaportlarını bulundukları ülkelerdeki Osmanlı konsolosuna vize ettirmeleri gerektiği bildirilmiş ve Filistin'den ayrılmalarını sağlayacak miktarda depozito ödemeleri kaydıyla bir aylık süre için içeri alınmalarına izin verilmiştir. Ancak Avrupalı devletler, Filistin'e gelen Yahudiler arasında kendi vatandaşlarının da bulunduğu ve kapitülasyonlar gereği bu kısıtlamaların uygulanamayacağı konusunda baskılar yapmışlardır. Bu baskılar sonucunda 1888 yılından itibaren grup hâlinde gelmemek kaydıyla Yahudilerin Filistin bölgesine girişlerine müsaade edilmiştir. “*yalnız büyük miktarlarda göç vuku bulursa*” yasakların uygulanacağını belirtmesi üzerine, Yahudiler sonra üçer beşer aile olarak tekrar göç etmeye başlamışlardır..

Yahudi göçü ve yerleşiminin devam etmesi çeşitli kurum ve kişilerin bunun önlenmesi yönünde idarecilere yazı ve raporlar sunmasına sebep olmuştur.

Askerlerden gelen güvenlik raporları Yahudi göçüne kesinlikle müsaade edilmemesi yönündeydi. Hayfa'ya gelen dört yüz kırk ecnebi Musevi hakkında Meclis-i Vükela mazbatasının takdimine dair olupiaskerî komisyona havale edilen tezkere üzerine asker komisyonunca kaleme alınıp padişaha sunulan mazbatada;

“Yahudilerin Osmanlı Devleti'ne yerleşmek ve Osmanlı Devleti tâbiyetine geçmek için vuku bulan müracaatları reddedilirse, Avrupa'da Osmanlı Padişahı aleyhinde fikirlerin olacağı esası kabul edilemez. Çünkü Musevilerin ve kendilerini memleketinden sürgün eden o devletlerin Osmanlı Devleti'ne dil uzatmaya hakları yoktur.

Osmanlı Devleti'nin Yahudileri kabul etmemesinin sebebi; Yahudiler devletin hangi tarafında iskan edilirse edilsin ve haklarında ne kadar tedbir alınırsa alınsın onlar yine tedrici bir şekilde Filistin'e toplanarak bilahare orada Avrupalıların teşvik ve himayesiyle bir Musevi hükümeti teşkiline kalkışacakları ve böyle bir tehlike meydana gelmese bile iskan olundukları yerlerde ziraat ve çiftçilikle işgal etmeyerek fitratları gereği başka memleketlerde yaptıkları gibi ahalîye zarar vermeye çalışacakları kesindir....” deniyordu. 4 Ağustos 1891.¹⁵⁰

Bu tarihte önemli bir rapor da Kudüs'te görev yapmış Abdullah Paşa'dan gelmekteydi:

“Maruz-ı Abdullah Paşa-i memlûkleridir ki.

Kudüs Mutasarrıflığı'nda bir sene memurluk yaptığımdan dolayı o havâlîde dikkat çeken bazı önemli hususları arzı cüret edeceğim:

“Filistin toprakları Yahudilerin dört bin seneden beri va'd edilmiş toprakları, İsevi dininin beşiği ve Müslümanlar arasında ise kutsal bir ziyaret bölgesi olması ve bulunduğu coğrafi mevki hasebiyle Osmanlı ülkesinin en mühim ve nazık bir noktası olduğundan üç cihetten dikkat çekicidir: Birincisi; Yahudiler; ikincisi, Hristiyanların kutsal yerleri ve üçüncüsü; urban ve meşayih.

Yahudiler: Benî İsrail'in yaratılış olarak sahip olduğu tabiata şimdiki Rusya hükümeti değil belki Buhtunnasrlar ve Mısır firavınları hasedle bakarak onları türlü türlü işkencelere maruz bıraktıkları tarihçe bilinen bir husustur.

150 BOA. Y. PRK. BŞK, 22/89

Şu anda beş kıtada bulunan bütün Yahudilerin gözü Filistin topraklarındadır. Beni İsrail Devleti kırmak için her zamankinden daha çok bu son yirmi seneden beri çalışmaları inkâr edilemez. Şu kadar ki Filistin toprakları Osmanlı Devleti'nin idaresi altında bulunduğuyı şöyle dursun diğer büyük devletlerin dahi bu kıtada müsterek dinî hukuklarına nazaran Yahudilerin oralara göç edip yerleşmeleri zahirde sakıncalı görünmese de bu taifenin gizli fikirlerine ve genel durumlarına bakıldığında durumun görünenin tersine olduğu görülecektir.

Yahudilerin Filistin topraklarına göç edip yerleşmelerine müsaade olunduğunda otuz sene geçmeden bütün Filistin'i tasarrufları altına geçireceklerine şüphe yoktur. Zira bundan beş on sene evvel en fazla on kıymetli kıymeti olan bir arazi bugün Yahudiler tarafından iki yüz üç yüz ve bazen daha ziyade bir kıymetle satılmaktadır. Ziraat ehli, paraya olan tamahı ve bu taife-nin desiselerine dayanamayıp arazisini teslim mecbur kalmaktadır. Bugün Hayfa'dan Azze'ye kadar olan sahilleri yüzde elli orandaki bir kısmını tasarruflarına alarak diğeri mühim mevkilerde hayret verici bir şekilde büyük ve Avrupa'dakilere benzer köyler-koloniler teşkil edip tam usulüne uygun ziraat etmektedirler. Faraza beş sene zarfında yalnız bir köyde iki milyon kök üzüüm yetiştirdikleri ve tarım için her uygulamayı içeren gayet muntazam bir mektebden ziraat erbabı yetiştirdikleri gibi birçok sanayi çeşidini içeren muntazam bir mektebden dahi maharetli sanatkârlar yetiştirmektedirler. Zaten şimdiden Kudüs ve havalisinin san'at, ticaret ve zira'atı ellerine geçirdiklerinden bundan beş on sene sonra müslim ve gayr-i müslim ahali, o yörede ellerinde bulunan araziye mecbur kalarak Yahudilere satacaklar şimdi Yahudilere nisbeten yüzde on, on beş mertebesinde olan diikkân ve mağazalarını kapayıp bütün Filistin topraklarını Beni İsrail'e teslim ile Kudüs'ten gideceklerdir. Yabancı diyarlardan ve Rusya'dan birçok sıkıntılarla uzaklaştırılıp sürgülen Yahudiler, Yafa ve Kudüs'te Rus vs. konsolosların himayesi altın girip kapı-tülasyonlardan tamamıyla istifade etmektedirler. Rothschild, Herş ve Aliance İsrailit gibi kişi ve cemiyetler milyonlarca frank yardım etmektedirler. Beni İsrail Devleti'nin, top, tüfek ile değil belki arazi, zira'at ve sanayi ve ticaret tasarrufu vasıtasıyla savaşız kurulacağı kolaylıkla görülmüştür.

Bu duruma göre,

1- Suriye sahillerinin tamamıyla Yahudilere kapatılması

2- Ziyaret vesilesiyle gelerek Filistin topraklarında gizlenip dönmeyenlerin şiddetli cezaya çarptırılması ve yahut ziyaret için dahi hiçbir Yahudi'nin iskelede kabul edilmemesi,

3- Diğer devletlerin tâbiyetini iddia edenler hemen iade ve yahud Osmanlı tâbiyetini kabul ettirip ona göre uygun yerlerde iskânlarına müsaade olunması,

4- Yahudilere arazi satılmaması,

5- Bütün mektepleri Maarif Nezareti'nin teftişi altında bulundurup ziraat ve sanayi mekteplerinde eşit oranda müslim ve gayr-i müslim talebenin de kabul ettirilmesi gibi tedbirlerin alınması gerekmektedir.

Kutsal yerlere bir göz atmca, Kudüs'ün bu cihetten siyaseten önemi izah edilemez. Hazret-i İsa'nın doğduğu ve göğe çıkarıldığı yerler ile Hazret-i Meryem Ana'nın def olduğu mevkilerde inşa edilen kiliseler muhtelif taifeler arasında ortak kutsal yer ve ziyaretgâhlardır. Bu taifeler arasında birbirinin hukukuna tecavüz ve dinlerin esasına uymayan karışıklıklar meydana gelmektedir. Bu taifelerin arasında meydana gelen çekişme ve kavgalar bazen yabancıların müdahale etmesine sebep olmaktadır.

Statüko kuralının yürürlüğe konulması ve hiçbir kavgaya meydan verilmemesi için ancak bir çare düşünülebilir ki o da kutsal yerlerde müsterek hakları olan taifelerden birer fahri aza ile miktarının tümüne eşit Müslüman ahaliden her iki üç senede değiştirilmek üzere bir komisyon oluşturulmalıdır. Bu komisyon zamanın durumuna vâkıf dürist bir kişinin riyaseti altında toplanarak bütün kutsal yerlerin teker teker haritalarını çıkartarak şu ana kadar devletler arasında istatüko ka'idesince uygulanan usul ve kaideleri tatbik ederek vereceği kararları mutasarrıflığa ve Bab-ı Âlî'ye arz etmelidir." 27 Eylül 1891.¹⁵¹

Başta Romanya'dan olmak üzere Yahudilerin Osmanlı Devleti'ne kabul edilmeleri için müracaatların devam etmesi üzerine, 16 Nisan 1900'de, II. Abdülhamid, "... yalnız mubacirin-i İslamiye'nin Memalik-i Şahane'de iskânlarına müsaade edilip İslam olmayan diğer muhacirlerin kabul edilmemesi için bir karar ittihazi" nı emretmiştir. II. Abdülhamid'in bu iradesi, Meclis-i Vükela tarafından 24 Nisan 1900 tarihinde

151 BOA. Y. PRK. UM, 23/66

görülmüş, Padişahın görüşüne katılan Meclis-i Vükela, Osmanlı memleketine “*yalnız muhacirin-i İslamiye'nin kabülü*” kararını almıştır. II. Abdülhamid'in emri mucibince, artık Müslüman olmayan muhacirlerin Osmanlı Devleti'ne kabul edilmemesi için gerekli tedbirleri alması maksadıyla Dahiliye Nezareti'ne haber verilmesi ve Hariciye Nezareti ile Muhacirin-i İslamiye Komisyonu birinci azalığına malumat verilmesi kararlaştırılmıştır.

25 Nisan 1900'de bu konuyu görüşen Hükümet, padişahın iradesinin “*İslami olmayan muhacirlerin kabul edilmemesi merkezinde olduğu*” nu dikkate alarak, gelen Yahudi ve Hristiyan olan Kossakların geldikleri ülkelere iade edilmesi gerektiğine karar vermiştir. Hükümet ayrıca, bundan sonra İslam olmayan muhacirlerin Osmanlı Devleti topraklarına kabul edilmeyeceğinden, Müslüman olmayan muhacirlerin ülkeye gelmelerine ruhsat verilmemesi için Hariciye Nezareti'ne bildirilmesine karar vermiştir. II. Abdülhamid ve Osmanlı Hükümeti, çareyi gayrimüslimlerin tamamının Osmanlı topraklarına göçünü yasaklamakta bulmuştur.

Ayrıca Hükümet, 21 Kasım 1900 tarihinde “*İbrani Misafirler İçin Mukaddes Topraklara Duhuliye Şartları*” adı altında yeni bir nizamname ilan etmiştir. Dört maddeden oluşan bu yeni nizamname, aynı gün Filistin bölgesindeki bütün yabancı temsilciliklerine dağıtılmıştır. Nizamnamenin birinci maddesinde, dünyanın herhangi bir ülkesinden kalkıp Filistin'i ziyaret etmek isteyen her Musevi'ye, her şeyden önce üzerinde mesleği, milliyeti ve yolculuk sebebinin yazılı olduğu bir tezkere ya da pasaport edinme zorunluluğu getirilmiştir. Nizamnamenin ikinci maddesinde, Musevilerin Filistin'e vardıkları zaman bu tezkereleri pasaport memurlarına teslim etmeleri, bunun karşılığında ise kendilerine geçici ziyaret ve oturma tezkeresi verileceği, adı geçen tezkerenin diğer belgelerden kolaylıkla ayırt edilebilmesi için *kırmızı* renkte olacağı, vilayeteki idarecilerin ya da güvenlik görevlilerinin şüpheli gördükleri kişilerden teftiş için bu belgeyi isteyebilme yetkilerinin olduğu, Musevilerin 30. günün sonunda Filistin bölgesini terk etmek zorunda oldukları, aksi takdirde konsoloslukların onayı ve Osmanlı zaptiyelerinin yardımıyla sınır dışı edilecekleri belirtilmiştir. Nizamnamenin üçüncü maddesi ile Filistin bölgesindeki mahallî karakolların tezkereyi verdikleri kişilerin adlarını, Filistin'e giriş tarihlerini ve adreslerini aylık sicillere geçirme

zorunluluğu getirilmiştir. Nizamnamenin dördüncü maddesinde ise, süresi dolan Musevilerden “*kırmızı tezkere*” alınarak orijinal pasaportlarının verilmesi ve bu işlemten sonra gönderilmeleri bildirilmiştir .

Arz-ı Filistin’e yerleşemeyen Yahudiler buralara yakın mahallere yerleşmeye başlamışlardır. Bunun üzerine, 27 Ocak 1897 tarihinde, Meclis-i Vükela’da alınan bir kararla, yabancı ülkelerden göç eden Musevilerin Arz-ı Filistin’de iskanları yasak olduğu gibi, Arz-ı Filistin civarı ile Suriye ve Beyrut vilayetleri dahilinde iskanları da yasaklanmıştır.¹⁵²

152 BOA, MV, 91/19

2. İttihat Terakki Döneminde Alınan Kararlar

Sultan II. Abdülhamid'in tahtını muhafaza ettiği ve daha önce ülkeyi idare edenlerin hükümeti devam ettirdikleri bu geçiş döneminde, İttihat ve Terakki yetkilileri henüz doğrudan yönetime katılmamışlardı. Siyonistler safında yer alan İttihatçı Emanuel Karaso, Nesini Ruso ve Nesih Mazliyah'ı da Siyonistler tarafına geçmeye ikna etmişti. Daha sonra İstanbul Milletvekilli olan Vitali Faraci Efendi de bunlara yaklaşmıştır. Ayan meclisinde bulunan tek Yahudi Behor Efendi Siyonistlere karşı olmadığını açıkça belirtmiştir. Daha önce Herzl'le görüşen her Musevi'nin aforoz edilmekle tehdit edildiği İstanbul'da, Alyans'a bağlı olan ve Hahambaşı görevine başlayan Haim Naum da Dr. Jacobson'a Siyonistlerin başarısı için çalışacağını söylemiş, hatta Odessa'daki Siyon Âşıkları Kongresi'ne tebrik telgrafı bile göndermiştir Dr. Jacobson özellikle İttihat ve Terakki içinde yer alan Musevi milletvekilleri vasıtasıyla hükümeti etkilemek istemekteydi.. Bunlar Musevi göçünün yararlı olacağı kanaati taşımaktaydılar. Hatta meclis başkanlığını tebrik için gelen Haim Naum'a Ahmet Rıza, *"Musevileri devletimizin her köşesinde ellerimiz açık olarak karşılamaya hazırız; yeter ki onlar sermayelerini alarak ülkenin endüstri ve tarımına katkıda bulunmaya gelsinler"* ifadelerini kullanmıştır.¹⁵³

II. Meşrutiyetle birlikte Yahudiler, hürriyet ortamından istifade ederek tekrar Yahudi göçünü hızlandırmıştır. İstanbul' da bir yandan Siyonizm aleyhine yazılar yayınlamaya başlarken, diğer yandan Filistin'deki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Yahudi göçünün durdurulması için hükümete başvurması üzerine, Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti harekete geçmiştir.

20 Haziran 1909 tarihinde toplanan Meclis-i Vükela'da; II. Meşrutiyet'in ilanını fırsat bilerek 50.000 Yahudi'nin hiçbir nâm ve

153 Ali Arslan, A.g.e, s. 102-116

sıfat ve tâbiyet kabul etmeksizin Kudüs'e yerleştiklerine dikkat çekilerek, ziyaret için gelenlerin sürelerini uzatmaları da idarî bakımdan büyük müşkülât oluşturduğundan hükümetin önceden alınmış olan kararları ciddiyetle uygulaması kararlaştırılmıştır.¹⁵⁴ Dâhiliye Nazırı Talat Bey, 28 Eylül 1909 tarihinde, konunun çok “acil” olduğunu belirterek II. Abdülhamid dönemindeki yasak ve kısıtlamaların aynen uygulanmasını emretmiştir. Osmanlı vatandaşı Musevilerin de Filistin’de arazi ve emlak almaları yasaklanmıştır. Kudüs’e gelen Musevîlerin üç aydan ziyade ikametlerine müsaade olunmaması için ellerindeki pasaportların tarihinin bir deftere kaydedilmesi veya geçici bir ikamet tezkiresi verilerek takip edilmeleri Kasım 1909’da Sadrazam tarafından istenmiştir.¹⁵⁵

İttihat ve Terakki’nin yönetimde etkili olmaya başladığında aldığı bu sert tedbirler, II. Meşrutiyet’in ilanı ile Filistin konusunda ümitlenen Siyonistlerde şok etkisi yapmıştır.

Bu arada Yahudilerin Makedonya’ya yerleştirilmeleri gündeme gelmiştir. Hatta 1910 yılında Vardri Nehri kıyısına 200 bin Yahudi göçmeninin yerleştirileceği ilan edilmişti. Ancak bu proje tatbik edilememiştir. Aslında Yahudilerin Makedonya’ya yerleştirilmesi düşüncesi yeni bir düşünce değildi. Hatta kısmen II. Abdülhamid döneminde uygulanmıştır. Daha önce incelendiği gibi, II. Abdülhamid, İstanbul’da sayıları artan Yahudilerin Selanik gibi yerlere yerleştirilmesini istememiş ve bunların bir kısmını Üsküp ve Manastır gibi yerlere yerleştirmiştir. Buralar o dönemde Makedonya coğrafyasına dahildir. İttihatçıların Selanik ismi yerine Makedonya’yı öne çıkarmaları, Selanik’te Yahudilerin sayısının daha da artmasını engellemek ve muhacir Yahudileri Balkanlar’daki çatışma alanına yerleştirerek Rum ve Bulgarların faaliyetlerini engelleyerek Makedonya’yı kontrolde tutmak için onlardan faydalanmak istemesindendir.

Filistin’e Yahudi göçüne yasak getiren ancak Avrupa’da zulme uğrayan Yahudilere de yardım etmek isteyen ve onlardan ülke için yararlanmayı düşünen İttihatçılar, Yahudi göçmenlerin Mezopotamya’ya yerleştirilebilecekleri kanaatine varmışlardı. Ancak Dünya politikası

154 BOA. İ. MVL, 129 /6

155 BOA. DH. MUI, 26-2/29

izlemeye başlayan Almanya'nın desteklediği Yahudi teşkilatlarının himayesinde, Mezopotamya'ya Yahudilerin yerleştirilmesi projesinden, bu bölgeyi kendi nüfuz bölgesi olarak gören İngiltere rahatsız olmuştur. Bağdat-Berlin Demiryolu ile bölgeye giren Almanlardan sonra Almanya'daki Yahudi teşkilatlarının desteği ile Yahudilerin bu bölgeye yerleşme ihtimali İngiltere'yi ürkütmüştür. İngiltere'nin etkisi yanında, zaten Yahudilerin de Mezopotamya'yı değil Filistin'i istemeleri dolayısıyla bu proje başarısız olmuştur.¹⁵⁶

İttihat Terakki döneminde de Yahudilerin Filistin'e göçü ve arazi almalarının tamamen yasaklanmasına ilave olarak ziyaretçi olarak gelenlere geçici ikamet tezkiresi uygulaması yapılmaktaydı. Ancak Dâhiliye Nezareti'nin 1913 yılında Meclise gönderdiği tezkireden anlaşıldığı üzere bu uygulama da istenen netice sağlanamamıştır. Meclis-Vükela'da görüşülen tezkirede,

*“Bu tezkirede beyan olunduğu gibi Filistin topraklara gelen Musevi ziyaretçilerin ikamet sürelerini uzatmamalarını temin için verilmekte olan kırmızı renkli ikamet tezkiresinin beklenen faydayı sağlamadığı ve bilakis birçok istimalata yol açtığı anlaşıldığından zikrolunan kırmızı kâğıdın bundan böyle ilgası ancak gerek diğer Osmanlı vilayetlerinden gerek yabancı memleketlerinden ziyaret için yalnız veya topluca o havaliye gelmiş Musevilerden yasağa aykırı ikametlerini uzatmak ve göç etmeye hazırlanmak niyetinde bulunanların şu teşebbüsleri mahalli hükümetçe dikkat edilmesi, yerine ve zamanına göre esaslı tedbirler konulması ile ikametlerini uzatmalarına ve göç etmelerine kesinlikle meydan verilmemesinin Kudüs Mutasarrıflığı'na tebliğat yapılması” kararı çıkmıştır.*¹⁵⁷

İttihat Terakki iktidarı önceden çıkarılan kanunları göz ardı ederek Filistin'e göçü devam eden Yahudiler hakkında I. Dünya Savaşı sırasında daha sert tedbirler almaya başlamıştır.

Bir belgede, *“Kudüs Sancağı ve gerek Suriye ve Beyrut vilayetlerine bağlı olan mahallerde hane ve arazi tedarikiyle yerleşmiş bulunan yabancı Yahudilerin mutlaka Osmanlı tabiiyetini kabul etmeleri veyahut çıkıp gitmeleri hakkında kendilerine kesin surette tebliğat icra olunması ve tâbiyeti kabul*

156 Ali Arslan, A.g.c., s. 120-122

157 BOA. MV, 180/32

ettikleri hâlde bunların kaç hane ve kadın-erkek ne kadar nüfustan ibaret olduklarının ve mahiyet ve meşguliyetlerinin araştırılıp tahkikatı yapılarak yapılacak nüfus defterlerinin gönderilmesi, Osmanlı Devleti'nin kanun ve nizamlarına uyacaklarına dair her aile reisinden senetler alınması, bunlardan Osmanlı tabiiyetini kabul etmeyenler olur ise üzerlerine geçirdikleri emlak ve araziye ya satarak veya başkasına idare ettirerek belirlenen bir süre içerisinde oralardan çıkıp gitmeleri için Kudüs Mutasarrıflığı'na ve Suriye ve Beyrut vilayetlerine tebligat yapılması..." Osmanlı Hükümeti tarafından kararlaştırılmıştır. 11 Mayıs 1914.¹⁵⁸

Bir başka belgede de birçok Yahudi'nin sınır dışı edildiği ifade edilmektedir: Şöyle ki, "Filistin topraklarında bir Siyonist hükümeti teşkil etmek maksadıyla kurulan Siyonist cemiyetlerinin ve gizli teşkilatının daimi faaliyeti neticesi olarak Filistin topraklarına yerleşmiş olan Musevilerin sayısı yüz yirmi bini geçtiği ve bunların yüzde doksanı düşman devletleri tebaasından bulundukları cihetle Osmanlı siyasetini gelecekte tehlikeye sokmak istidadında olan bu cereyanın bir an evvel durdurulması ve daha sonra bu havalide yabancı müdahalesine mahal ve imkân bırakılmaması için bugün mevcut olan düşman devletleri tebaası Musevilerden Osmanlı tabiiyetini kabul etmek istemeyenlerin Osmanlı sınırları dışına çıkarılması Meclis-i Vükelanın uygun görmesiyle karargir olmuş ve mahallerine o tarzda tebligat yapılmıştır.

Meclis-i Vükela kararına uygun olarak yapılan tebligat üzerine düşman devletleri tebaasından olan Musevilerin büyük çoğunluğu tabiiyetlerini değiştirmeye razı olarak müracaatlarını yapmışlarsa da bir kısmı buna razı olmayarak sırf kendi rızalarıyla ve hiçbir taraftan baskı görmeksizin ve katiiyen polis veya jandarma refakatinde olmayarak ve kendi muhtarları vasıtasıyla yapılan tebliğ üzerine vapurla Osmanlı sınırları dışına çıkmışlardı. Hatta parasız oldukları iddiasıyla çıkmak istemeyenlerin bir kısmının yol masrafları doğrudan doğruya hükümetçe karşılanarak ve vapur kumpanyasına teslim olunarak vapura bindirilmişlerdi..."

Dahiliye Nazırı Talat 10 Nisan 1915.¹⁵⁹

158 BOA.Y. RES, s. 93/6

159 BOA. HR. SYS, 2160/3

I. Dünya Savaşı döneminde Suriye Valiliği ve 4. Ordu Komutanlığı görevinde bulunan Cemal Paşa'nın anti-Siyonist hareketi, 1915 – 1916 yıllarında aralıksız devam etmişti. Yabancı Yahudilerden oluşan askerî birlikler İngiltere ile beraber savaşa katılmış ve 'Nili' adlı İngiliz yanlısı casusluk teşkilatı, Suriye ve Filistin'de 1915 – 1917 arasında faaliyet göstermiştir. İngilizlerin Gazze'ye ulaştıkları bir sırada, 9 Nisan 1917 tarihinde Yafa'da yaşayan 7.000-9.000 arasında Yahudi kuzeye gönderilmiştir.¹⁶⁰

Ancak bütün bu yasaklayıcı kanunlara hatta bir kısım Yahudilerin İttihat Terakki yönetimince Filistin'den kovulmalarına rağmen, savaş bittiğinde, Filistin İngiltere'nin eline geçmiş ve 1917'de ilan edilen Balfour Deklarasyonu istikametinde Yahudilerin Filistin'e göçünün önündeki engeller de kalkmıştır.

160 Ali Arslan, A.g.e, s. 127-128.

SONUÇ

“Filistin” adı bölgenin siyasî olarak ön plana çıkmasıyla birlikte, Batılı devletler tarafından XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti’nin diplomatik diline yerleştirilmiş bir tabirdir. Oysa Osmanlı yönetiminde Filistin diye idarî bir birim bulunmamaktadır. Rusya’dan göç eden Yahudilerin Arz-ı Filistin’de iskân edilmemesi kararı çıktığında buranın sınırları neresi olduğu tartışılmış ve Bu konuyu 12 Nisan 1891 tarihinde görüşen Meclis-i Vükela, “*Musevi muhacirlerin arz-ı Filistin tabiriyle iskânı men’ edilen mahaller(in) Kudüs ve Akka sancaklarının havi olduğu hudud*” olarak belirlenmiştir.

Yahudiler için arz-ı mev’ud yani vaat edilmiş toprakların sınırları Tevrat’tan istifade ile belirlenmiştir ki güneyde Kızıldeniz’den, kuzeyde Fırat’a, batıda Akdeniz’den, doğuda Ölüdeniz’e kadar uzanmaktadır.

XVI. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine giren Filistin bölgesi Şam Eyaleti’ne bağlı olarak Kudüs-Gazze, Nablus-Safed ve Salt-Aclun sancakları şeklinde üç idarî kısma ayrılmıştır. 1614 yılında Safed-Sayda-Beyrut Eyaleti ismiyle yeni bir eyalet oluşturulmuş, Şam Eyaleti içerisinde yer alan Nablus, Cebel-i Aclun, Tedmür, Kerek-i Şevbek sancakları da bu eyalete dahil edilmiştir. Bu yeni taksimattan sonra Filistin bölgesini oluşturan topraklar, iki ayrı eyalet içerisinde yer almıştır. 1831-1840 yılları arasında Kavalalılar, 1840 yılında yeniden Osmanlı Devleti’nin hâkimiyetine geçmiş olan bölge sonra tamamen Sayda Eyaleti’ne bağlanmıştır. 1865 yılında Suriye Vilayeti’nin oluşturulmasıyla birlikte Kudüs, Nablus ve Akka sancakları Suriye Vilayeti’ne dâhil edilmiştir..

Tanzimat ve Islahat Fermanlarının bölgedeki uygulanışı ve Kırım Savaşı sırasında “*Kutsal Yerler Meselesi*” ile bütün devletler tarafından

ilgiyle izlenen Filistin bölgesi, buraya sistemli olarak Yahudi göçünün başlamasıyla 19.yy'da iyice önem kazanmıştır. 1880'lerden itibaren başlayan Yahudi göçü sebebiyle Kudüs Sancağı mutasarrıflık olarak doğrudan İstanbul'a bağlanmıştır.

Filistin bölgesi özellikle de Kudüs, üç büyük din açısından çok büyük önem arz eder.

Hristiyanlar açısından bu bölge, Hazret-i İsa'nın doğduğu, göğe çıkarıldığı ve Hazret-i Meryem Ana'nın defnolduğu yerlerdir.

Müslümanlar açısından Kudüs'ün önemi, İslam peygamberi Hz. Muhammed (s.a.s)'in Mirac'a çıkarken Kudüs'te bulunan Mescid-ül Aksa'dan Allah'ın huzuruna çıkması yani Mirac'a yükselmesi dolayısıyladır. Ayrıca birçok Peygamberin ve sahabelerin orada metfun bulunmaları ve onların yaptırmış oldukları mabetler ve mekânlar da Müslümanlar için büyük öneme haizdir.

Osmanlı yönetimi surre adı altında Mekke ve Medine'ye olduğu gibi Kudüs'e de her yıl çok büyük miktarlarda para ve diğer bazı eşyalar göndererek bura halkına ekonomik destek olmuş, bu kutsal mekanlara ayrı bir ehemmiyet vermiştir. Ayrıca vakıflar aracılığı birçok hayırseverler buraya maddi, manevi birçok hizmet götürmüşlerdir.

XVII. yüzyılda şehri ziyaret eden Evliya Çelebi, Kudüs'te yedi yüz adet vakıf olduğunu ve bunların mütevellilerinin mahkeme divanlarında hazır bulunduklarını anlatır. 1551-1552 tarihinde kurulmuş olan Haseki Sultan Vakfı ile ilgili bir teftiş raporunda şu tespit yapılmıştır: *"Amma saadetli sultanım bu diyarın fukarası çoktur. Taam evvel bir nöbet verilirmiş. Haliya bir nöbet pişen taam iki nöbet pişmeye (başlamış). O denlî kimesneye aş ve ekmek erişmedi kim denmeğin kimesnelerin "Biz aç kaldık" deyü eyledikleri feryad ve galebelerinden tahayyir oldım"*

Gerçekten birçok dinî ve tarihî mekânın tamir ve bakımı yanında, bu kadar çok fukarayı da doyurmak ancak Osmanlı şefkati ve gücüyle olabilecek bir fazilettir. Bütün etnik ve din mensuplarının adalet ve hoşgörü ile idaresi de cihan devletine yakışan bir yönetim olsa gerektir.

Yahudiler için Filistin bilindiği gibi evrenin merkezi olup Allah tarafından İsrailoğulları'na verildiği iddia olunur. Tevrat'ta bahsedilen “Vaadedilmiş Topraklar'a” Hz. Musa tarafından Mısır'dan getirilen Yahudiler, Hz. Musa'dan sonra Yaşua döneminde Filistin'de devletlerini kurmayı başarmışlardır. Ancak kurulan bu devlet, Asur ve Babil Krallıkları tarafından yıkılmış ve Babil'e (Irak'a) götürülen Yahudiler için “Birinci Sürgün” hayatı başlamıştır. M.Ö. 539'da geri dönerek devletlerini yeniden kurmuş olan Yahudiler, M.S. 135'de isyan edince Roma İmparatoru tarafından göçe tabi tutulmuş ve Filistin'den çıkarılmıştır. Bu da Yahudiler için “İkinci Sürgün” hayatı olarak tarihe geçmiştir. Göç ettikleri şehirlerde toplanan Yahudiler, millî ve dinî kimliklerini, ideallerini inatla yaşatmışlardır. Çünkü kendilerini “Tanrı'nın seçkin kulları” olarak görmüşler ve vadedilen topraklarda Kral Davud'un altı köşeli yıldızı altında toplanacaklarına inanmışlardır.

13.-15. yüzyıllar arasında Batı Avrupa'da ortaya çıkan Yahudi düşmanlığı (anti-semitizm) hareketi diasporada bulunan Yahudileri doğrudan etkilemiş ve Yahudiler 1290 yılında İngiltere'den, 1392 yılında Fransa'dan, 1492 yılında İspanya'dan ve 1497 yılında Portekiz'den kovulmuştur. Bu ülkelerden kovulan Yahudiler, Hollanda'ya, Polonya'ya ve Kudüs'e göç etmiştir. Filistin'in Osmanlı egemenliğine girmesinin ardından 16. yy'da Avrupa'da Engizisyon baskısından kaçan Yahudilerin göç etmesiyle birlikte Kudüs'te Yahudi sayısı bir miktar daha artmıştır. 19 yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da hızlanan milliyetçilik hareketlerinin Yahudi düşmanlığı hareketini körüklemesi sonucu Avrupa ve Rusya'dan göç eden birçok Yahudi ABD, Filistin, İngiltere, Kanada ve Güney Afrika'ya göç etmişlerdir. 19. yüzyılda ortaya çıkan anti-semitizm hareketi, Siyonizm denen Yahudi Milliyetçiliği hareketini meydana getirmiş, bu da 1880'lerden itibaren Kudüs'e doğru Yahudi göç dalgalarını oluşturmuştur.

Sultan II. Abdülhamid Han, Filistin'e Yahudi göçünü ve toprak satın almalarını önlemek üzere bir takım kanunî ve idarî tedbirler almıştır. Ancak, kapitülasyonlar sebebiyle büyük devletlerin baskıları neticesinde ve iç sebeplerin tesiriyle yasaklardan istediği başarıyı elde

edememiştir. Bunun üzerine II. Abdülhamid yönetimi, Yahudi göçünün yönünü Filistin dışındaki Osmanlı topraklarına çevirmeye çalışmış ve Yahudileri İzmir, Selanik ve Bursa gibi bölgelere yerleştirme politikası takip etmiştir. Bundaki hedef, Yunan ve Bulgarlara karşı Selanik'te Yahudilerden faydalanmak, İzmir için faaliyet gösteren Yunanlara karşı da Batı Anadolu'da gelecek için tedbirler almaktır.

Fakat bütün bu tedbirlere rağmen II. Abdülhamid Han'ın göreve başladığı sırada yoğunlaşan ve "ilk aliya" olarak adlandırılan Filistin'e Yahudilerin göçü neticesinde 1880 – 1890 yılları arasında 12.000 civarında Yahudi, Filistin'e yerleşmiştir. 1889 – 1890 yıllarında, Kudüs dışındaki ilk Yahudi mahallesi olan Mişkenot Şaananım etrafında bir gecekondu şehri ortaya çıkmıştır. Siyonist Kongre'nin yapıldığı 1897 tarihine gelindiğinde Yahudiler, Kudüs'te 46 Yahudi mahallesi ile ciddi bir Yahudi yoğunluğuna ulaşmıştır. Filistin'deki Yahudi nüfusu, 1908 tarihine gelindiğinde 70.000, 1. Dünya Savaşı öncesinde de 85.000 civarına ulaşmıştır.

I. Dünya Savaşı sırasında düşmanla beraber olan ve Osmanlı tabiiyetine girmeyen bazı Yahudiler, Filistin'den çıkarılmıştır. Suriye Valiliği ve 4. Ordu Komutanlığı görevinde bulunan Cemal Paşa'nın Siyonistlerle mücadelesi 1915 – 1916 yıllarında aralıksız devam etmiştir. Çünkü yabancı Yahudilerden oluşan askerî birlikler, İngiltere ile beraber savaşa katılmışlardı ve "Nili" adlı İngiliz yanlısı casusluk teşkilatı, Suriye ve Filistin arasında faaliyet göstermektedir. İngilizlerin Gazze'ye ulaştıkları bir sırada, 9 Nisan 1917 tarihinde Yafa'da yaşayan 7.000 – 9.000 arasında Yahudi kuzeye gönderilmişti. Ancak, savaş bittiğinde, Filistin İngiltere'nin eline geçmiş ve 1917'de ilan edilen Balfour Deklarasyonu istikametinde Yahudilerin Filistin'e göçünün önündeki engeller de kalkmıştır.

Bütün bu kanunî ve askerî tedbirlere rağmen Filistin'e Yahudi yerleşimi önlenememiştir. Bunun iç ve dış birçok sebebi vardır. Fakat maddi kayıpların arkasında her zaman ahlaki kayıpların yaşanmış olduğu tarihte birçok defa görülmüştür. Kudüs fatihleri Hz. Ömer'in, Selâhaddîn Eyyübî'nin, Yavuz Selim'in torunları, o yüce ve kutsal değerlerinden çok şeylerini yitirmiştir. Salâbetin yerini hıyanet, ilmin yerini cehalet,

diyanetin yerini atalet ve sefahat almıştır. Böyle olmasaydı çıkarılan kanunlar uygulanır, köylü ecdadının şehit kanıyla sulanmış toprağını 3-5 kuruşa tamah edip satmaz, memur rüşvet alıp bu satışa yardımcı olmaz ve üzerinde yaşadıkları toprakların mukaddes bir yer olduğunun şuurunda olurdu.

Bu kadar şuur kaybı neden oldu diye baktığımızda, bir zamanlar Kudüs'te 100'ün üzerinde medrese olduğu, gayrimüslimlerin bile adaletine güvenerek şer'i mahkemeleri tercih ettiği değerlerden pek eser kalmadığı görülmektedir.

Nablus Mutasarrıfı Feti Bey'in şu layıhası bu manalara işaret etmektedir. Özetle şunları ifade ediyor Feti Bey:

“Yahudiler diyanet ve insaniyet namlarına kurulmuş manastırlarda, mekteblerde ve yetimhanelerde perde arkasından gözettikleri maksatlarına ulaşmaya çalışıyorlar. Bu uğurda hükümetler ve bir takım cemiyetler bunlara yardım ediyor. Hastahanelere başvuran çaresizlerin durumundan istifade etmekten bile kaçınmıyorlar. Hatta mekteblere dahil olan İslam çocuklarının ve köylerde iyi ile kötüyü fark edemeyen cahil halkın kalblerinin kazanılması çalışmalarında kusur etmiyorlar.

İşte şu gözlem ve araştırmalarıma binaendir ki bu yaşa gelinceye kadar pak ve saf kalmış olan ahlak ve vicdanımın vatanıma olan muhabbet ve sadakatimin gereğiyle hiç olmazsa bu livayı muhafaza etmek ve ahalisini medeniyet ve ilerleme yoluna sevk etmek ve hükümetimize ısındırmak amaç ve niyetiyle Nablus Sancağı dâhilinde geceli gündüzlü çalışarak yardım ve başka vasıtalarla aldığım paralarla on beş ay zarfında evvelce başlanmış bir hastahâneyi tam olarak yaptım. Erkeklerle mahsuseb mektep ve herkesin dikkatini çeken zarif ve umuma açık bir bahçe ve saire gibi eserler meydana getirdim. Kız çocukların eğitim ve öğretilimi için gereken ne varsa tamamladım.

Diğer cihetden halkın emniyet ve güvenini çekmeye muvaffak olup bunun yardımıyla şimdiye kadar gasb edilegelen milletin hazinesinin hukukunu meydana çıkararak ve livanın gelirlerini dört kat daha arttırmaya müyesser oldum. Bu naçizane icraatım esnasında neler çektiğimi ve ne gibi zorluklar ve engellerle karşılaştığımı Cenâb-ı Hakk bilir.

Buna binaen diğer meslektaşlarım da böyle gayret ederlerse devletimizin içine düştüğü bu durumun düzeleceği şüphesizdir.

Yabancıların takib eyledikleri şu siyasetle ilerde Osmanlı'nın içişlerine müdahale edecekleri ve Osmanlı ülkesinde nüfuzlarını artıracakları tabiidir.

Yafa, Kudüs ve Beyrut mekteblerinden mezun olmuş, devletin remîi dilinden bir kelime anlamaz fakat İngilizce ve Fransızca'yı pekâlâ konuşok birçok İslam gençlerine tesadüf eyledim. Yabancı birkaç kişiden an Hristiyan nüfusu ancak üç-dört yüz neferden ibaret olan Nablus'un henüz örtüye uyan Hristiyan kadınlarıyla erkekleri arasında İngilizce'yi öğrenmiş bulunanlar da mevcuttur. Bu da küçük bir Protestan kilisenin bir köşesine yerleştirilmiş ufak bir mektep sayesinde. Askerle sükûn ve asayişini muhafazaya muktedir olabildiğimiz Kerek ve havalisine Protestan ve Katolik misyonerleri şimdiden sokulmuşlardır.

Bu yarış meydanında sessiz ve sedasızca fakat büyük gayretle yol alan İngilizlerdir. İngilizlerin asıl gayeleri ise Hindistan, İran, Basra, Bağdad, el-Cezîre ve Filistin yoluyla Akdeniz sahiline ve Mısır'a kadar İngiliz nüfuzunu tesis eylemektir. Hiç şübhe yok ki, yakın zamanda Hindistan'dan bu yolları takiben Mısır'a kadar bir yeni hat vücud bulacaktır.

İleri ve kuvvetli bir devlet hâlinde bulundukça İngilizlerin sırf siyâsî ve iktisadî olan şovenist teşebbüslerinden korkmaya o kadar gerek yoktur. Fakat aksi takdirde Mısır'da başımıza gelen felâkete maâzallahu Teâlâ buralarda da tesadüf eylemekliğimiz hâtıra gelmez şeylerden değildir.

Hususan ki Doğu Asya'da Japonyalıların ve Çinlilerin uyanmalarıyla kendilerine ümit etdikleri kadar yayılma sahası bulamayan bazı Avrupa devletlerinin aç gözleri her türlü imkana sahip memleketimize dönmüş bulunmaktadır.

Şu hâlde bu ilim ve irfan ve iktisat ve siyaset ordularına karşılık vermek ancak aynı silahlarla cihazlanmış bulunmaklığımızla mümkün olabilir. Başka türlü yaşamak ve varlığımızı devam ettirmek zordur. Artık kendimize gelelim. Birbirimizi ezmekden ise birbirimize kuvvet

vermeye çalışalım. Garaz ve nefsâniyete hizmet eylemeyip şahsi menfaatimizden ziyade umumi menfaati gözetelim. Her işi ehline verip ve idare işinde pratiği teoriye tercih edelim. Esassız politikalar, gelişigüzel teşebbüsler bir devleti ayakta tutamaz.

Geleceğimizi bir iki sene için değil, yüzlerce seneler için düşünmek ve ona göre kendimize bir meslek, bir siyaset yolu tayin etmek gerekir. İşte bazı hakikatleri bu raporumla hükümete arz eyler ve bu vesileden istifade ile siyasi ve sosyal ve maddi-manevi faydalarına binaen Mescid-i Aksa ile Sahratullahü'l-Müşerreffe etrafında bir vakitler talebe-i ulûma mahsus olarak yapılmış oldukları hâlde bugün maalesef oda ve dükkân hâlinde kullanılmakta bulunan hücrelerin canlanması veyahud ayrıca bir üniversite te'sisi suretiyle Mısır, Hicaz ve Suriye kıt'alarının bir birleştirme noktası olan ve stratejik önemi büyük olan Kudüs'te Osmanlı dili dahi öğretilmek üzere Mısır'ın Camiü'l-Ezher'ine muâdil bir medresenin yapılmasını hükûmetime teklif eylerim.¹⁶¹

Nablus Mutasarrıfı Feti Bey gibi, birçok devlet adamı ve büyük din âlimleri cehalet ve fakiriğin yok edilmesi, inançlı ve azimli bir nesil yetiştirilmesi için Tanzimat'tan beri Osmanlı Yönetimine teklifler verip bu yönde mücadeleler vermişlerdi.

Medreselerin ıslahı için en ehemmiyetli teklif de maarif nazırlığı yapan Saffet Paşa'dan gelmişti. Paşa 1880 yılında hazırladığı bir tezki-rede, medreselerde tahsil şekillerinin iki yüz sene önce tanzim edilen bir programla fen derslerinin kaldırıldığına işaret ederek, "...bu sebeple medreselerin ıslahı ve buraya coğrafya, astronomi, hesap, cebir, ilm-i hukuk gibi derslerin konulmasını..." teklif etmişti. Fakat medreselerin ıslahı ve ihyası için hiçbir çalışma yapılmamıştır. Uydulaşma neticesinde Batı tarzı açılan okullar veya Batılıların açtığı okullar, önemli idari kadrolarında da batılılar olmasından, Osmanlının yeniden şahlanışına değil, Cemil Meriç'in tabiriyle Batıya "gönüllü acenteler" yetişmesine hizmet etmiştir.

Bir vakitler ilim tahsil eden talebeler için yapılmış ama sonra dükkân hâline getirilmiş irfan yuvaları tekrar canlanmadıkça, Nablus Mutasarrıfının yaşayarak gördüğü ilim, irfan, iktisat ve siyaset ordularına karşılık

161 BOA.DH.İD 34/18

vermek elbette mümkün değildir ve olamamıştır. Nasrettin Hoca'nın hikâyesinde çok güzel anlatıldığı gibi yüzüğü kaybolan yerde aramak lazımdır. Dinine, vatanına, kutsal değerlerine sahip çıkacak bir nesil yetişmedikçe, günlük siyasî manevralarla bir milletin geleceğı olamaz. Merhum Âkif'in dediğı gibi,

“Sahipsiz vatanın batması haktır

Sen sahip olursan bu vatan batmayacaktır”

KAYNAKLAR

A- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

I-Mühimme Defterleri

1-BOA. Mühimme Defterleri, 5, No: 248

2-BOA. Mühimme Defteri, 6, No: 53-57

3-BOA. Mühimme Defteri, 6, No: 113

4 BOA. Mühimme Defteri, 12, No: 1133

II- Bab-ı Asafi Divan-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi

5-BOA. A. DVN. MHM, 75/548

III- Bab-ı Asafi Divan-ı Hümâyûn Gayr-i Müslimler Kalemi

6-BOA. A. DVN. KLS. d. 08, s. 5

7-BOA. A. DVN. KLS. d.08/s.6

8-BOA. A. DVN. KLS.d.08

IV-Bab-ı Asafi Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Name-i Hümâyûn Defterleri

9-BOA. A. DVNS. NMH. d.1

V-Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı

10-BOA. A. MKT. MHM, 5 84/17

VI-İrade Dahiliye

11-BOA. İ. DH, 442/29174

12-BOA. İ. DH, 168/8868

13-BOA. İ. DH, 1327 .N. /1

VII- İrade Hususiye

14-BOA. İ. HUS 139-1324 M/54

VIII- İrade Evkaf

15-BOA İ. EV, 1325. S/21

IX- İrade Meclis-i Vala

16-BOA. İ. MVL, 129 /6

IX- İrade Meclis-i Mahsus

17-BOA. İ. MMS, 122/5229

X- Hariciye Siyasi

18-BOA. HR, SYS 41/3

19-BOA. HR. SYS, 410/3-24

20-BOA. HR. SYS, 41/3

21-BOA. HR. SYS, 410/3-24

22-BOA. HR. SYS, 1526/9

23-BOA. HR. SYS, 409/6

24-BOA, HR. SYS, 2337/7

25-BOA. HR. SYS, 2333/1

26-BOA. HR. SYS, 2333/11

27-BOA. HR. SYS, 2333/1

28-BOA. HR. SYS, 2160/3

XI-Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı

29-BOA. HR. MKT, 97/48

XII- Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı

BOA. HR.HMŞ.İŞO, 187/52

XIII- Dahiliye Mektubi Kalemi

30-BOA. DH.MKT.1030/33

31-BOA. DH MKT 207/1

32-BOA. DH. MKT, 918/75

33-BOA. DH. MKT,2350/46

34-BOA. DH. MKT.196/62

**XIV- Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü
Evrakı**

35-BOA. DH. UMVM, 145/49

XV-Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evr.

36-BOA. DH. MUI, 26-2/29

XVI- Dahiliye İrade

37-BOA. DH.İD 34/18

XVII- Dahiliye Emniyet-i Umumiye

38-BOA. DH. EUM. 4. Şb. 22/40

39-BOA. DH. EUM, 4.Şb.11/32

XVIII- Yıldız Sadaret Resmî Maruzat Evrakı

40-BOA. Y.a. RES, 24/38

41-BOA. Y.a. RES, 5/58

42-BOA. Y.a. RES, s. 93/6

XIV- Yıldız Perakende Evrakı Umumi

43-BOA, Y. PRK. UM 23/66

44-BOA. Y. PRK. UM, 23/66

XX- Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı

45-BOA. Y. MTV, 264/ 119

46-BOA. Y. MTV, 285/162

47-BOA. Y. MTV, 313/162

XXI- Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı

48-BOA. Y. PRK. DH, 7/29

XXII- Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal

49-BOA. Y.PRK. AZJ 50/86

50-BOA. Y. PRK AZJ, 30/37

51-BOA. Y. PRK. AZJ, 30/37

XXIII- Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği

52-BOA. Y PRK. TKM, 38/51

53-BOA. Y. PRK TKM, 41/ 5

XXIV- Yıldız Perakende Evrakı Evrakı Teşrifat-ı Umumiye Dairesi

54-BOA. Y.PRK. TŞF, 6/72

XXV- Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı

55-BOA. Y.PRK. BŞK, 22/89

56-BOA. Y. PRK. BŞK, 22/89

57-BOA. Y. PRK. EŞA, 7/40

58-BOA. Y. PRK. EŞA, 13/67

XXIV-Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı

59-BOA. Y. PRK. AZN, 5/9

XXVII- Şura-yı Devlet

60-BOA ŞD, .2301/16

61-BOA. ŞD, 2269/24

62-BOA. ŞD, 2280/26

63-BOA. ŞD, TNZ.2272/86

XXVIII- Hazine-i Hassa Tahrirat Kalemi

64-BOA. HH. THR, 27/2

XXIX Meclis-i Vükela Mazbataları

65-BOA, MV, 91/19

66-BOA. MV, 180/32

B- Tezler

1-Feyza Betül KÖSE, Osmanlı Yönetiminde Kudüs, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Ünivesitesi, Erzurum-2003.

2-Işık Işıl Bostancı; XIX.Yüzyılda Filistin (İdari ve Sosyal-Ekonomik Vaziyet), Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi-2006.

3-Nesrin Kenar, Ortadoğu Alta Sisteminde Filistin Sorunu, (Yüksek Lisan Tezi) Uludağ Üniversitesi, Bursa-1994.

4-Riyad Mishal, Kuruluşundan Bugüne Ürdün ve İsrail'in Nüfusunun Gelişimi ve Yapısal Analizi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ünivesitesi, İstanbul-1997.

C- Kitaplar ve makaleler

1-Ali Arslan; Avrupa'dan Türkiye'ye İkinci Yahudi Göçü, Truva Yayınları, İST-2006.

2- Amy Singer, Osmanlıda Hayırseverlik, Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti, TVYY., İstanbul-2004

3-BOA. Kütüphane kayıt no: 4270 (Kudüs'te Hristiyanlara ait ziyaretgah ve mabedlere ait komisyon tahkikatı)

4-Cemal Kutay; Tarih Konuşuyor, C.VI, Sayı 35, Aralık 1966.

5-Doğuştan Günümüze İslam Tarihi, C.II, C.IV, Çağ Yay., İstanbul-1986

6-Doğuştan Günümüze İslam Tarihi, C.IV, Çağ Yay., İstanbul-1986

7-Dror Ze'evi, Kudüs, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul-2000

8- Kemal Karpat; "*Türk-Arap ilişkilerine Toplu Bir Bakış*" Türk-Arap ilişkileri: Geçmişte, Bugün ve Gelecekte, 1. Uluslararası Konferansı Bildirileri, 18-22 Haziran 1979, Hacettepe Üniversitesi, Ankara

9-Kerim BALCI; " Mutlu Günlerini Arayan Şehir: Kudüs", Vizyon dergisi, Mart 2009

10-Mim Kemal Öke; Siyonizm'den Uygarlıklar Çatışmasına Filistin Sorunu, Ufuk kitapları, İstanbul- 2002

- 11-M. Lutfullah Karaman, D.İ.B.İ.A. “*Filistin*”, C. XIII, Diyanet Vakfı Yay.
- 12-Muhammet Temirci, “Kudüs’te Osmanlı İzleri” Kültür Dergisi, Sayı: 15, İstanbul- 2009
- 13-Nebi Bozkurt, “Kubbetü’s- Sahrâ”, D.İ.B.İ.A, C. XXVI, Diyanet Vakfı Yay.
- 14-Nebi Bozkurt, “Kubbetü’s- Sahrâ”, D.İ.B.İ.A, C. XXIX, Diyanet Vakfı Yay.
- 15-Ömer Turan, Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu, Yeni Şafak Yay
- 16-Pars Tuğlacı, “Kudüs” *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul- 1985.
- 17-Ramazan Balcı, Osmanlı’yı Yıkan Cephe Filistin, Nesil Yay, İstanbul-2006
- 18-Ramazan Şeşen, “Eyyübiler” Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, c.VI.
- 19-Ş.Tufan Buzpınar; “2. *Abdülhamid Döneminde Filistin’e Yahudi Göçü Meselesi (1878-1908)*” *Türkler*, C.XIII, (s.78-85)
- 20- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C. 26, T.B.M.M., Matbaası, Ankara 1960

İNDEKS

A

Abbasiler, 21
ABD, 15, 151, 152, 171
Abdullah Paşa, 158
Abdurrahman Efendi, 27
Aclun, 25, 49, 169
adalet, 10, 14, 40, 42, 170
Adrian, 31
Aelia, 20
Afrika, 13, 19, 119, 171
Ağlama Duvarı, 10, 36, 37, 62
Akdeniz, 19, 47, 51, 147, 169, 174
Akkâ, 23, 24
Ali Fuad Paşa, 15
Aliyah, 86
Alliance Israelite Universelle, 100,
129, 133
Alman, 15, 33, 35, 94, 110, 115, 116,
117, 125, 145, 146
Alman Luteryanlar, 35
Almanya, 6, 31, 102, 105, 131, 141,
143, 145, 146, 148, 165
Alparslan, 21
Alyans, 31, 133, 143, 144, 163
Amerikan, 33, 114, 134, 151
Amerikan Ortak Yardım Komitesi,
134
Amr b. As, 14, 37
Amvâs, 21
Anadolu Beylerbeyi, 25
Anglikan, 35
antisemitizm, 15

Ârâmîce, 57
Ârâmîler, 19
Arap isyanı, 52
Araplar, 16, 52, 152
Arap Milliyetçiliği, 150
Arazi Kanunnamesi, 89
Ariş, 47, 51, 119, 149
Artin Paşa, 112
Arz-ı mev'ûd, 13, 19
Asar-ı Atika Nizâmnamesi, 43
Asur, 9, 20, 171
Asya, 13, 19, 111, 174
Atıf Hüseyin Bey, 94
Atsız b. Uvak, 21
Avrupa, 15, 22, 23, 36, 82, 85, 86, 87,
88, 92, 99, 100, 101, 102, 104,
106, 109, 114, 117, 132, 133,
141, 147, 158, 159, 164, 171,
174, 181
Ayaş Paşa, 25
Aziz Yakup Manastırı, 35

B

Bâbil, 20, 57, 58
Bağdat-Berlin Demiryolu, 165
bal akan, 22
Balfour, 15, 126, 150, 152, 167, 172
Balfour Bildirisi, 126
Barkoça Muharebesi, 111
Baron Rothschild, 92, 131, 132
Baruşim, 31
Bedevi, 48

Belgratlı Haham Judah Alkalai, 99
Belka, 26, 47, 103, 104
Beriyetü's-Şam, 43
Beyrut, 24, 25, 26, 43, 88, 91, 92, 121,
162, 165, 166, 169, 174
Beytülcibrîn, 21
Beytullahm, 44
Beyt'ül Makdis, 55, 57
Bilum Hareketi, 129
Birinci Büyük Millet Meclisi, 15
Bi'rüsseba, 126
Bonkofski Paşa, 44
British Museum, 72
Buhara, 31
Büyük İskender, 20
Büyük Kilise, 63, 64

C

Canberdi Gazali, 25
Capitolina, 20
Cemal Paşa, 124, 167, 172
Cemiyet-i İsrailiyye, 91
Cemiyet-i Umumiye-i İsrailiye, 134
Cenin, 24
Cezayir, 31
Chaim Veizmann, 126

D

Dahme-i Müteberrike, 59
Darülfünun, 16
David Wolffsohn, 120, 121
Davud Sokağı, 36
Defter-i Hakani, 50, 91
Deniz kavimleri, 19
Divanciye Medresesi, 73
Dımaşk, 23, 75
Dominikan, 44
Dror Ze'evi, 10, 28, 42, 48, 69, 181
Dünya Siyonist Teşkilatı, 111, 120,
133

E

Ecnâdeyn, 21
Edirne, 85
Edvenist, 34
el-Halil, 40
el-Mesleh, 36
Emevîler, 21
Eriha, 70, 95, 96
Ermeni, 29, 33, 35, 36, 74, 132
Ermeni mahallesi, 35
Ermeni meselesi, 132
er-Riše, 36
Eskenaji, 31
eş-Şeref, 36
Etyopyalı, 44
Evangelik, 34
Evangelik Cemiyeti, 43
Evliya Çelebi, 69, 78, 170
Evrenosoğlu, 25

F

Fâtımîler, 21
F. Bremmer, 28
Fenikeliler, 19
Filistler, 19
Firavun, 13, 19
Fransa, 6, 62, 74, 91, 92, 105, 114,
125, 139, 140, 141, 142, 143,
144, 152, 171
Fransiskan tarikatı, 44
Fransiskan Manastırı, 34
fukara, 71

G

Gazze, 19, 23, 24, 25, 28, 50, 67, 77,
92, 127, 147, 167, 169, 172
Gladstone, 148
Göçebe, 47

H

Hacer-i Muğtesel, 63, 64
 Hacer-i Sahrâ, 58
 Haçlılar, 22, 34, 58, 59, 75
 Haim Naum, 163
 Halep, 22, 71
 Halilibrahim Sofrası, 69
 Halilürrahman, 24, 48, 70, 78
 Haluka, 133
 Harem-i Şerif, 34, 36, 65, 66, 67, 76, 77
 Harem-i Şerif-i İbrahimi, 67
 Hârûn Reşid, 21
 Hasdim, 31
 Haseki Sultan Vakfı, 69, 70, 170
 Hayfa, 24, 26, 43, 92, 103, 147, 158, 159
 Hazine-i Hassa, 90, 97, 98, 180
 Hazreti İsa, 13, 32
 Helenistik, 20
 Hindistan, 101, 147, 148, 174
 Hittin Muharebesi, 22
 hoşgörü, 10, 14, 37, 40, 42, 170
 Hovevei Zion Derneği, 129
 Hristiyan mahallesi, 34
 Hürrem Sultan, 69, 70
 Hüseyin Hilmi Paşa, 97, 163
 Huzurlu Evler, 99
 Hz. Cebail, 58
 Hz. Dâvûd, 13, 20, 57
 Hz. Ebu Bekir, 21
 Hz. Hamza, 58
 Hz. İbrahim, 9, 40, 67
 Hz. İshak, 59, 67
 Hz. Meryem, 13, 142
 Hz. Musa, 9, 13, 19, 58, 73, 74, 171
 Hz. Ömer, 14, 39, 55, 59
 Hz. Peygamber, 10, 13, 14, 21, 40, 55, 57, 58

Hz. Süleyman, 20, 55, 57, 62, 67

Hz. Yakub, 39, 59, 67

Hz. Yusuf, 9, 59, 67

Hz. Zekeriya, 9, 55

İ

İbrahim Paşa, 24

İbrânice, 57

İliya, 20

İncil, 22

İngiliz, 15, 24, 33, 51, 52, 63, 66, 74, 90, 92, 93, 104, 121, 125, 126, 133, 144, 147, 148, 150, 152, 167, 172, 174

İngiliz-Levant Bankacılık Anonim Şirketi, 121

İngiliz-Yahudi Cemiyeti, 133, 144

İngiltere, 6, 15, 51, 89, 90, 99, 101, 105, 119, 120, 125, 126, 139, 141, 142, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 165, 167, 171, 172

İran, 31, 59, 133, 174

İseviler, 43

İşkân-ı Muhacirin Osmanlı Kumpanyası, 102

İslam toprağı, 21

İspanya, 23, 28, 31, 85, 141, 142, 149, 151, 171

İsrâ, 57

İsrail, 13, 19, 20, 30, 86, 95, 100, 112, 153, 158, 159, 181

İsrail'in Umudu, 100

İsrailoğulları, 9, 13, 100, 171

İstanbul, 14, 26, 28, 30, 35, 39, 40, 52, 56, 62, 70, 71, 73, 74, 79, 80, 85, 86, 87, 90, 92, 97, 103, 110, 115, 116, 117, 119, 120, 121, 129, 131, 133, 135, 141, 142, 144, 145, 146, 148, 149, 163, 164, 170, 181, 182

İttihatçı, 163
İttihat ve Terakki, 97, 118, 123, 163,
164

İzmir, 86, 130, 172

İzmir Yahudi Cemiyeti, 130

J

Judah Touro, 36

K

Kâim-Biemrillâh, 21

Kalatünnahil, 47

Kamâme, 14, 36, 39, 40, 42, 46, 58,
63, 64, 66, 74, 76, 139, 142

Kanâtu's-Sebil, 78, 79

Kanuni, 25, 69, 71, 72, 73, 75, 78, 79,
80, 139

Kara Hasan Bey, 25

Katolik, 29, 32, 33, 34, 35, 139, 142,
144, 145, 149, 151, 174

Katolikler, 139

Kavimler göçü, 19

Kaysî, 48

Kazım Nami Bey, 97

Ken'ânlılar, 19

Kendi Kendine Kurtuluş, 99

Kerek, 25, 169, 174

Kilisa-yı Ulvî, 34

Kıbrıs Ermeni Patriği, 35

Kıbtî, 29

kırmızı tezkere, 123, 162

Kızıldeniz, 51, 169

koloni, 86, 87

Konstantin, 63

Konstantinos, 20

Kubbetü's sahra, 55, 57

Küçük Kaynarca Anlaşması, 144

Kur'an, 10, 55, 58

Kutsal Taş, 142

Kutsal Yerler Meselesi, 26, 169

Kyros, 20

L

Laccun, 25, 48

Lala Mustafa Paşa, 71

Latin, 29, 34, 35, 74, 95, 114, 143

Lid, 21, 23

Londra İbrani Müessesesi, 129

Lord Rotschild, 15, 126

Lozan, 15

Lübnan, 57, 123, 152

Luther, 33

M

Ma'an, 47

Mağrip semti, 36

Mahaneth İsrail, 37

Makam-ı Davud, 146

Makam-ı Seyyidina Uzeyr, 66

Makedonya, 118, 130, 164

manda, 152, 154

Ma'noğlu Fahreddin, 23

Marakeş, 31

Mardin, 33

Mareşal Allenby, 126

Marunî, 29

Mc Carthy, 29

Meclis, 15, 16, 104, 134, 158, 160,
161, 162, 163, 165, 166, 169,
178, 180

Meclis-i Vükela, 158, 160, 161, 162,
163, 166, 169, 180

Mehmed Ali Paşa, 24, 86, 100

Mekke, 10, 13, 55, 57, 170

Melikşah, 22

Memluk, 25, 79

Memluklar, 23

Mercidâbık Muharebesi, 23

Merkad-i İsa, 20, 34
Mervân, 21
Mescid-i Aksa, 13, 55, 56, 57, 58, 62,
65, 72, 73, 175
Mescid-i Haram, 55, 57
Mesih, 99, 101
Meşrutiyet, 15, 97, 121, 123, 163, 164
Mezopotamya, 20, 105, 117, 164, 165
Milad Yortuları, 44
milliyetçilik, 123, 147, 171
Mirac, 9, 10, 21, 170
Mişkenot Şaanım, 37
Mişon, 16
misyonerler, 33
Mısır, 9, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 33, 47,
51, 52, 71, 100, 112, 119, 149,
150, 158, 171, 174, 175
Monsiyör Kedeshini, 151
Moşe Levi Efendi, 87
Moses Montefiore, 99, 100
Mosha Montvior, 86
Mösyö Frank, 131
Muaviye, 21
Muhammed, 9, 21, 37, 59, 77, 114
Muntasıroğlu, 25
Muristan, 36
Musevî, 29, 31, 42, 43, 90, 123, 132,
151

N

Napolyon Bonapart, 23
Nasıra, 20, 24, 26
Newlinski, 92, 105, 106, 107, 110, 117
Notre Dame, 35

O

Oliphant, 51, 102, 104, 105, 148
Ömer Hüseyinî, 27
Ortodoks, 33, 35, 64, 142, 144

Ortodokslar, 32, 139
Osmanlı Arşivi, 6, 14, 40, 177
Osmanlı-Rus harbi, 148

P

Papalık, 22, 151
Patrik Safronbos, 38, 39
Pers İmparatorluğu, 20
piskopos, 74
Polonya, 31, 85, 86, 171
Portekiz, 31, 85, 142, 171
Protestan, 29, 33, 34, 35, 74, 95, 142,
174
Prusya, 131, 139, 141
Ptolemaioslar, 20

R

Rabia-i Adeviye Türbesi, 66
Remilan aşireti, 49
Remle, 21, 67
Resü'l-ayn, 48
Robinson, 28
Roma, 9, 20, 32, 34, 85, 100, 151, 171
Romalılar, 20, 62
Romanya, 31, 130, 160
Rum, 14, 29, 32, 33, 40, 42, 63, 74, 95,
143, 164
Rum Patriği, 14, 40
Rus Çarı II. Alexander, 86
Rus Ortodoks Kilisesi, 144
Rusya, 6, 15, 31, 85, 86, 87, 95, 99,
100, 102, 105, 115, 118, 120,
129, 130, 132, 133, 139, 141,
142, 144, 147, 148, 149, 150,
158, 159, 169, 171

S

Sadrazam Cevad Paşa, 132
Safed, 23, 24, 25, 26, 28, 43, 49, 85,
92, 169

- Sahratullah, 58
Said Paşa, 46
Saint-Georges Manastırı, 35
Saint-Joseph, 35
Şam, 23, 25, 37, 39, 43, 44, 48, 70, 71, 91, 169
Sâmiriye, 20
Sare, 67
Şark Meselesi, 101
Saul, 13, 20
Schultz, 28
Sebastiye, 21
Seetzen, 28
Sefaradim, 31
Selâhaddîn Eyyûbi, 14, 22, 40
Selanik, 85, 94, 98, 130, 149, 164, 172
Selçuklu, 21, 22, 44
Şeria, 19, 24, 67, 93, 94
Şerif Hüseyin, 52, 150
Seyyidinâ Ukkâşe Türbesi, 66
Sina, 13, 51, 119
Sion Dağı, 35, 37, 99
Sion Tepesi, 34
Sir Moses Montefiero, 36
Sitt-i Meryem, 63
Siyon, 15, 86, 93, 99, 100, 120, 129, 131, 133, 163
Siyon Âşıkları, 86, 93, 100, 120, 129, 131, 133, 163
Siyon Âşıkları Cemiyeti, 86
Siyonist, 15, 88, 90, 92, 109, 110, 111, 112, 115, 118, 120, 123, 125, 126, 129, 130, 133, 145, 149, 150, 152, 166, 167, 172
Siyonizm, 6, 15, 90, 92, 94, 97, 109, 110, 112, 120, 123, 125, 133, 143, 145, 152, 163, 171, 181
Süleyman Mabedi, 20, 55
Sultan Baybars, 23
Sultan Havuzu, 27
Sultan II. Abdülhamid Han, 6, 10, 15, 92, 98, 113, 157, 171
Sultan Selim Han, 41, 105
Şura-yı Devlet, 82, 91, 97, 180
Süreyya Paşa, 49
Suriye, 19, 20, 21, 22, 25, 26, 88, 89, 90, 91, 103, 110, 115, 123, 130, 131, 134, 152, 159, 162, 165, 166, 167, 169, 172, 175
Sûr Kralı Hiram, 57
Süryanî, 29
Süveyş Kanalı, 51, 151
Sykes-Picot Antlaşması, 125
- T**
- Taberiye, 24, 26, 85, 91
Talmud, 31
Tâlût, 13, 20
Tanzimat, 26, 169, 175
Tedmür, 25, 169
Templum Domini, 58
Tevrat, 9, 19, 55, 111, 169, 171
Theodor Herzl, 87, 110, 111, 112, 113, 114, 120, 149
Tobler, 28
Tolunoğulları, 21
Türkiye Devleti, 15, 16
Türkmen, 21
Tutuş, 22
- U**
- Ukrayna, 85
Urban, 5, 47, 49, 51, 52
Ürdün Nehri, 24
- V**
- Vaadedilmiş Topraklar, 9, 10, 13, 171
vakıf, 23, 67, 69, 70, 170
Vantura Efendi, 16
Vilayet Belediye Kanunu, 26

Y

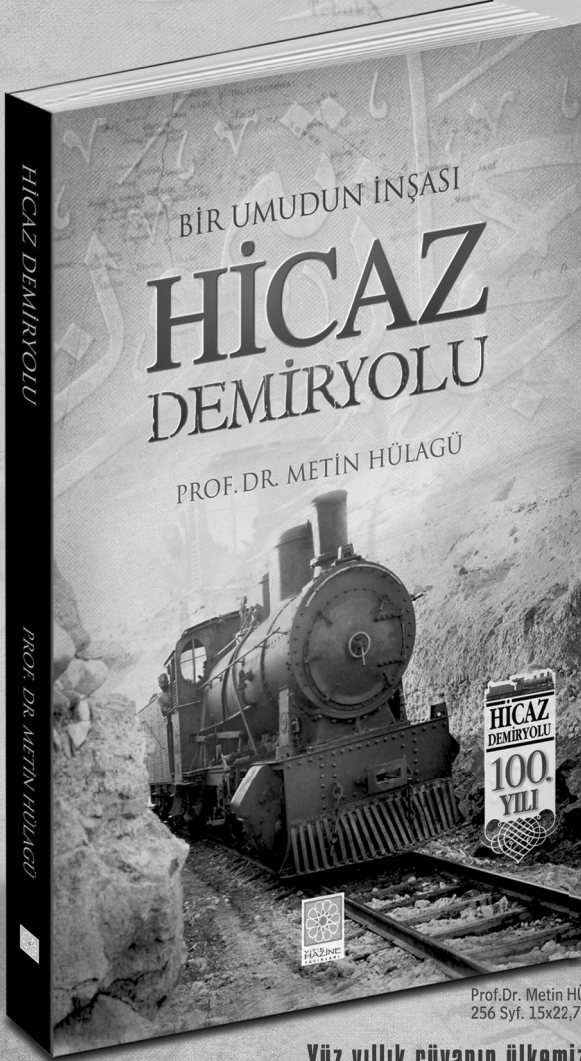
Yafa, 24, 26, 27, 29, 35, 37, 67, 75, 78,
86, 91, 92, 100, 129, 134, 135,
147, 159, 167, 172, 174
Yafa Kapısı, 35, 75, 78
Yahuda krallıkları, 20
Yahudi İttihadı, 130
Yahudi Kız ve Kadınları Koruma
Cemiyeti, 134
Yahudi koloniler birliği, 133
Yahudi mahallesi, 36, 37, 172
Yahudi Millî Fonu, 123
Yahudi Müstemleke Vakfı, 92
Yakubi Süryaniler, 33
Yavuz Sultan Selim, 14, 23
Yemen, 31
Yemenî, 48
Yermük, 21
Yermük Savaşı, 21
Yübnâ, 21
Yusuf Ziya Halidi, 27

Z

Zahir el-Ömer, 23
Zeytin Dağı, 78
ziraat mektebi, 134
Ziraat Sandığı, 103

Yolcularını Peygamber'in (s.a.s.) karşıladığı hat:

HİCAZ DEMİRYOLU

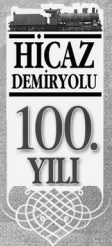
Prof. Dr. Metin HÜLAGÜ
256 Syf. 15x22,7 cm - Resimli

Allah rızası ve Peygamber
aşkıyla çıkılan yolda, gece ile
gündüzün sıcaklık farkının 50
derecelere çıktığı aylar süren
yolculuklarda, baskınlara
maruz kalınan, gidişlerin çoğu
zaman gelişsiz olduğu bir
güzergahta yapılacak ray hattı
Abdülhamid Hanın en büyük
rüyasıydı...

Yüz yıllık rüyanın ülkemizde ilk defa yayımlanan belgeleri
Bir Umudun İnşası: Hicaz Demiryolu

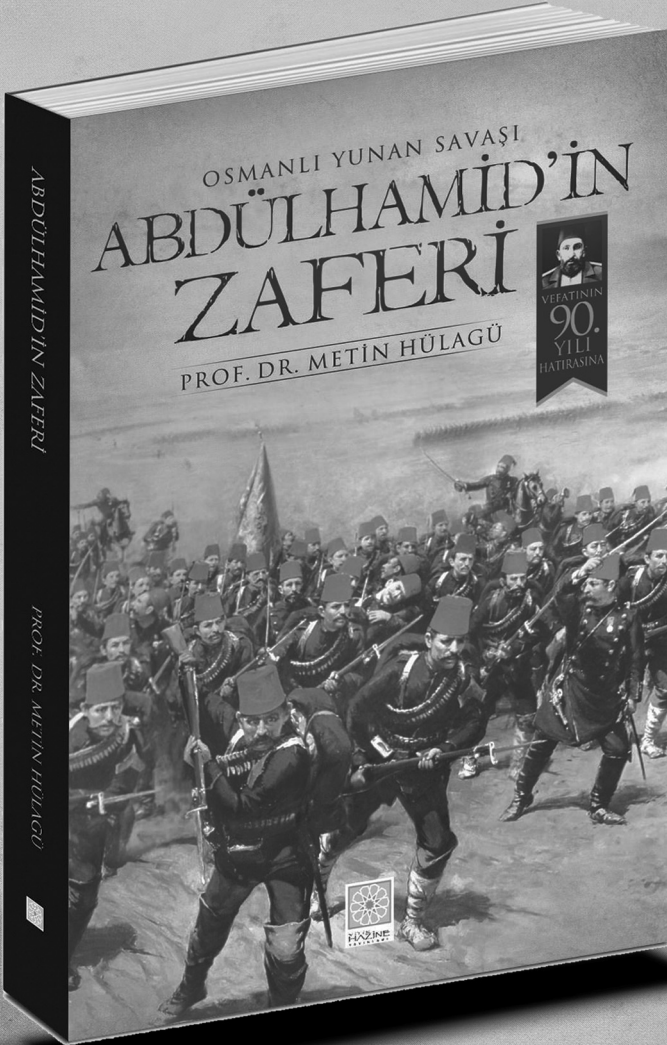
NT Mağazaları ve diğer kitapçılarda

e - satış: www.kitapkaynagi.com

OSMANLI YUNAN SAVAŞI

ABDÜLHAMİD'İN ZAFERİ

Medeniyetlerini Eski Yunan'a borçlu olduğunu düşünen devletler, Yunanlıların Osmanlı'dan kopması için ellerinden geleni yapar. Avrupa'nın şımartılan bu küçük devleti, beş asır Osmanlı egemenliğinde kaldığını unuttur ve Osmanlı topraklarına saldırmaya cüret eder.

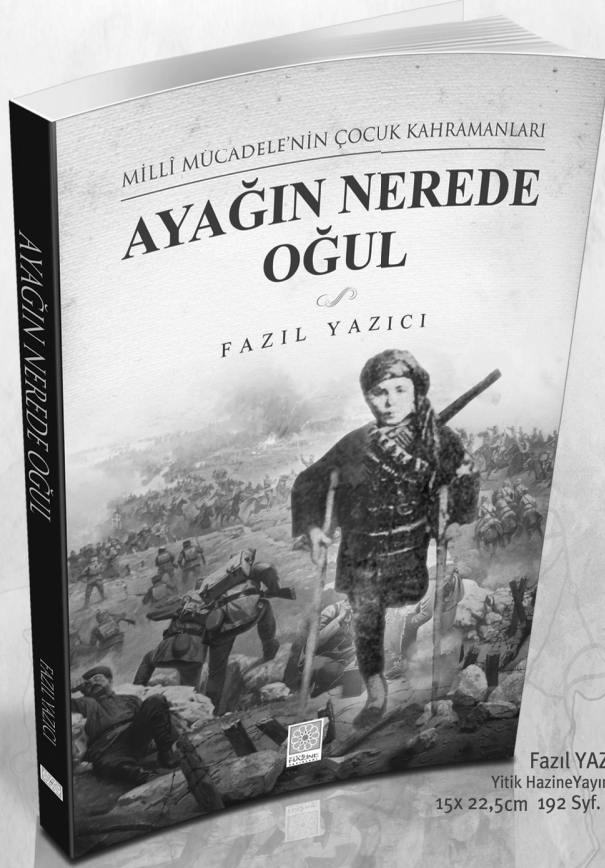

YITIK
HAZINE
YAYINLARI

NT Mağazaları ve diğer kitapçılarda
Genel Dağıtım: GÖKKUŞAĞI Tel: 0212 410 50 60

e-satış: www.kitapkaynagi.com

BÜYÜK ZAFERİN KÜÇÜK KAHRAMANLARI

Fazıl YAZICI
Yitik Hazine Yayınları
15x 22,5cm 192 Syf.

Büyük savaş, vatan toprağı ile birlikte onların minik yüreklerini de işgal etmişti. Rütbeleri yok ama kurtarılacak vatanları vardı. Silahları yok ama kurtuluşa inançları vardı. Yaşları küçük ama umutları, düşmanın nefretinden büyüktü. Anadolu'nun 36 ayına damgasını vuran kanlı işgalin izleri, onların kahramanlık hikâyelerinde gizli...

Anadolu'nun dört bir yanından
Kurtuluş Savaşı'nın unutulmaz hikâyeleri...

Genel dağıtım: GÖKKUŞAĞI DAĞITIM

Tel: 0212 410 50 60 www.kitapknagi.com